

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

Александар С. Милосављевић

**ПОЛИТИЧКА ФРАГМЕНТАЦИЈА
СИНДИКАЛНОГ ПЛУРАЛИЗМА У
СРБИЈИ 1990-2012. ГОДИНЕ**

Докторска дисертација

Београд, 2017-2018.

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences

Aleksandar S. Milosavljević

**POLITICAL FRAGMENTATION OF
UNION PLURALISM IN SERBIA FROM
1990 TO 2012**

Doctoral dissertation

Belgrade, 2017-2018

Ментор:

Емеритус проф. др Вукашин Павловић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

1. Проф. др Зоран Стојиљковић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука
2. Проф. др Божа Драшковић, Институт економских наука, Београд

Датум одбране: _____

ПОЛИТИЧКА ФРАГМЕНТАЦИЈА СИНДИКАЛНОГ ПЛУРАЛИЗМА У СРБИЈИ 1990-2012. ГОДИНЕ

Резиме

Рад се у основи бави феноменом политичке фрагментације синдикалног плурализма у Србији уз посредовање експланаторне варијабле политичког идентитета најважнијих синдикалних конфедерација која се анализира из угла њених историјских корена.

Претходећи, теоријски део рада у коме се тематизира однос синдиката и политичког система, има функцију прибављања неопходне теоријске оправданости истраживања, као и увођења у истраживачки проблем. Овај део је значајан јер указује на потребу разумевања саме суштине политичке функције савремених синдиката путем које они постају актери политичког процеса. Посматрана у одговарајућој временској перспективи, њене актуелне перформансе могу се једино на прави начин разумети једноставним увидом у формативни период развоја синдиката.

Полазну основу рада представља детекција политичке немоћи синдиката у Србији која се манифестује у њиховим релацијама са државом, политичким партијама, приликом усвајања радног законодавства, спровођења процеса својинске трансформације, социјалног дијалога. Као једно од могућих објашњења кандидује се управо политичка фрагментација синдикалног плурализма. Аргументација се, стога, креће у правцу указивања на то да она негативно утиче на процесе дугорочног обједињавања синдикалних ресурса и остваривање заједничког и стратешки важног политичког утицаја.

Политичка фрагментација синдикалног плурализма Србије је последица постојања дивергентних политичких идентитета три синдикалне конфедерације (Савеза самосталних синдиката Србије, УГС „Независност“, Асоцијације слободних и независних синдиката). Политички идентитети синдикалних конфедерација су

значајна еспланаторна варијабла јер детерминишу њихову политичку функцију и представљају наслеђе дводеценијског развоја синдикалног плурализма у Србији. При томе, треба правити разлику између формативног периода (1990-е године) и фазе њихове репродукције (од 2001. па надаље).

Сумарно, овај истраживачки подухват подразумева дефинисање: 1) синдиката као политичко-економског актера и историјског аспекта развоја њихове политичке функције; 2) политичке немоћи као важне неуралгичне тачке синдикалног плурализма у Србији; 3) политичке фрагментације синдикалног плурализма и њених индикатора; 4) политичког идентитета синдиката синтезом његове нормативне и практичне димензије; 5) кључних елемената контекста њихове продукције и репродукције (политичко-институционални дизајн, тип партијског система и односи са актерима политике, политизација, кључне теме изборних кампања), као и наслеђа.

Кључне речи:

синдикати, политички систем, политичка функција синдиката, политички идентитет синдиката, историјски институционализам, фрагментација синдикалног плурализма

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Политиколошко-социолошке студије

УДК: 316.334.3(043.3)

334.754(497.11)(043.3)“1990/2012“

POLITICAL FRAGMENTATION OF UNION PLURALISM IN SERBIA

FROM 1990 TO 2012

Abstract

The paper deals essentially with the phenomenon of political fragmentation of union pluralism in Serbia, with the intermediation of the explanatory variable of the political identity of the most important union confederations, which is analyzed from the angle of its historical roots.

The previous, theoretical part of the paper in which the relationship between the union and the political system is discussed, has the function of obtaining the necessary theoretical justification of the research, as well as the introduction into the research problem. This part is significant because it points to the need of understanding the very essence of the political function of modern unions through which they become the actors of the political process. Observed in the appropriate temporal perspective, its actual performances can only be understood in the right way by a simple insight into the formative period of union development.

This work's starting point is the detection of the political powerlessness of the unions in Serbia, which manifests itself in their relations with the state, political parties, in the adoption of labor legislation, the implementation of the process of ownership transformation, social dialogue. One of the possible explanations for this is the political fragmentation of union pluralism. Argumentation, therefore, moves in the direction of indicating that it negatively influences the processes of long-term merging of union resources and the achievement of a common and strategically important political influence.

The political fragmentation of union pluralism in Serbia is a consequence of the existence of divergent political identities of the three union confederations (Confederation of autonomous trade unions of Serbia, the United branch unions "Nezavisnost", the

Association of Free and Independent Unions). Political identities of trade union confederations are significant explanatory variables because they determine their political function and represent the legacy of the two-decade long development of trade union pluralism in Serbia. In doing so, a distinction should be made between the formative period (1990) and the stage of their reproduction (from 2001 onwards).

In summary, this research undertaking implies the defining of: 1) trade unions as a political-economic actor and a historical aspect of the development of their political function; 2) political weakness as important neuralgic point of union pluralism in Serbia; 3) political fragmentation of trade union pluralism and its indicators; 4) the political identity of the union through the synthesis of its normative and practical dimension; 5) the key elements of the context of their production and reproduction (political-institutional design, type of party system and relations with policy actors, politicization, key themes of election campaigns), as well as heritage.

Keywords:

Trade unions, political system, political function of trade unions, political identity of trade unions, historical institutionalism, fragmentation of union pluralism

Scientific field: Political Science

Specific scientific field: Politico-sociological studies

UDC number: 316.334.3(043.3)

334.754(497.11)(043.3)“1990/2012“

С А Д Р Ж А Ј

Уводна разматрања	1
Предмет и теоријско-методолошки оквир истраживања	1
I ПОГЛАВЉЕ	12
1. Синдикати и политика	12
1.1. Политичка функција синдиката	15
1.1.1. Смисао политичке функције синдиката	17
1.1.2. Механизми реализације политичке функције синдиката	29
Држава као објекат политичке функције синдиката	30
Социјални дијалог	32
Сарадња са политичким партијама	34
Штрајк и социјални протести	37
Лобирање и медијске кампање	38
1.2. Историјска димензија односа синдиката и политике	40
1.3. Савремена раскршћа синдиката, модернизација и политички утицај	47
1.3.1. Опадање моћи синдиката	48
1.3.2. Политичка моћ и утицај синдиката – извори и препреке	53
1.3.3. Модернизација синдиката и време будуће	59
II ПОГЛАВЉЕ	65
2. Синдикати и политика у Србији 1990-2012	65
2.1. Савремени синдикални плурализам у Србији	80
2.2. Политичка димензија немоћи синдиката у Србији	91
2.2.1. Синдикати и држава – општи осврт	94
2.2.2. Приватизација	107
2.2.3. Радно законодавство	114
2.2.4. Социјални дијалог	121
2.2.5. Синдикати и политичке партије	131
2.2.5.1. Облици сарадње	137
2.2.5.2. Искуства	139

2.3. Политичка фрагментација синдикалног плурализма	143
2.3.1. Појам политичке фрагментације синдикалног плурализма	143
2.3.2. Индикатори политичке фрагментације	149
2.3.3. Облици политичке фрагментације	153
2.4. Политички идентитет синдиката – појам и генеза	155
2.4.1. Одређење политичког идентитета синдиката	156
2.4.1.1. Нормативна димензија	157
2.4.1.2. Практична димензија	166
2.4.1.3. Синтеза	173
2.4.2. Генеза синдикалних политичких идентитета	177
2.4.2.1. Контекст продукције идентитета (1990-2000)	178
2.4.2.1.1. Политичко – институционални оквир	179
2.4.2.1.2. Партијски систем са доминантном странком	196
2.4.2.1.3. Одсуство релевантног политичког партнера	197
2.4.2.1.4. Кључне изборне теме (1990-2000)	201
2.4.2.1.5. Политизација синдиката и њени индикатори	207
2.4.3. Фазе развоја политичких идентитета синдиката	211
2.4.3.1. Први чин: претходећи услови	213
2.4.3.2. Други чин: криза и преломни тренуци	218
2.4.3.3. Трећи чин: епилог и наслеђе	224
2.4.4. Контекст репродукције идентитета (2001-2012)	229
2.4.4.1. Институционалне и друштвене реформе	233
2.4.4.2. Партијски систем поларизованог и умереног плурализма	241
2.4.4.3. Кључне изборне теме (2003-2012)	246
2.4.4.4. Партократија	251
2.4.4.5. Наслеђе контекста 1990-их	253
2.5. Завршна разматрања: синдикални плурализам у Србији између стварности и жеља: од политизације синдиката до синдикализације политике	257
Литература	270

СПИСАК ТАБЕЛА И ГРАФИКОНА

Графикон бр. 1: Сектори унутар цивилног друштва – диференцирани према степену утицаја који желе да остваре на државу (стр. 23)

Табела бр. 1: Поверење у синдикате - Светска студија вредности 2005-2007. (стр. 58)

Графикон бр.2: Поверење и неповерење у институције у Србији – цела популација (у %) (стр. 83)

Табела бр. 2: У којој мери поједини синдикати остварују интересе запослених (у %) (стр. 83)

Табела бр. 3: Степен поверења у поједине синдикате (у %) (стр. 84)

Графикон бр. 3: Поверење у синдикате (стр. 85)

Графикон бр. 4: Неповерење грађана у синдикате 1994-2010. (стр. 85)

Табела бр. 4: Структура поднетих и донетих аката у Народној скупштини Републике Србије према овлашћеним предлагачима (стр. 95)

Графикон бр. 5: Шта мислите о досадашњем току приватизације? (стр. 113)

Табела бр. 5: Мњење о односу синдиката према политици (у %) (стр. 132)

Табела бр. 6: Не/слагање чланова синдиката са тврдњама о односу синдиката и политике (у %) (стр. 133)

Табела бр. 7: Четири „правила“ у односу синдиката и политике (стр. 134)

Табела бр. 8: Модалитет учешћа синдиката у политици (у %) (стр. 134-135)

Графикон бр. 6: Мишљења грађана о најбољем начину остваривања изборног и политичког утицаја синдиката (стр. 135)

Табела бр. 9: Мњење о синдикалној фрагментацији (у %) (стр. 147)

Табела бр. 10: Пuteви превазилажења синдикалне фрагментације (у %) (стр. 147)

Табела бр. 11: Став према могућем синдикалном договору о сарадњи и јединству у акцијама (у %) (стр. 148)

Табела бр. 12: Разлози настајања више међусобно супротстављених синдиката (стр. 148)

Табела бр. 13: Типови политичких идентитета синдиката у Србији (стр. 174)

Табела бр. 14: Упоредне карактеристике предузетничког и политичког капитализма (стр. 184)

Табела бр. 15: Кретање друштвеног производа 1989-1992. године (стр. 186)

Табела бр. 16: Однос зарада и потрошачке корпе 1993-2000. (стр. 187)

Графикон бр. 7: Ниво индустријске производње у Србији 1946-2009. (стр. 187)

Табела бр. 17: Број штрајкова и учесника 1980-1988. (стр. 216)

Табела бр. 18: Председници Савеза самосталних синдиката Србије (СССС) (стр. 224-225)

Табела бр. 19: Председници УГС „Независност“ (стр. 225)

Табела бр. 20: Председници Асоцијације слободних и независних синдиката (стр. 225)

Табела бр. 21: Стопе раста БДП и Индустрије у Србији период 2001-2009. сталне цене из 2002. године (стр. 234)

Графикон бр. 8: Раст БДП и кретање индустријске производње 2001-2009. (стр. 234)

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

ПРЕДМЕТ И ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

I) ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања представља феномен политичке фрагментације синдикалног плурализма у Србији који представља један (не и једини!) од извора немоћи синдиката да у пуном капацитету остваре политичку функцију. Политичка фрагментација не представља директан узрок политичке немоћи неке одређене синдикалне конфедерације већ, напротив, индиректан јер негативно утиче на потенцијалну могућност дугорочног обједињавања њихових расутих ресурса и остваривање заједнички уобличеног политичког утицаја. Искуство синдикалних централа из земаља окружења (Бугарска) да у одређеном тренутку свог развоја путем координације својих активности остваре ревитализацију и очување нуклеуса чланства емпиријска је чињеница која може послужити као својеврсни покретач да се питамо зашто таква пракса, макар на дуже стазе, није могућа и у Србији. Досадашња теоријска становишта уобличена у садејству са динамичном праксом корисна су и солидна полазна основа за анализу карактеристика домаћег синдикалног плурализма.

Уз уважавање осталих актера синдикалног плурализма, у средишту анализе су три највеће синдикалне конфедерације: Савез самосталних синдиката Србије (СССС), УГС „Независност“ и Асоцијација самосталних и независних синдиката (АСНС). Временски оквир истраживања обухвата период од обнове политичког плурализма почетком 1990-их година па све до парламентарних избора 2012. године и детерминисан је како предметом истраживања тако и теоријско-методолошким приступом историјског институционализма

Летимичан осврт на актуелну синдикалну сцену Србије показује две кључне ствари: 1) немоћ кључних синдикалних конфедерација да фигурирају као утицајни друштвено-политички актери; 2) њихову разједињеност (фрагментацију) коју

посебно карактерише висок степен резистентности уколико се посматра у широј историјској перспективи почев од 1991. године.

Полазну основу у дефинисању истраживачког питања представљала је специфична релација синдиката и света политике која се најбоље манифестује кроз њихову политичку функцију. Дакле, у спектру различитих функција савремених синдиката своје легитимно место заузима и она политичка која своју окосницу има у радњама усмереним ка центрима политичког одлучивања, а у сврху заступања и реализације интереса света рада. Неуспех у њеном остваривању није ништа друго до пука рефлексија специфичне „политичке“ немоћи синдиката. У раду се пажња фокусира на значај овог проблема нарочито уколико се има у виду важност политике као централне регулаторне сфере савремених демократија где се преламају интереси различитих колективних актера па самим тим и синдиката. Теоријски, синдикати потенцијално представљају продорну и релевантну друштвену снагу уколико су међусобно умрежени на бази јасно уобличених и артикулисаних интереса и програма. Посебно наглашававам потребу удруживања и координисаности њихових акција уколико су, засебно, слаби и друштвено маргинализовани. Ово донекле осликава реалност синдиката у Србији. Теоријска претпоставка, која ће бити одговарајуће образложена и аргументована, је да специфична форма разједињености синдикалног плурализма у Србији (политичка фрагментација) представља један од разлога њихове политичке немоћи.

Политичку фрагментацију синдикалног плурализма можемо одредити као стање које карактерише истовремено постојање више различитих и тешко премостивих образаца односа синдиката (синдикалних конфедерација), према свету политике (држава/политички систем и политичке партије). Поменути образац је други назив за политички идентитет синдиката који генерише различите стратегије политичке борбе и утицаја.

Политички идентитет синдиката је аналитичка варијабла која служи за објашњење: 1) начина њихове перцепције политике и 2) узрока настанка политичке фрагментације синдикалног плурализма у Србији.

Основно истраживачко питање гласи: ***Како је настала политичка фрагментација синдикалног плурализма у Србији?*** Остала истраживачка питања која су у функцији овог основног су:

- 1) У чему се састоји политичка функција савремених синдиката?
- 2) Који су механизми утицаја на свет политике на располагању синдикатима?
- 3) Које су генералне детерминанте односа синдиката и политике?
- 4) Шта чини политичку димензију немоћи синдиката у Србији?
- 5) Какви облици фрагментације синдиката постоје?
- 6) Шта је политичка фрагментација синдиката и који су њени индикатори?
- 7) Шта је политички идентитет синдиката и које су његове димензије?
- 8) Како је текла генеза политичких идентитета синдиката у Србији и кроз које фазе је прошла?

Основне хипотезе које заступам у раду су следеће:

1) *Политичка фрагментација синдикалног плурализма у Србији представља индиректан извор немоћи синдиката јер онемогућава њихово дугорочно стратешко умрежавање са циљем креирања координираних акција усмерених у правцу центара политичког одлучивања.*

2) *Политичка фрагментација синдикалног плурализма је настала као резултат постојања дивергентних политичких идентитета три највеће синдикалне конфедерације који се налазе у њеној основи.*

3) *Политички идентитети синдикалних конфедерација утичу на њихову перцепцију политике и представљају својеврсно наслеђе развоја синдикалног плурализма у Србији током 1990-их година.*

Када их поређамо у обрнутом смеру, добија се јасно исцртана историјска путања развоја синдикализма (синдикалног плурализма) у Србији која објашњава актуелно стање:

ПОЛИТИЧКО-ИНСТИТУЦИОНАЛНИ КОНТЕКСТ 1990-их →
ДИВЕРГЕНТНИ ПОЛИТИЧКИ ИДЕНТИТЕТИ СИНДИКАТА →
ФРАГМЕНТИРАНИ СИНДИКАЛНИ ПЛУРАЛИЗАМ → НЕМОГУЋНОСТ
СТРАТЕШКОГ ОБЈЕДИЊАВАЊА СИНДИКАТА → ПОЛИТИЧКА НЕМОЋ
СИНДИКАТА

Истраживачки подухват има следеће циљеве:

1) Важно је јасно одређење улоге синдиката у контексту развоја и функционисања савремених демократских политичких система посебно уколико се има у виду и историја синдикалних активности на плану продубљивања значења појма демократије. Тако се у форми теоријске увертире истовремено жели прибавити неопходно научно оправдање за бављење овом темом и у Србији. Притом, предмет истраживања налаже да је већи акценат на расветљавању важности и правилном дефинисању свих димензија политичке функције савремених синдикалних конфедерација и објективне препреке у њеној реализацији. Овај циљ истраживања ће бити остварен у првом поглављу дисертације.

2) Наредни, теоријски деривирани циљ истраживања, односи се на доказивање тезе о томе да је политичка фрагментација синдикалног плурализма у Србији један од узрока политичке немоћи синдиката која се манифестује у њиховим релацијама са политичким системом.

3) Најважнији циљ је потврђивање хипотезе да се порекло и отпорност политичке фрагментације синдикалног плурализма у Србији, објашњавају истовременим постојањем различитих политичких идентитета три највеће синдикалне конфедерације. Ови политички идентитети синдиката представљају наслеђе развоја синдиката током 1990-их година који је обележио процес њихове политизације.

* * *

Дисертација је организована у две веће целине којима претходи уводно разматрање предмета, циљева и очекиваног резултата истраживања. На истом месту, у кратким цртама, образлажем и употребу одговарајућег теоријско-методолошког приступа.

У првој целини под називом „*Синдикати и политика*“ на општем плану анализирам однос синдиката са светом политике. У овиру ње, у подпоглављу „*Политичка функција синдиката*“, бавим се истраживањем теоријске утемељености, оправданости, као и смисла политичке функције синдиката у свеукупној динамици савремених политичких система. Истовремено, анализирам и постојеће моделе политичког утицаја. Самим теоријским основама политичке функције синдиката већ сам се бавио у чланку „*Политичка функција синдиката: теоријске основе и практична димензија*“ (у процесу је објављивања) који сам написао у сарадњи са колегом др Предрагом Терзићем. Рад на овом чланку смо поделили тако што сам ја анализирао теоријско-историјску, а колега Терзић практичну димензију политичке функције синдиката. У дисертацији сам презентовао, наравно, развијенију теоријску аргументацију која представља резултат мог трогодишњег истраживања ове теме. Наредно подпоглавље „*Историјска димензија односа синдиката и политике*“ расветљује значај сагледавања досадашњег историјског развоја синдикализма и његовог пратећег односа са политиком. Задатак овог дела истраживања је прибављање нужне аргументације у прилог методолошког приступа који користим у истраживању – историјског институционализма. Истовремено је нужно навести неке од кључних разлога опадања укупне моћи савремених синдиката (подпоглавље „*Опадање моћи синдиката, модернизација и политички утицај*“). Основна функција овог првог дела дисертације је указивање на општу важност проучавања комплексног односа синдиката и политичког система, као и јасно формулисање теоријско-методолошког оквира анализе.

Основом темом моје дисертације бавим се у целини под називом „*Синдикати и политика у Србији 1990-2012*“. Анализа феномена политичке фрагментације

синдикалног плурализма би се одвијала у два корака, уз посредовање експланаторне варијабле.

У првом, у подпоглављу под називом „Савремени синдикални плурализам у Србији“ дескриптивном анализом веродостојно скицирам његово актуелно стање (маргинализација и политичка немоћ синдиката). Конкретном слабошћу синдиката бавим се у подпоглављу „Политичка димензија немоћи синдиката“ (тематске целине „Синдикати и држава“, „Приватизација“, „Радно законодавство“, „Социјални дијалог“). У оквиру подпоглавља „Синдикати и политичке партије“ анализирају се досадашњи облици сарадње синдиката и политичких партија у Србији, као и пратећа искуства. Потом следи прецизно дефинисање предмета истраживања (подпоглавље „Политичка фрагментација синдикалног плурализма у Србији“).

Примена одређене експланаторне варијабле је други корак у анализи политичке фрагментације синдикалног плурализма и њему приступам у подпоглављу „Политички идентитет синдиката – појам и генеза“ где се, на примеру три највеће синдикалне конфедерације, истражује нормативна и практична димензија овог појма да би проистекли налази били синтетички обједињени. Временска димензија настанка ових политичких идентитета подељена је у два сукцесивна периода, најпре њихове продукције („Контекст настанка синдикалних идентитета 1990-2000.“), а потом и репродукције („Контекст репродукције синдикалних идентитета 2001-2012.“). Примена методолошког концепта историјског институционализма заступљена је у подпоглављу „Фазе развоја политичког идентитета синдиката“ које је уметнуто између два претходно наведена подпоглавља.

Резиме истраживања изложен је у завршном подпоглављу под називом „Завршна разматрања: синдикални плурализам у Србији између стварности и жеља – од политизације синдиката до синдикализације политике“.

II) ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП

Теоријској анализи политичке функције синдиката, као претходници било каквог тематизирања односа синдиката и политике, приступио сам двојачко: 1) из угла досадашњег искуства развоја западноевропских синдиката; 2) као и савремене плуралистичке теорије политике. Нагласио бих значај удружених акција синдикалних конфедерација ка центрима политичког одлучивања као исходишта ревитализације политичке моћи синдиката. Друго, синдикални плурализам у некој земљи где су синдикати високо политизовани карактерише и одређен степен његове фрагментације (видети о томе у: Streeck & Hassel, 2003).

Природа предмета истраживања (резистентност политичке фрагментације), као и одговарајући циљ истог (објашњење њеног настанка) детерминисали су методолошки приступ: историјски институционализам и концепт путне зависности. Другим речима, да би се на најбољи начин објаснило зашто су данас кључне синдикалне конфедерације међусобно разједињене и периодично изузетно конфронтиране, посебно је важно разумети време и контекст њиховог настанка. Историјски институционализам служи за објашњење генезе синдикалних политичких идентитета, а концепт путне зависности за објашњење њихове резистентности. Одговори на нека важна питања садашњице налазе се скривени у прошлости. Историјски институционализам, као метод објашњења политиколошких феномена, важан је јер нам указује да историја није само низ фактографских чињеница већ, напротив, у појединим својим деловима итекако смислени, контекстом уобличен каузални след догађаја где је сваки следећи условљен оним претходним.

Сумарно исказано, политизација синдиката свакако да фигурира као кључни аргумент у објашњењу настанка њихових различитих политичких идентитета који се налазе у основи често непомирљивих стратегија политичког деловања. Иако објашњење ослоњено на политизацију синдиката има своје утемељење у пракси западноевропских синдиката, у случају Србије сматрам да ово важи само уколико се овај процес посматра као нераздвајни део једног ширег механизма који започиње преломним тренуцима (*critical juncture*), наставља се кроз фазу продукције и

репродукције кључних компоненти наслеђа, односно политичких идентитета синдиката, све до концепта путне зависности који служи за објашњење како неке иницијалне акције актера утичу да њихово понашање заузме одређену инертну путању током времена.

Наведени теоријско-методолошки оквир укључује и основне методе у истраживању - аналитичке и синтетичке. Од општенаучних метода ћу користити компаративну и хипотетичко-дедуктивну методу. *Аналитичка* основна метода ће доћи до изражаја током трагања за основним одредницама синдикалног политичког идентитета, као и контекста његовог настанка. *Синтезом* добијених резултата стиче се целовита слика о конкретном идентитету синдиката. Када је реч о методама прикупљања података користићу претежно оперативну методу прикупљања података анализом одговарајућих докумената применом технике *квалитативне анализе садржаја*. Одговарајући *квантитативни подаци*, који постоје у другим истраживањима, биће искључиво коришћени у сврху илустрације и аргументације неког гледишта презентованог у дисертацији.

Рад је теоријски у мери у којој су нека теоријска гледишта представљала полазну основу у конструисању основних истраживачких хипотеза, као и анализе и објашњења значаја односа синдиката и политике (политичког система). Емпиријски је у оној мери у којој је било потребно, коришћењем и разрадом расположивог арсенала већ доступних емпиријских података, наведене теоријске поставке довести у конкретну и разумљиву везу са синдикалним плурализмом у Србији.

III) ОЧЕКИВАНИ РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС

Резултати истраживања треба да потврде теоријски елаборирану хипотезу о томе да у основи политичке фрагментације синдикалног плурализма у Србији стоје дивергентни политички идентитети кључних синдикалних конфедерација и то: *Савеза самосталних синдиката Србије (СССС)* – класичан опортунистички

политички идентитет без претерано наглашене проактивне димензије; УГС „Независност“ – доследан, прогресиван политички идентитет са наглашеном проактивном димензијом; Асоцијације слободних и независних синдиката (АСНС) – опортунистички политички идентитет са пренаглашеном везом са политичким партијама (полусиндикат/полупартија).

Покушаја политиколошког објашњења генезе синдикалног плурализма у Србији је било и раније. Такође, до сада су уочени различити обрасци приступа синдиката политици. У том смислу, овај рад не представља неку посебну новину и у томе се не састоји његов научни допринос. Феноменологија политичке немоћи синдиката у Србији осведочена у мноштву годинама, у различитим истраживањима, прикупљене емпиријске грађе захтевала је да се заодене неком теоријско-методолошком одеждом. Стога, сматрам да је најважнији научни допринос овог рада примена методолошког оквира историјског институционализма у истраживању синдиката у Србији, у овом случају феномена политичке фрагментације синдикалног плурализма и то коришћењем варијабле политичког идентитета синдиката. Резултати истраживања би требало да послуже као академски допринос неким будућим дебатама о перспективама синдикализма у Србији, као и потенцијалним стратегијама за ревитализацију укупне моћи домаћих синдиката.

* * *

Ниједан научни рад, ма колико да анализира издвојени сегмент неке веће целине, није посве довољан да га у целости опише и објасни. Политичка функција синдиката је само једна од његових функција. Немоћ синдиката у Србији се може објаснити опадањем броја чланова, организацијским дефицитима, развијеношћу одређених институционалних аранжмана итд. Руководећи се логиком солидарности и удруживања, ја сам настојао да њихову слабост објасним феноменом политичке фрагментације синдикалног плурализма. Самокритички осврт ми налаже да укажем

на неке од нужних недостатака овог рада које се састоје у следећих неколико запажања.

Ван мог истраживања је остала цела једна робустна област унутрашње организације синдиката. То је теоријски приступ синдикатима који је својевремено социолог Крозиер означио „структуралним“. Подсетићу читаоца и да је познати политички социолог Сејмур М. Липсет читаво једно поглавље књиге *„Политички човек: друштвене основе политике“* посветио овој теми. Анализа процеса доношења одлука унутар синдиката може бити од значаја у укупном тумачењу њихових различитих маневара. Такав осврт би нам показао у којој мери су одлуке резултат делиберације, а колико су октроисане од стране руководства. Све се то може посматрати из угла корелације са сличним процесима унутар политичких партија где притом мислим на олигархијски начин управљања организацијом.

Сматрам да сам недовољно разрадио теоријску везу ревитализације синдикалног плурализма кроз сарадњу са другим организацијама цивилног друштва, а све у контексту консолидације демократских установа у Србији. Овакав приступ може представљати изазов подухвату оснаживања улоге цивилног друштва у креирању јавних политика. С тим у вези, читаоца једино могу да упутим на свој рад *„Могући правци сарадње синдиката и организација цивилног друштва у Србији“* (Синдикати и цивилно друштво, уредио Срећко Михаиловић, Дан Граф-Центар за развој синдикализма, 2014), као и докторску дисертацију колегинице мр Марије Мартинић *„Улога синдиката у демократским променама у транзицијским земљама: случај Србија (1990-2013)“*.

Моја анализа је утврдила постојање и истовремено покушала да објасни настанак политичких идентитета синдиката у Србији. Нисам, у том смислу, начинио никакав даљи корак упуштања у расправу о перспективама синдикалног плурализма у светлу покушаја превазилажења његове фрагментације у чијој су основи ови идентитети. Можда се одговор крије управо у схватању њихове суштине резистентних образаца свеукупне перцепције улоге синдиката у релацији са светом политике. Могу само рећи да излаза из зачараног круга сукоба и међусобног

неповерења има, али је потребно уложити више него велики напор у превазилажењу наслеђа динамичне прошлости.

I ПОГЛАВЉЕ

1. СИНДИКАТИ И ПОЛИТИКА

Овај део рада служи за увођење у истраживачки проблем, скицирање и разраду теоријско-методолошког оквира анализе. Његов превасходни циљ је пружање ваљаног одговора на неколико питања. Какав је смисао и садржај политичке функције синдиката? Којим конкретним механизмима синдикати реализују своју политичку функцију? Каква је улога и значај историјске димензије развоја односа синдиката и политике? Каква је веза између актуелних процеса опадања моћи синдиката, њихове модернизације и остваривања политичког утицаја? У одељку посвећеном завршним разматрањима настојаћу да у форми својеврсног резимеа презентујем најважније закључке који ће истовремено послужити као теоријска основа и смернице за даљи истраживачки подухват када је реч о синдикалном плурализму Србије.

Прича о синдикатима, посебно у региону Источне Европе, комплексна је, и на путу разумевања њиховог рада, донекле оптерећена наслеђем комунистичке прошлости. Пажња академске јавности, када је о синдикатима реч, условљена је њиховим позиционирањем у мозаику друштвено-политичких односа. Синдикати побуђују знатижељу истраживача само у оној мери у којој су институционални фактор амортизације друштвених конфликта или, услед своје милитантности, агенс њихове акцелерације и експанзије која може, у крајњем случају, уздрмати темеље политичког поретка. Тематизирање њиховог положаја и сврхе у савременом друштву, као и њиховог односа са политиком детерминисано је и конкретним углом посматрања истраживача који првенствено зависи од доминантне теоријске

парадигме и приступа, али неретко и од њиховог експлицитног или имплицитног идеолошког залеђа, једностраности анализе или пак занемаривања потребе да се знање о неким феноменима нашег времена значајније продуби.

За извесне ауторе, пропаст синдиката представља неминовну последицу развоја савременог капитализма, захухтавања конкуренције националних економија на глобалном тржишту, урушавања колективних идентитета у корист свеопште експанзије индивидуализма. За оне умереније, они и даље, зависно од земље до земље, представљају релативно значајан економско-политички фактор, али је њихов првенствени задатак промишљена модернизација сопствене структуре и начина деловања. Коначно, за треће, синдикати би могли представљати канал за испољавање и усмеравање радничке милитантности и радикализацију отпора глобалном капитализму који сеје само „прекаријат“.

Овако поприлично поједностављена слика не може да сакрије чињеницу да је невоља са савременим синдикатима и синдикалним покретом уопште, као и њима блиским социјалдемократским партијама у томе што су они чешће у дефанзиви и више настоје да пронађу одговарајући *modus operandi* унутар капиталистичког поретка без довођења у питање његових темељних принципа. Треба имати у виду да је капитализам, са тржиштем као врховним и неприкосновеним механизмом дистрибуције друштвених добара и вредности, њихово суштинско изходиште и поставља се крајње здраворазумско питање да ли би тиме поткопали и темеље сопственог постојања? Да преформулишем, каква би била њихова функција у неком алтернативном друштвеном систему? У реалсоцијализму су синдикати били само институционална декорација укупног контекста без суштинске аутономије деловања. Колико је друштвена мисао понекад заробљена специфичним духом времена говори и пример теоретичара из времена златног доба „државе благостања“ (Ентони Кросланд и слични аутори) која је и поред опречних принципа на којима је почивала (тржиште и државна редистрибуција - Вујадиновић, 2006) представљала значајан цивилизацијски искорак. Из ове перспективе јасно се уочава сва наивност њиховог става, изреченог на таласу послератног економског прогреса, да се капитализам трансформисао до непрепознатљивости. Догађаји који су уследили донели су

непријатно отрежњење. Бојим се, стога, да капитализам и поред различитих настојања његових противника, попут оних са радикалне леве стране, остаје као један од важних референтних оквира за анализу синдикалног покрета. Ново-старо светло на овако једнострано перципирану проблематику односа садашњости и будућности синдиката баца, с друге стране, концепт демократије. С тим у вези, посебан и тренутно једино доступни маневраски простор, као и шанса за практичну ревитализацију и ново теоријско промишљање улоге синдиката у савременом друштву отвара се у специфичном и вечито присутном напонском пољу између концепата капитализма и демократије. Моје аналитичко опредељење је да синдикате посматрам искључиво као легитимне институције савременог плуралистичког демократског поретка који смисао свог постојања налазе из читавог спектра функција које обављају. Последице, желим да нагласим да историјска димензија њиховог развоја, којом ћу се посебно бавити, не представља искључиво аргумент у корист оправдања њиховог постојања у садашњости већ, напротив, користан научни резервоар информација неопходних за тумачење и објашњење актуелних дешавања у синдикалном покрету што је и мој истраживачки задатак.

Још једна важна напомена. Проучавање синдиката инкорпорираних у поједине системе индустријских односа већ на самом почетку открива широк спектар појавних облика тако да се сваки покушај генерализације или откривања опште теорије чини крајње узалудним и непотребним. Варијације у погледу појавних модела капиталистичких економија пресликане су и на синдикални покрет. Једна доста уопштена подела, синдикате раздваја на оне који су више усмерени на тржиште, класу или друштво (Нуман, 2001). Сматрам да потрага за универзалним истинама треба да уступи место објашњењу порекла специфичности сагледаних у компаративној перспективи, било да је реч о синдикатима у различитим земљама или у оквиру једне.

Да ли синдикати требају и на који начин да се баве политиком? Како то могу најбоље да ураде? Спрега којих још додатних варијабли детерминише исход оваквог опредељења?

Између јасног опредељења синдиката да се ангажују на плану политике и избора одговарајућих механизма постоји читав сет посредујућих варијабли – идентитет синдиката, њихов легитимитет и капацитет да примене поменуте механизме. Идентитет синдиката представља композитну целину програмско-организационих перформанси и укупних капацитета да се на прави начин перципира друштвена реалност у којој синдикат постоји. Друштвено-политички контекст емитује различите позитивне и негативне подстицаје синдикатима чији је арсенал одговора детерминисан претходним историјским развојем утиснутим у идентитет синдиката. На овом месту се сусрећу ове две варијабле.

1.1. ПОЛИТИЧКА ФУНКЦИЈА СИНДИКАТА

У оквиру овог сегмента посебно ћу се бавити политичком функцијом синдиката. На почетку се намећу суштинска питања. Прво, да ли синдикати требају да се баве политиком односно да ли требају да партиципирају у политичком процесу? Друго, уколико је одговор на претходно питање потврдан, намећу се додатна питања чиме се такав став оправдава и путем којих механизма би се тај утицај реализовао, као и од чега зависи њихов избор?

Репертоар механизма утицаја на политику је познат, али је увек актуелно питање њихове ефикасности и доступности. Око ових питања, ништа мање битна, гравитирају и она која се тичу синдикалног идентитета, легитимитета и њиховог капацитета да реализују политичку функцију. Ово су посредујуће варијабле између, контекстуалним факторима, подстакнуте одлуке синдикалног руководства да утиче на политику и конкретне примене неког од расположивих канала утицаја. *Идентитет* – шта су синдикати данас? Робустне класне организације целокупног радништва или у ужем смислу, утицајне интересне групе које претежно заступају квалификоване раднике? *Легитимитет* – кога и у ком степену синдикати представљају, колики је то проценат радништва имајући у виду целокупну

популацију запослених? Каква је, даље, образовна структура тог радништва? *Капацитет* – колику снагу, мобилизацијски потенцијал и кредибилан утицај имају савремени синдикати да утичу на друге актере текућих друштвено-политичких збивања? Сва наведена питања тесно кореспондирају са актуелним стањем у светској економији која се перманентно преображава. Када је реч о остваривању политичке функције синдиката претежно се има у виду њихов однос са политичким партијама који има и своју историјску позадину. Ипак, ово је само један од основних механизма утицаја на политику, али видећемо не и једини.

Сумарно представљено, одређена пракса (стил) политичког деловања синдиката представља рефлексију утицаја који долазе из специфичног друштвеног и политичког контекста и који се преламају преко категорија идентитета, капацитета и легитимитета тих истих синдиката. Питања је много. Имајући у виду бројност и структуру синдикалног чланства поставља се питање имају ли синдикати право (легитимитет) да наступају у име свих радника или то, попут неких интересних група, чине само у корист мањине високообучених или неквалификованих радника? Бројност чланства је у директној вези са капацитетом синдиката да остваре равноправну сарадњу са политичким партијама.

Релација синдиката и политике суштински представља рефлексију нововековне дихотомије цивилно друштво-држава¹. Отуд и политиколошки приступ синдикатима, који примењујем, дисциплинарно припада политичкој социологији и на општем плану проучава синдикате као субјекте политичког система односно као институционалне посреднике између цивилног друштва и државе. У фокусу је политичка функција синдиката путем које они постају актери политичког процеса, као кључне компоненте политичког система. Сумарно исказано, општи политиколошки приступ синдикатима који у овом раду заступам наглашава њихову улогу протагониста политичког процеса, као и важност теоријског уобличавања њихове политичке функције и емпиријску проверу успеха у реализацији исте. Имајући све ово у виду, предмет овог рада који се односи на појам и узроке

¹ Ово представља први и уједно најшири од укупно три концентрична круга који се односе на главни предмет политичке социологије. Више у: Вукашин Павловић: *Политичка социологија – уводни део*, (ауторизована скрипта), Факултет политичких наука, Београд, школска 2008/2009.

политичке фрагментације синдикалног плурализма у Србији, смештен је у област односа синдиката и политике. Ова веза оправдана је на основу увида многих домаћих аутора да је политика током 1990-их година подстакла плурализацију тадашње синдикалне сцене (Стојиљковић, 1999, Маринковић, 1993, Увалић, 2005).

Институционална инкорпорација синдиката у политички систем неке одређене земље доводи до њихове пацификације и дерадикализације захтева. Међутим, времена кризе и турбуленција, која доводе у питање фундаментална права запослених, оживљавају потребу за изналажењем ефикасног начина да се утиче на свет политике. На тај начин ревитализује се и њихова политичка функција.

Смисао и оправданост потребе да синдикати, путем коришћења своје политичке функције, утичу на политику скоро подједнако налазимо у (1) њиховом досадашњем доприносу развоју, продубљивању, консолидацији и очувању демократског друштвеног уређења, (2) савременом поимању политике, политичког система и надирућег процеса опште политизације друштва, (3) природи одлука везаних за услове рада као најважнијег циља синдикалне борбе и актуелним настојањима да се стечена достигнућа на том плану и очувају.

1.1.1. СМИСАО ПОЛИТИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ СИНДИКАТА

Економије мењају политике, а политике владају економијама.

Манкур Олсон

Да ли синдикати требају да се баве политиком? Без обзира на спретност у његовој формулацији која никако не промашује суштину, сасвим је легитимно претпоставити да се могу дати и потврдни и негативни одговори на ово вечито питање. Њих можемо накнадно упоређивати и оцењивати сву њихову персуазивност у светлу понуђене аргументације. Почетни корак у разумевању надасве компликованог односа синдиката и политике, као и изналажењу одговарајућих

образаца његовог моделовања, подразумевао би претходно реално сагледавање природе и значаја како синдиката тако и политике за савремени свет. Може ли се решити било који кључни друштвено-економски проблем без утицаја на политику и без суштинског разумевања шта она представља за данашње друштво?

Основна функција синдиката састоји се у сабирању расутих енергија и јачању друштвене моћи радништва (Стојиљковић, 2011). Овако генерална формулација свакако да не искључује то да своје легитимно место у спектру осталих пет функција² заузима и она политичка која најдиректније упућује синдикате на свет политике. Њена реализација усмерена је ка националним и наднационалним центрима политичке моћи и одлучивања који детерминишу токове савремених друштвено-економских збивања. Досадашњи развој синдиката и синдикалног покрета који је текао под окриљем различитих политичко-институционалних аранжмана, друштвених рељефа, облика и степена развоја капитализма упоредо су пратиле и ништа мање динамичне дебате о природи њиховог односа са политиком. Ток историјских збивања је потврдио да је доста упрошћен израз „*свет рада*“ скривао реалне поделе унутар овог друштвеног ентитета који са годинама и устоличењем културе индивидуализма постаје све раздробљенији и хетерогенији. Консеквентно, у основи унутар синдикалних подела је најчешће различито поимање разлога за или против и практично одређење канала и инструмената остваривања утицаја синдиката на политику (Стојиљковић, 2001: 11).

Политичка функција условно се може перципирати у ужем и ширем смислу. У ужем смислу би обухватала искључиво економске теме док би у ширем смислу дотицала читав низ питања од општег друштвеног значаја те на овај начин синдикати остају трајно између области индустријских односа и политике (Human & Gumbrell-McCormick, 2010: 327). Сигурно да ова дилема дотиче питање синдикалног идентитета, односно перцепције синдиката о свом месту и улози у савременом друштву. То би значило да ће синдикати који себе перципирају као политичко-економског актера фокус активности усмерити и на центре доношења важних

² То су: функција заштите и унапређења економски и социјалних интереса запослених; функција учешћа синдиката у управљању привредом; синдикално предузетништво и функција инфпрмисања, образовања и акционог тренинга чланства (Стојиљковић, 2011).

политичких одлука. Синдикати су истовремено економски и политички актер при чему је однос ове две улоге комплексан, а која ће имати приоритет зависи од следеће четири групе фактора - идеологије, структуре прилика, организационих капацитета синдиката, контекстуалних изазова (Human & Gumbrell-McCormick, *op. cit.*, 317). Уколико се за кратко задржимо на претходном запажању, постаје јасно зашто су „контекстуални изазови“ током 1990-их година у садејству са дивергентним идеолошким матрицама (стари режим-алтернатива) довели у одређеним ситуацијама до специфичне „структуре прилика“ (штрајк металаца и текстилаца 1991; грађански протести 1996/1997) у којима су синдикати имали наглашенију политичку улогу и након чега синдикални покрет у Србији није више био и никада неће бити исти.

Дарко Маринковић, указује на то да су синдикати још од свог настанка остваривали политичку функцију јер су најрадикалнији облици радничког и синдикалног протеста у првим фазама синдикалног покрета имали политички карактер и слали одређене политичке поруке (2012: 151). Укључивање у политички процес може бити директно или индиректно, зависно од расположивих средстава и институционалног дизајна. На пример, уколико Уставом и пратећим законима није регулисано постојање институционалног механизма социјалног дијалога, онда су синдикати ускраћени за могућност трипартитних преговора који у основи представљају корпоративни аранжман за утврђивање, рецимо, висине наднице или политике на тржишту рада. Коегзистенција плурализма и корпоративизма у савременим политичким системима (Cawson, 1978, 1986) омогућава синдикатима да у различитим ситуацијама делују или као интересна, лоби-група, што одговара плуралистичком начину интересног представљања, или као актер трипартитних договора, што директно кореспондира корпоративном начину интересног представљања.

Пре самог утврђивања теоријских основа политичке функције синдиката потребно је прелиминарно указати на то да су они, по својој природи и месту постанка, превасходно интересне организације и једни од кључних актера цивилног друштва. На тај начин, смисао њихове политичке функције, путем које постају

субјект политичког система, јасније може бити препознат у савременој перцепцији појмова политике и политичког система.

Једно од гледишта, до ког сам дошао сажимањем доступне академске грађе, политику представља као централну, регулативно-интегративну сферу друштва унутар које се управља конфликтима везаним за расподелу и алокацију јавних добара и вредности, усмеравају остале друштвене сфере и развој, одређује социјална цена транзиције, превазилазе проблеми колективног деловања (Стојиљковић, 2001; Павловић, 2011; Маринковић, 2012). Овако заокружена и свеобухватна дефиниција која истовремено демистификује политику неодољиво наводи на закључак да је један од основних интереса запослених постојање политички утицајних синдиката. То би значило да они буду један од релевантних протагониста у процесу израде закона који регулишу област радних односа, директно или индиректно утичу на свет рада, социјалну цену транзиције антикризног пакета мера, регулишу штрајкачку активност итд. Политизације савремених друштвених односа представља следећу карику у аргументацијском низу. Ова тенденција манифестује се изразитијом улогом државе у свакодневним односима, већим значајем и интензитетом политичких и идеолошких расправа, порастом и значајем политичке партиципације људи (Подунавац, 2008: 12).

Посебну теоријску аргументацију у прилог политичке функције синдиката нашао сам у плуралистичкој теорији о политици и теорији о политичком систему као политичком процесу. Фундаментално теоријско упориште свих покушаја одбране постојања и улоге синдиката у савременом друштву и то из позиције демократског политичког дискурса је *неоплуралистички приступ*. Његови кључни елементи који истовремено фигурирају као теоријско покриће политичке функције синдиката тичу се тога да државне институције нису више једине у дефинисању јавних политика и да су друштвени покрети основни протагонисти друштвених промена³. Синдикални плурализам је уткан у много шири појам друштвеног плурализма (Матић, 1993: 823). Такође је познато из референтне друштвене теорије да су синдикати једна од најзначајнијих институција цивилног друштва (Хауард, 2008, Wainwright, 2012).

³ О свим карактеристикама новог плурализма у односу на стари, видети у: (Павловић, 2008: 25-28).

Сијасет елемената који представљају базичне темеље теорије политичког процеса истовремено представљају теоријску основу политичке функције синдиката. У наставку ћу ближе објаснити ово гледиште.

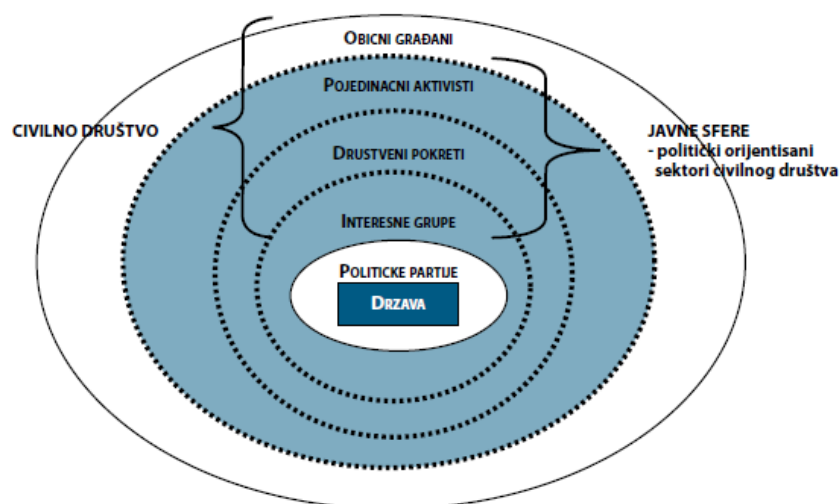
Милан Подунавац истиче да је политички процес средишњи појам плуралистичке теорије о политичким системима и представља начин доношења одлука којима се решавају сукоби интереса у друштвеним институцијама и групама, посебно као начин доношења одлука од значаја за равнотежу, функционисање и развитак политичког система (1993: 858). Како даље запажа овај аутор, теорија о политичком систему као политичком процесу развијена је у социологизирајућим и деонтолошким традицијама политичког мишљења, по којима, корене политике треба тражити у друштву и плуралистичкој интересној структури друштва (*op. cit.*, 859). Илустративан је зато и наслов познате књиге америчког политичког социолога Липсета (Lipset) *“Политички човек: друштвене основе политике“* (*Political man: the social bases of politics*). Сумарно, теорија политичког процеса је: а) групна теорија; б) интересна теорија; ц) интеракцијска теорија (цивилно друштво/држава); д) теорија еквилибријума; е) теорија средњег обима; ф) теорија политичке динамике (Подунавац, *op. cit.*, 861-862). Сматрам да је чињеница што ова теорија „базу“ политике види у друштву и не сматра политичке партије ексклузивним протагонистима политичког система солидна аргументацијска основа на којој се може даље градити независна позиција синдиката као легитимног субјекта политичког система. Подсетио бих на став Милана Матића да се политички плурализам, уколико жели да буде демократски, мора ослањати на друштвени плурализам чију основу у крајњој инстанци, чини управо грађанско друштво (1993: 823). У новије време је посебно продуктиван приступ за анализу улоге синдиката у процесу доношења политичких одлука такозвани *фазни модел процеса политичког одлучивања* где је он, поред политичких партија, један од актера (Jarren & Donges, 2011, Zerfas & Oehsen, 2011, Стојиљковић, 2012). Треба подсетити да се овај модел управо теоријски ослања на неке од основних поставки теорије политичког процеса (нису политичке партије једини актер политичког процеса!). Овај приступ нам указује на неколико корисних чињеница о којима се може продискутовати на бази

њихових теоријских импликација: 1) политичке партије се анализирају као актери који перципирају важност синдиката на бази његове политичке релевантности и политичке исплативости тема које покрећу; 2) важност умрежавања синдиката са организацијама цивилног друштва ради постизања веће снаге и утицаја; 3) ослоњеност синдиката на академску заједницу; 4) важност институција социјалног дијалога као механизма за утицај на доносиоце политичких одлука (Стојиљковић, 2012).

Овакво савремено теоријско схватање политике и политичког система последично намеће и потребу дефинисања синдиката не као класних, већ као интересних организација што омогућава њихову теоријско-методолошку анализу као субјекта политичког система демократских земаља. У случају Србије је посебно велики проблем истраживати синдикате као класне организације. Разлог треба тражити у емпиријској чињеници што ова класа никада на прави начин није ни била уобличена на овим просторима (видети о томе: Лазић, 2011: 202-232). Вукашин Павловић наглашава да је инсистирање на интересима важно за синдикат и његово деловање и да се у модерном и комплексном друштву од сваког актера (индивидуалног и колективног) очекује да зна своју функцију и да тачно игра своју улогу (2004: 248). Видели смо да једну од савремених парадигми политике представља и она плуралистичка која наглашава значај интереса и политичке партиципације (Самарцић, 1993: 882-883). Синдикати уопште представљају колективног актера са програмски јасно формулисаним циљевима свог деловања односно спектром интереса од којих неки имају и политичку димензију. Савремено одређење организоване интересне групе подразумевало би да се ради о политичком актеру са формалном организационом структуром, чланством и разликовањем улога, чији циљеви укључују утицај на креирање јавних политика и јавне званичнике, било да су они изабрани или постављени (Granados & Knoke, 2005: 287). Синдикати и њихове конфедерације се понашају као организоване интересне групе када лобирају у корист регулације тржишта и прерасподеле социјалне заштите (Bradley, Huber, Moller, Nielsen and Stephens, 2003, Hick, 1999, према: Granados & Knoke, 2005: 288). Већина синдиката у Србији у документима себе дефинише као интересну

организацију. У Статуту Савеза самосталних синдиката Србије (СССС) у одељку под називом „Основна начела“ пише: „Савез самосталних синдиката Србије је **интересна организација** (болдирао А.М.) која се ангажује на заштити, остваривању и унапређењу права чланова, запослених и других лица која самостално обављају делатност и њиховог материјалног, социјалног и друштвеног положаја“.

Графикон бр. 1: Сектори унутар цивилног друштва – диференцирани према степену утицаја који желе да остваре на државу

*извор: (Хендрикс, 2002: 3, наведено према: Миливојевић, 2006)

Дарко Маринковић каже да су историја и пракса синдикалног организовања потврдиле да је синдикат не само економска већ и *политичка организација* (курзив мој), да су циљеви синдикалне борбе, поред осталог и политички циљеви и да ефикасно остваривање улоге синдиката подразумева и његову активну улогу у политичком животу (1995: 243). Амерички политички социолог Сејмур Мартин Липсет (Seymour Martin Lipset) поентира да је организовање радничких група у синдикате и радничке партије интегрисало раднике у политички поредак обезбеђујући им легитимно средство за постизање својих захтева (1963: 24).

Одговарајућа карактеризација синдикалних питања у светлу утврђивања њиховог политичког залеђа следећи је корак у аналитичкој обради односа синдиката

и политике. Важно је нагласити да су одлуке о условима рада *политичке одлуке* (курзив мој) те да управо синдикати, преговарајући са капиталистима и државом, учествују у доношењу политичких одлука (Михаиловић, 2012: 7). Јасно је да је и регулација тржишта рада важно политичко питање (Нуман, 2001). Не смемо заборавити ни консеквенце оваквих одлука на укупан друштвено-политички развој неке земље. Измена радне легислативе у Србији 2014. године извршена је, између осталог, са намером интензивирања прилива страних улагања и укупне привредне активности. Реформски подухвати европских влада спроведени последњих деценија у економији, а на таласу свеопште дерегулације и приватизације, ради постизања њене међународне компетитивности, стављају синдикате пред нове изазове. На директном удару су институције колективног преговарања и социјалне државе. Поједини истраживачи наводе политичку активност синдиката као једну од тренутно доступних стратегија ревитализације њихове опадајуће моћи (Frege & Kelly, 2003). Политичка улога синдиката долази до изражаја и у контексту савремених реформи социјалне државе (Schulze, 2010).

Концепција политичког система француског политичког мислиоца Алексиса де Токвила (Alexis de Tocqueville), асоцијације препознаје као главне облике заштите слободе грађана од потенцијално патерналистичких претензија власти (Подунавац, 1993: 860). Модел трансмисије у некадашњим социјалистичким земљама у оквиру кога је синдикат у потпуности био потчињен држави-партији најрадикалнији је пример демонстрације овог патернализма који увек постоји као могућност чак и у демократским системима. Отуд отпор синдиката недемократским властима (*Солидарност* у комунистичкој Пољској) више него сликовито илуструје ово теоријско гледиште. Тиме се може отворити и питање односа синдиката и демократије. Без икакве дилеме, једино демократски политички поредак обезбеђује синдикатима реалну институционалну могућност да аутономно и без бојазни од прогона од стране власти обављају све своје функције. Ово наравно не искључује обрнуту могућност да су синдикати постојали и да постоје у недемократским режимима углавном као привезак власти и ништа више од тога. Изузетак представљају независни синдикати који делују као критичари ауторитарне власти.

Као друштвена снага у повоју, они су заједно са својим саборцима из круга умерене левице одиграли једну од кључних улога у борби за развијање и продубљивање демократије. Радници су након спонтаног окупљања схватили да само *политички организовани у синдикат* (курзив мој) могу адекватно да бране своја економска, политичка и социјална права и супротставе се тадашњој владајућој класи (Надаждин, 1995: 257). Продемократски ангажман синдикати су остварили кроз залагање за увођење општег права гласа, ширење и универзализацију корпуса грађанских, као и политичких права. Неспоран је њихов значај и допринос у започињању демократске транзиције у земљама Јужне и Источне Европе у временском периоду од 1970-их до почетка 1990-их година (Кол, 1955, Huber, Reuchemeyer & Stephens, 1993, Линц и Степан, 1998, Eleu, 2002, Keune, 2008, Стојиљковић, 2012). У преамбули Статута Европске конфедерације синдиката (ETUC), наглашава се приврженост ове паневропске синдикалне организације проширењу и консолидацији политичких слобода и *демократије* (курзив мој).

У функционисању савремених демократија синдикати фигурирају као репрезенти интереса запослених. Ниједан систем интересне репрезентације не може бити ефикасан и обезбедити своју политичку легитимацију без јаким синдиката (Ost, 1993). Изгледи демократије у некадашњим социјалистичким земљама Источне и Средње Европе доводе се у везу са снагом синдиката (Ost & Crowley, 2001). У државама младе демократије крхких основа, синдикати могу бити протагонисти њеног оснажења под условом да су добро организовани и утицајни. Социјалдемократски оријентисани аутори наглашавају значај синдиката у заговарању и одбрани принципа солидарности и редистрибуције насупрот култури индивидуализма и доминације тржишта. Конкретна улога синдиката у очувању демократије условљена је њиховом реалном снагом која је сваког дана на испиту. Све до сада наведена достигнућа вишедеценијске синдикалне борбе точак историје, који се неумољиво окреће, свакога дана доводи у питање.

Из свега изложеног могло би се закључити да се синдикати налазе у донекле сличној ситуацији као у време радикалних борби за институционализацију широког корпуса радничких права и слобода које су представљале цивилизацијски искорак ка

хуманизацији капитализма, а које се последњих деценија налазе на суптилном удару тржишних идеологија. Сада је, међутим, потребно или одбранити ове тековине прошлости или изнаћи алтернативни начин постојања под варљивим сунцем капитализма.

* * *

Теоријским претечама политичке функције синдиката сматрам оне ауторе који су изворно, још пре појаве неокорпоративизма у XX веку, указивали на политичку димензију деловања синдиката односно трајно их означили политичко-економским актером.

Плодне расправе о природи синдиката вођене су у оквиру економске теорије позног XIX и прве половине XX века. Почев од XIX века, у економској науци су се развила два дивергентна приступа проучавању синдиката: неокласични и институционално-политички (Drakopoluos and Katselidis, 2012). Полазећи од различитих теоријских премиса, сваки је различито је перципирао друштвену улогу и мисију синдиката и с тим у вези примењивао специфична аналитичка оруђа у њиховом истраживању. У економској анализи синдиката, неокласични приступ је прибегавао микроекономској анализи и математичкој економској методологији, а институционално-политички је потенцирао социолошку, политиколошку и психолошку димензију истраживања синдиката (Drakopoluos and Katselidis, *op. cit.*, 2-4). Група економиста познатија као „рани институционалисти“ учинила је значајан допринос у продубљивању синдикалне теорије који се састојао у повезивању синдикалне делатности и концепта демократије (више о томе у: Kaufman, 2000). Захухтавањем капиталистичке производње крајем XIX века истовремено се јављао политички активизам синдиката. Израз „индустријска демократија“ управо је означавао борбу за продубљивање савременог значења демократије лоцирајући притом локус друштвених сукоба у област економских односа. На трагу историјских збивања свога времена, брачни пар Веб (Sydney & Beatrice Webb) је 1897. године објавио књигу „*Индустријска демократија*“ (*Industrial Democracy*). Дело је

представљало значајан iskorak у укупном тематизирању синдиката као политичко-институционалног актера. У наставку развоја синдикалне теорије, важно је поменути и наредне знамените „Данлоп-Рос дебату“ (*Dunplo-Ross Debate*) из 1940-их година у којој су учествовали амерички економисти Данлоп (John Dunlop), из неокласичне школе, и Рос (Arthur Ross), који је, попут брачног пара Веб, припадао институционално-политичком приступу. Поменути дебата је у каснијим годинама представљала генерални заокрет економске мисли ка неокласичној парадигми у изучавању синдиката, али нека новија кретања у економској теорији синдиката све више иду у правцу критике ортодоксног и ре-евалуације институционалног приступа (Drakopoluos and Katselidis, 2012: 18-21).

Развој интересовања друштвених наука, а у првом реду социологије, за проучавање синдиката јасан је доказ инкорпорације синдиката у тоталитет друштвено-политичког система. Политичка наука се заинтересовала за проучавање индустријских синдиката у тренутку када је радништво у целини постало значајан фактор функционисања политичких система западноевропских земаља. Илустрацију консеквенци институционализације синдиката може представљати оно што су француски социолози Турен (Alain Touraine) и Мотез (Bernard Mottez) означили „контролним синдикализмом“. Овај појам се односио на процес преображаја синдиката из друштвеног покрета са оријентацијом ка новом моделу друштва у организацију с тачно утврђеним функцијама у постојећем (Павловић, 1974: 117). Политичка наука је прво проучавала синдикате путем политичке социологије, а највеће заслуге за то има један од њених пионира, већ поменути, Сејмур Мартин Липсет. Развој корпоративних структура унутар капиталистичких земаља Запада последично је условио теоријску потребу за новим приступом у анализи односа државе и друштва. Као посебан облик политичког система, корпоративизам представља облик регулисања односа државе и друштва (Schmitter, 1974, према: Обрадовић, 1992: 19). Данијела Обрадовић каже да се корпоративизам, као теоријски и методолошки оквир анализе развијених капиталистичких земаља, јавио у оквиру теорије интересних група која се развила унутар функционализма и представља најутицајнију теорију у области глобалног разматрања друштва у савременој

политикологији (1992: 15-17). Данас су позната два модела интересне репрезентације: *плурализам* и *корпоративизам* (видети у: Streeck and Kenworthy, 2005: 447-450). До данас (почев од 1950-их година) развијено је неколико теоријских приступа у изучавању организованих интересних група – плурализам, корпоративизам, марксизам, елитизам (Berger, 1981, Cawson, 1985, Thomas, 1993, наведено према: Granados and Knoke, 2005: 289).

Корпоративизам, као теоријско-методолошки приступ, најпогоднији је за анализу модела интересно-политичке репрезентације путем кога синдикати остварују политички утицај. Међутим, није погодан за истраживање свих осталих манифестиних облика испољавања политичке функције синдиката.

Француски социолог Мишел Крозиер (Michel Crozier) је својевремено представио занимљиву петочлану класификацију становишта у теоријском приступу синдикатима коју чине: а) генетичко становиште; б) структурално становиште; в) функционални приступ; г) идеолошко становиште; д) становиште промене (наведено према: Павловић, 1974: 43-45).

Имајући у виду истраживачко питање и одговарајући теоријско-методолошки оквир историјског институционализма који операционализујем у раду, посебно су ми занимљива два становишта: генетичко и функционално. Генетичко становиште је усмерено на анализу порекла и историјског развоја радничког и синдикалног покрета, а функционални приступ тематизира питање функција синдикалног радничког покрета у глобалном друштву и како их он испуњава (Павловић, *op. cit.*, 44). Не доводим у питање чињеницу да је ослањање на само једно од наведених становишта недовољно за целовит приступ тоталитету синдиката и синдикалног плурализма у некој одређеној земљи. Циљ рада и није свеобухватна анализа синдикалног плурализма у Србији већ само димензија политичке немоћи синдиката која се манифестује у мањку њихових капацитета да удружени реализују политички утицај. Ова теоријска становишта могу се применити на примеру синдикалног плурализма у Србији са циљем разумевања немоћи синдиката да у пуној мери реализују своју политичку функцију. Тако се доводе у везу садашњост, у којој се испољава синдикална немоћ у спровођењу политичког утицаја (функционални

аспект) са прошлошћу и временом у коме је настајао синдикални плурализам (генетички аспект). Само бих још једном подсетио на значај који има историја за разумевање синдиката.

* * *

Из свега изложеног јасно је да синдикати ни на који начин не могу бити одвојени од света политике кроз заузимање неутралног става. Њихов историјски развој, као и диктат савременог тренутка неумољиво их упућују на политику. Утицај синдиката на политику поједини аутори виде као функцију њихове виталности (Human and Gumbrell-McCormick, 2010). Деполитизација друштвене мисије синдиката може се с тога сматрати и покушајем занемаривања елементарне чињенице да су синдикати итекако субјект политичког система чији су моћ и утицај донекле ослабљени, али никако нису без важности за функционисање и стабилност демократског политичког поретка. Налазећи се на директном фронталном удару ширег спектра структуралних промена у привреди, синдикати су своју дефанзивну политичку акцију последњих деценија углавном таргетирали на она питања која се уско дотичу економије: област колективног преговарања – економске политике, политике на тржишту рада, социјалне политике, као и општег правног оквира колективног преговарања (Streeck & Hassell, 2003: 2-3). Без обзира на то, могли смо се уверити колико су ова питања истовремено и важна политичка питања.

1.1.2. МЕХАНИЗМИ РЕАЛИЗАЦИЈЕ ПОЛИТИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ СИНДИКАТА

Политичка функција синдиката реализује се путем тренутно доступних механизма, односно канала утицаја, на органе државне власти. Институционални рељеф политичког система са пратећим образцем индустријских односа, политичке

културе, као и укупно стање синдикалног плурализма детерминишу доступност, сврсисходност и ефикасност коришћења одређених канала политичког утицаја. Неки од њих су познати деценијама (сарадња са политичким партијама), а неки су у повоју. До сада се у референтној литератури, условно, искристалисало неколико механизма за остваривање политичког утицаја који укључују:

- 1) социјални дијалог и друге облике интересне репрезентације запослених;
- 2) сарадњу са политичким партијама;
- 3) штрајкове и социјалне протесте;
- 4) лобирање и медијске кампање.

Зависно од тога да ли између синдиката и представника власти постоје посредници, ови механизми могу се даље типологизирати на оне који реализују директан (социјални дијалог и штрајкови) или посредан утицај (сарадња са партијама и лобирање) на политику. Посредни утицај је на делу у оним ситуацијама када се синдикати не ангажују директно у политичкој арени већ то чине преко политичких партија или других професионалних организација (лоби група) које већ дуго представљају њен конститутивни елемент посебно у земљама развијене демократије.

Држава као објект политичке функције синдиката

Кроз историју, сваки облик радикализације и експлозије синдикалног бунта, отпора спољним притисцима и отворених захтева за признањем радничких права, био је у крајњој инстанци усмерен на државу. Од настанка синдикалног покрета, као референтни оквир његовог делања и једно од кључних питања јавља се његов однос према држави док аутономија синдиката у односу на државу постаје једна од његових најважнијих одредница (Надаждин, 1995: 257).

Важност утицаја синдиката на државу односно њене институције (парламент и владу) је вишеструка и претежно условљена њеним реалним капацитетима да координира економски живот. Зависно од конкретне временске епохе, ови капацитети су варирали. Услед свог активног учешће у превазилажењу последица

велике економске кризе из 1929. године, држава постаје кључни фактор економске политике савремене капиталистичке државе (Надаждин, *op. cit.*, 258). Она је одлучујући нуклеус моћи капиталистичких земаља која гарантује констелацију моћи у породици, фабрици, заједници (Burawoy, 1985). Већ сам указао на то да су синдикати *par excellence* институције капиталистичког система чији је динамични развој током више од два века периодично генерисао или шансе за експанзију или опасност за њихов суноврат. Стога, синдикати морају да утичу на државу која представља крајњег гаранта радног уговора, обликује правила игре на тржишту рада, право синдиката да постоје, колективно преговарају, мобилишу колективну акцију (Human, 2001). У време када су синдикати представљали масовне организације радника била је могућа трансформација њихове индустријске у респектабилну политичку моћ и својеврсна политичка размена (*political exchange*) са државом (Pizzorno, 1978).

Савремена држава, међутим, суочава се са изазовима глобализације, еколоштва и мултикултурализма (Павловић, 2008: 44-45). Тема односа синдиката према држави добија посве нову димензију и проблемски оквир уколико се анализира у контексту процеса глобализације који постепено подривају суверенитет националних држава. На том месту треба указати на занимљиво запажање Чарлса Тилија (Charles Tilly) о савременом изазову радничког покрета који се односи на слабљење регулаторних моћи националних држава и мањка радничких права на глобалном нивоу (Ebbinghaus, 1995: 88). Након избијања светске економске кризе 2008. године која је муњевитом брзином прерасла у кризу јавног дуга, поједине европске владе су, ради избегавања претећег државног банкрутства, биле принуђене да усвоје, по свет рада, рестриктивни антикризни менаџмент и повинују се диктату међународних (наднационалних) финансијских институција конфронтирајући се на другој страни са радницима који су се директно нашли на удару ових мера.

У појединим земљама, попут Србије, велики број синдикално организованих радника налази се у јавном сектору (јавна предузећа, здравство и просвета) и државној администрацији тако да је то још један аргумент у прилог тези да је потребно утицати на државу као једног од послодаваца.

Социјални дијалог

У савременим демократијама са развијеним плурализмом интереса и тржишном привредом представници рада, капитала и државе, уместо исцрпљујуће борбе до потпуног међусобног истребљења која би водила дестабилизацији друштвено-политичког поретка, прибегавају једној прогресивној цивилизацијској тековини која за свој циљ има постизање оптималног интересног компромиса.

Једна од најпрецизнијих дефиниција социјални дијалог описује као механизам и институционални оквир у коме представници Владе и социјалних партнера - репрезентативних синдиката и унија послодаваца, кроз размену мишљења и сучељавање аргумената настоје да приближе и усагласе ставове и успоставе стање социјалног мира и кохезије (Косановић и Пауновић, 2010; Стојиљковић, 2001, 2011).

Независно од тога да ли се ради о консолидованим демократијама или земљама у транзицији, социјални дијалог, са својим институцијама колективног преговарања и социјално-економских савета, је пут до решења бројних конфликта и неслагања везаних за правац реструктурирања привреде, социјалне државе, политике на тржишту рада, одређење социјалне цене транзиције итд. Одлуке усвојене на овај начин, уз присуство, међусобно уважавање и равноправну партиципацију свих заинтересованих страна, имају свој пун легитимитет. Без равноправног, делатног и ефикасног социјалног дијалога нема пуне демократске легитимације поретка (Стојиљковић, 2002). Институционална пракса интересне репрезентације синдиката подразумевала би да поједини њихови представници узимају активно учешће у раду различитих скупштинских и владиних одбора, као и владиних агенција.

Аутори са радикалног левичарског дискурса супротстављају се овако исувише теоријски пројектованом моделу доводећи у питање саме његове основе. Вал Асбјорн (Wahl Asbjørn) је склон тврдити да социјални дијалог не представља трајни образац односа представника рада и капитала јер као своју генералну премису има јаке синдикате и раднички покрет, као и стабилну капиталистичку економију с високим стопама раста (2011: 1-4). Једноставно речено, то је био аранжман до кога је дошло стицајем послератних историјских околности и који је рефлектовао компромисну

равнотежу супротстављених страна. Уважавање тадашње реалне снаге синдиката од стране капиталиста представљало је на неки начин примирје пред нову офанзиву до које је дошло током 1980-их и 1990-их година. Овом аутору смета опредељење синдикалних руководстава да истрају на политици социјалног партнерства што делимично објашњава њиховом бирократизацијом. Уместо тога, он заговара развој међународне класне солидарности, повратак радикализму и милитантности синдикалног покрета. Према овом аутору, треба такође створити и савезе са глобалним покретом против неолиберализма, вратити се идејама класних односа и класних идентитета (*op. cit.*, 5-8). Као крајњи исход намеће се успостављање социјализма који би гарантовао интересе радника, а оно што је од изузетне важности то је спровођење довољно дубоке трансформације друштва која би спречила материјалне предуслове за обнову неолибералних политика (*op. cit.*, 9).

Евидентан је ауторски нагласак на класном моменту и позивање на солидарност као стратегију окупљања расуте енергије радника што га сврстава у шири корпус савременог левичарског дискурса који се критички одређује према капитализму. То би могло донекле имати смисла у оним тржишним економијама где међу синдикатима и даље на неки начин тиња класни идентитет. Нема сумње да овакав приступ наилази на бројне симпатије присталица марксистичког методолошког приступа у истраживању друштвених појава. Допринос савременог марксизма критици унутрашњих противречности и структуралних неједнакости капитализма притом је неупитан (видети о томе у: Marsh, 2005: 161-165).

Међутим, максималистички циљ обрачуна са глобалним капиталом повлачи са собом питање утврђивања реалне могућности и домета прекограничне солидарности синдикалних покрета имајући у виду њихове дивергентне историјско-социолошко-политичке путање и укореењеност у конкретни институционални миље сопствених капиталистичких привреда. Било како било, не улазећи у оправданост ламентирања над појмовима класног идентитета или класне свести, вредност овакве анализе се састоји у томе што, полазећи од реалних емпиријских чињеница данашњице, разоткрива једну отрежњујућу и сурову истину колико је поседовање реалне (друштвене и политичке) моћи и утицаја пресудно за квалитетан исход

социјалног дијалога без обзира колико овакав интитуционални аранжман има упориште у легислативи неке земље. Управо потенцирање односа моћи и аргументована критика синдикалне бирократије представљају најважнији допринос Асбјорнове анализе.

Сарадња са политичким партијама

Ово је традиционални, посредни, инструмент утицаја синдиката на политику и, зависно од одговарајућег модела, може представљати како предност тако и препреку. Предност када се ради о крајње релевантној партији у власти или парламенту која тесно и на равноправним основама сарађује са синдикатима, а мана када партије диригују поларизацијом односа међу њима подређеним синдикатима спречавајући њихову сарадњу или када синдикат представља само продужену руку власти монополистичке партије. Однос према власти представља основну линију разграничења синдиката и политичких партија (Маринковић, 1995: 243). Политичке партије желе да освоје или бар учествују у политичкој власти док је циљ синдиката утицај на политичку власт уз задржавање улоге латентне, потенцијалне опозиције (*ibid*).

Кроз историју, усталило се неколико основних и прелазних образаца односа синдиката и политичких партија који, протоком времена и деловањем низа структуралних фактора о којима ћу говорити у наредном поглављу, постепено или губе на значају или доживљавају преображај. То би у основи значило да синдикати сарадњу са политичким партијама углавном могу градити на равноправној основи, могу основати партију (Велика Британија) или бити основани од стране исте (Шведска) чиме би јој, извешан временски период били потчињени што је нажалост у екстремним случајевима био пример у бившим комунистичким државама (Гоати, 1990; Антонић, 1995, 1999; Стојиљковић, 2001, 2012).

Варијације у односима синдиката и политичких партија за Семјуела Валенцуелу (Semuel Valenzuela) представљају резултат историјског порекла

политичких партија и тајминга (*timing*) њиховог настанка (1991: 10). Врло инспиративно је његово запажање да различити типови политичких режима могу ојачати или умањити значај политичких партија за синдикате у том смислу да се рецимо у ауторитарним порецима организоване друштвене групе, па самим тим и синдикати, морају више ослонити на сопствене снаге како би директно утицале на државу (*op. cit.*, 9-13). Он оцењује као слабост америчких синдиката што нису повезани са политичким системом кроз сарадњу са политичким партијама. Политичка размена, као модел сарадње са политичким партијама, временом слаби услед промена у економији које негативно утичу на снагу синдиката у неким њиховим традиционалним аренама (*ibid*). Из овога можемо јасно увидети лимитирајуће утинке овог инструмента утицаја синдиката на политику.

Пошто не постоји универзално решење за однос синдиката и политичких партија које би било практично примењиво за све контексте и епохе, данас се широм Европе може запазити читава лепеза различитих модела њиховог односа који се налазе под посебним притиском глобализације. Њихово порекло чини низ фактора у које треба убројити историјско искуство на које се надовезује широк спектар специфичних социоекономских и политичких карактеристика развоја европских земаља, као и њихових привредно-политичких система који се протежу слободно можемо рећи све до почетка XXI века. Пажњу свакако треба обратити на различито искуство посебно када се има у виду Западна и Источна Европа. Зашто би то било од значаја? Пре свега, након безмало три деценије од краха комунизма и започињања демократске транзиције јасно је да су неумољивост историјског тока, као и притисак кратког временског периода за реформисање политичко-економског система довели до тога да и синдикати и политичке партије у Источној Европи остану ускраћени за вредно вишедеценијско историјско искуство узајамне сарадње која и данас њиховим западноевропским колегама служи као нека врста базе за потенцијалну сарадњу у будућности (Милосављевић, 2013: 66).

Период након Другог светског рата и институционални контекст корпоративизма западноевропских земаља као рефлексија оствареног компромиса рада и капитала представљали су до почетка 1980-их година плодно тло за сарадњу

тадашњих синдиката и политичких партија, претежно социјалдемократа и демохришћана. Међутим, симултани процеси деградације и опадања моћи синдиката, као и редефинисања идеолошких позиција социјалдемократа који су били на делу током последње две деценије XX века утицали су да се везе дојучерашњих партнера у значајној мери, али не и у потпуности прекину.

У многим земљама Западне Европе, и поред објективних потешкоћа, сарадња синдиката и социјалдемократских партија одвија се са различитим степеном интензитета док читав низа академских радова публикованих последњих година иде у прилог таквом ставу (Upchurch, Taylor & Mathers, 2009; Wessels, 2010; Богдановић, 2012; Ериксон, 2012; Дрибуш и Бирк, 2012; Seirstad, 2012).

Линија социо-економског друштвеног расцепа није била прецизно артикулисана у посткомунистичким земљама (Веуме, 2002). Свеопшти процес плурализација друштва попут некакве центрипеталне мећаве није заобишао ни до тада монолитини синдикални покрет. Посебну пажњу завређују пређашњи и текући изазови који се условно могу класификовати на оне који су заједнички са синдикатима у Западној Европи, на неки начин универзални, јер прате глобалне токове (флексибилизација радних односа, раст значаја терцијалног сектора) и посебни (свеобухватна приватизација државних предузећа, трансформација економије и притисци транзиције) (Милосављевић, 2013: 65).

Рефрентна истраживања социјалне основе социјалдемократских странака у овим земљама показују да оне нису добро утемељене у цивилном друштву и нису успеле да на прави начин остваре везу са губитницима транзиције и радницима (Dauerstädt, 2002, Agh, 2005, Wiatra, 2005).

О конкретној ситуацији на терену извештава нас истраживачки двојац Шредер и Калас који су на узорку од 10 источноевропских земаља институционализовани механизам сарадње синдиката и политичких партија дијагностификовани у Литванији, Румунији и Словачкој (2009: 12). Ипак, начин доласка до ових закључака једино путем спроведене анкете са синдикалним и партијским лидерима налаже њихово узимање са извесном дозом опреза што свакако нимало не умањује генерални дескриптивно-илустративни значај истраживања (Милосављевић, *ibid*).

Штрајк и социјални протести

Штрајк представља једно од првих оруђа синдикалне борбе. Предмет спора у историји и теорији синдиката је питање да ли штрајкачку борбу треба ограничити само на економске и социјалне циљеве или се штрајком могу поставити и политички захтеви (Маринковић, 1999: 250). Подсетио бих на раније презентовано становиште појединих аутора да синдикати остају трајно заробљени између економије (индустријских односа) и политике. Штрајкови су мултидимензионални по својој природи и комплексни у погледу своје динамике (Vandaele, 2011). Штрајк са наглашеном политичком димензијом, могао би да представља тачку додир ове две области синдикалног деловања. На практичном плану, зависно од конкретног времена, контекста, синдикалних ресурса, он прераста у ефикасно средство политичког утицаја. Ширењем опсега својих захтева, штрајк превазилази своје уско економско исходиште доводећи у везу многе одлуке у овој области са њиховим политичким залеђем и кључним правцима друштвеног развоја до којих се мора доћи демократским путем и делиберацијом.

Политички штрајкови се везују за стратешке (политичке) захтеве штрајкача, карактеристични су за друштва у процесима превирања, радикалних промена и социјалних конфликта и представљају ону граничну линију на којој се прелази у радикалније облике социјалног конфликта (Маринковић, 1999: 243). Масовни национални „политички“ штрајкови који су „видљивији“ од економских, у порасту су последњих деценија и често су уперени против владиних намера да мења радно законодавство (Gall & Allsop, 2007: 67; Hamann & Kelly, 2008: 143-145, наведено према: Vandaele, 2011: 34). Дешавања у Шпанији и Грчкој од избијања светске економске кризе потврђују овакве наводе.

И поред тога што подаци указују на својеврстан, географски различито дистрибуирани, тренд опадања штрајкачке активности у Западној Европи последњих деценија (и истовремену стагнацију у Источној Европи) штрајкови још увек имају утицаја на јавност, представљајући бригу за власт и послодавце, али на неки начин и синдикате (Vandaele, *op. cit.*, 38).

Лобирање и медијске кампање

Савремена друштва карактерише свакодневна конкуренција различитих интереса како би били инкорпорирани у јавним политикама креираним од стране државне власти.

Лобирање се полазно може одредити као сваки организован утицај на доносиоце одлука у смислу интересно оријентисаног и комуникацијског утицаја на политички процес доношења одлука од стране актера који сами не учествују у њиховом доношењу (Стојиљковић, 2010: 131). Као професија и начин остваривања утицаја, лобирање је одувек постојало у различитим облицима у зависности о цивилизацијског развоја друштва (Кашћелан, 2009: 115).

У погледу интереса који се заступа (приватни или јавни) лобирање може бити корпоративно или институционално, а политичко лобирање је подврста институционалног лобирања где највиши политички органи једне земље лобирају за остваривање политичких циљева код институција ЕУ или институција неке друге земље (Крسمановић, 2013: 17). Не постоји једна општеприхваћена процедура лобирања и свака лобистичка агенција се одлучује за један од многобројних начина лобирања, одабира технику и стратегију која се у датом тренутку чини најповољнијом и најисплативијом (Кашћелан, 2010: 142).

Лобирање посебно може користити синдикатима као специфичним интересним групама како би испословали реализацију неких својих захтева. Могућност коришћења овог механизма утицаја на доносиоце кључних политичких одлука двоструко је условљена посебним интерним и екстерним факторима.

Што се интерних тиче, то би најчешће била финансијска моћ синдиката да плате одговарајуће услуге професионалних лобиста, адвокатских канцеларија и сличних организација које се такође баве овом делатношћу. У супротном, уколико се синдикато руководство одлучи да директно, без посредника, приступи лобирању (*in-house lobbyist*) зарад својих интереса код појединих институција државе, исход овог процеса углавном је предодређен стручним потенцијалом синдиката да изнесу овај сложен процес. То са собом носи такође значајне финансијске трошкове.

Важну улогу у обезбеђивању услова за нормално коришћење лобирања као средства утицаја на јавне политике има и укупан правно-политички контекст неке земље и што је још важније, степен развоја њених институција. С тим у вези, одговарајућа законска регулатива (прописи и санкције) и транспарентност овог процеса морају такође бити на јако високом нивоу и под будним оком јавности како би се избегла евентуална корупција.

Утицају медија на друштво присутан је још од појаве првих новина и магазина у XVIII веку и временом је растао. Данас је тај утицај на таласу глобализације огроман. Као посредујући (интерпретативни) чинилац између стварности и публице (грађана) временом се усталио и колоквијални назив за медије као својеврсну седму силу! Како ће (и да ли ће!) неки догађај бити представљен зависи од медија (селективна фактографија, као и избор одговарајућих „аналитичара“) односно њихове уређивачке политике. Они се, према Марку Хауарду (Marc Howard) налазе у пресеку кључних сфера савременог друштва: цивилне, политичке, економске (2008: 52-53). Зашто су генерално медији битни за данашње синдикате? Конкретно, успех у спровођењу било какве синдикалне акције у директној је вези са потенцијалном медијском испраћеношћу истих. Стога, неравноправни третман и медијска изолација у великој мери редукују шансе за успех њихових цивилних и политичких стратегија (Стојиљковић, 2012: 146). Према једној дефиницији „односи са јавношћу синдиката су стратешки осмишљена комуникација синдиката са његовим јавностима у циљу придобијања поверења, поштовања и разумевања тих јавности за рад и деловање синдиката“ (Бранковић и Вујовић, 1995: 227).

За Зорана Стојиљковића, успешна медијска стратегија синдиката подразумева (1) програмирану производњу и медијску обраду догађаја; (2) акционе тренинге за медијски наступ ширег круга активиста, а не тек два-три „дежурна“ синдикална лидера; (3) неговање и одржавање пријатељског медијског окружења, укључив и синдикатима склоне, и непристрасне аналитичаре (2012: 146).

1.2. ИСТОРИЈСКА ДИМЕНЗИЈА ОДНОСА СИНДИКАТА И ПОЛИТИКЕ

Да ли су синдикати рационални друштвени актери који своје стратешке одлуке доносе аутономно, на бази хладног и прагматичног прорачуна у игри нултог збира или се, напротив, држе добро утабаних образаца акције? Већ сам поменуо да историја можда не може послужити као довољан аргумент у актуелним расправама о питању оправданости њиховог постојања, али свакако да увид у формативне године може осветлити и објаснити порекло кривудавих стаза и раскршћа синдикалног покрета данашњице.

Раднички покрети су, као и остале друштвене организације, креација историјских околности (Valenzuela, 1991: 43). Извесни аутори, када чине критички осврт на актуелно стање у синдикатима, углавном мисле и на извесну управљачку инертност синдикалног менаџмента која је у директној колизији са динамичним дешавањима у привреди, друштву и политици (Hyman, 2002, Waddington, 2005, Asbjørn, 2011). Међутим, да не бих остао само на нивоу штурог коментара да је прошлост битна, потрудићу се да тај свој став ваљано и образложим у оквиру овог сегмента рада. С тим у вези, позваћу се на једно теоријско запажање Младена Лазића у вези значаја историје за истраживања у друштвеним наукама (2011).

Скренуо бих пажњу на три међусобно нераздвојиве чињенице које су од важности када се расправља о значају историјског развоја синдиката у референтној литератури у светлу њихових интеракција са институционалним контекстом и другим релевантним друштвеним актерима. Прво, заокружен и целовито сагледан процес свеукупног развоја овог покрета, са свим својим етапама (од почетне па надаље), веома је битан за правилно тумачење и разумевање актуелних дешавања на синдикалној сцени сваке од земаља. То се превасходно односи на временски аспект - тајминг (*timing*) настанка синдиката и затечену констелацију друштвено-политичких и економских односа која се збирно назива структура прилика (*opportunity structure*). Зашто? Одговор на ово питање крије се у другој чињеници према којој њихова стратешка опредељења подлежу процесу такозване путне зависности (*path*

dependency) у смислу да детерминистички делују на неке касније правце њиховог деловања. Како запажа Валенцуела, једном успостављен *modus operandi* синдиката који подразумева њихову организацију, међусобне односе и односе са послодавцима временом се тешко мења (1991: 10). Када се анализа са површног, дескриптивног нивоа анализе јасно уочљивих феномена пребаци на дубљи, експланаторни ниво обраде истих, неопходно је да закорачимо у врлетни ток симултаних и испреплетаних историјских збивања. Да бисмо знали како и на који начин то извести, чему придати научну важност и мудро избећи бесциљно лутање кроз историјске факте треба користити добар методолошки приступ.

Значај временске димензије истраживања и институционалног контекста, посебно је апострофиран од истраживача који долазе из круга историјског институционализма (*historical institutionalism*), засебног правца методолошке школе новог институционализма. Нови институционализам представља један од водећих теоријско-методолошких праваца у политичким наукама у последњој деценији XX и првој деценији XXI века (Павловић, 2010: 28). Оно што историјском институционализму даје посебан значај јесте теоријска моћ којом је опскрбио све покушаје научног разумевања континуитета неке државне политике током времена, као и разлике у политикама међу државама (Thelen & Steinmo, 1992: 10). Историјски институционализам је покушао да објасни и разлике унутар преференци које генеришу заједничке институције широм националних и транснационалних граница, док је његова примена углавном ограничена на политикологе и стручњаке за јавно право (Baker, 2011: 346)⁴. Постоје конкретни примери његове примене у компаративном истраживању активности синдиката и мобилизације у неколико европских земаља (*op. cit.*, 348). На истим теоријско-методолошким премисама урађено је и неколико компаративних радова који тематизирају проблематику различитог степена политичке моћи и утицаја синдиката у земљама некадашње СФРЈ - Словенији, Хрватској и Србији (Станојевић, 2003, Грдешић, 2006, 2008).

⁴ Уколико тренутно компаративну перспективу са наднационалног пребацимо на национални оквир може се, рецимо, поставити питање зашто не постоји слога у синдикалном покрету неке земље односно зашто синдикати не могу да се сложе око заједничког наступа пред институцијама политичке власти?

Институције се налазе у центру интересовања овог методолошког приступа јер оне обликују и ограничавају политичке стратегије односно, што је још важније, и саме су производ намерних политичких стратегија, конфликта и избора (Thelen & Steinmo, *ibid*). Илустративно је подсећање на Ротштајнов став (Во Rothstein) да институционализам обезбеђује „теоријски мост“ између „људи који стварају историју и „околности“ (курзив мој) под којима су они то у могућности да чине“ (*ibid*). Управо зато, за пуно разумевање неке актуелне ситуације или феномена, попут политичке фрагментације синдиката, нужно је анализирати неке пређашње процесе, другим речима - да бисмо објаснили зашто су се неке ствари десиле на одређен начин, а не неки други, потребно је да истражимо *када* су се десиле (Pierson, 2004). Прецизније, да бисмо знали шта конкретно истраживати, неопходно је фокусирати се на извесне преломне тренутке (*critical juncture* - Collier & Collier, 1991) и пратећи сплет непоновљивих контекстуалних чинилаца који скупа творе специфичну структуру прилика који су одредили даљи ток развоја неке институције. О методолошком значају тајминга и структуре прилика довољно говори поређење дивергентних путања западноевропских и источноевропских синдиката, односно временски раздвојени и садржински другачији контексти у којима се одвијао процес њихове генезе. Када је реч о посткомунистичким земљама, идеолошка оријентација и политичке преференце синдиката играли су важну улогу у првим годинама демократске транзиције (Димитрова и Петков, 2005). Сличне налазе можемо наћи и код аутора који су писали о западноевропским синдикатима наглашавајући да се историјском димензијом објашњава специфичност њихове генезе, однос са државом и политичким партијама, њихови идентитети, политичке стратегије, пракса и моћ (Ross & Martin, 1999; Streeck & Hassel, 2003; Upchurch, Taylor & Mathers, 2009).

Синдикати данас нису једнако политички утицајни, имају различите односе са политичким партијама и приступ државним институцијама, нису сви јединствени, једном речју не постоји једнако примењиви образац по коме би синдикални плурализам био директно или индиректно упућен на свет политике. Поставља се легитимно питање које су то данас кључне детерминанте природе и садржаја комплексног односа синдиката и политике, синдиката и политичких партија односно

генерално политичког система у целини? Које одговоре на ово питање може да понуди савремена политикологија? Бројни аутори су, полазећи од различитих истраживачких задатака, опсега истраживачког поља и примене доминантних теоријско-методолошких приступа, понудили одговоре који су, посматрани појединачно, или оригинални или еклектички, а у компаративној перспективи у појединим аспектима и комплементарни. Заједничко им је трагање за одговорима у прошлости односно њеним јасно издвојеним аспектима. Неки од аутора су се ексклузивно бавили проблематиком појавних облика „политичког синдикализма“, као и релацијама синдиката са политичким партијама, други су посматрали однос синдиката и целокупног политичког система.

Однос синдиката према политичким странкама и политичкој арени генерално, може се дефинисати помоћу две структуралне димензије: степена политичког јединства односно фрагментације синдиката и степена њихове политизације (Streeck & Hasel, 2003: 5-13). Неспоран је детерминистички значај ових димензија за рецимо крајњи исход покушаја некаквог акционог обједињавања синдиката зарад притиска на власт, али истраживачка знатижеља се на томе не зауставља. Напротив, проблематика утврђивања порекла ових уочљивих феномена, али и различитих облика ширег односа синдиката и политичких система неумољиво нас враћа у прошлост. Зашто? Уколико изоштримо аналитичку оптику и постојеће феномене посматрамо као специфично наслеђе минулих времена постаје јасна потреба за продубљивањем анализе и утврђивањем крајњег исходишта онога што нам је у фокусу пажње. У конкретном случају, евидентан је утицај *политизације* на јединство синдиката у некој земљи. Који су извори политизације? Који је временски оквир и контекст њеног настанка? Аутори су једним делом понудили широко објашњење које укључује читав сплет контекстуалних чинилаца попут степена развоја индустријских односа, колективног преговарања, улоге државе у привреди, стања друштвених институција, социјалних расцепа итд. (*op. cit.*, 8-12) што представља резиме кључних истраживачких подухвата спроведених претходних година у области синдикалног покрета и његових релација са светом политике.

Због тога ћу у наставку излагања поменути још два значајна рада односно неке од њихових кључних истраживачких налаза које ћу додатно подвргнути компаративној анализи у циљу утврђивања њихових додирних тачака.

Семјуел Валенцуела (Samuel Valezuela) бавећи се широм проблематиком односа радничког покрета и политичког система, односно генезе модела инкорпорације радничког покрета у политичке системе демократских и недемократских капиталистичких земаља Европе, Северне и Јужне Америке, издваја четири димензије тог процеса: (1) историјски развој путем кога су раднички покрети достигли организациону консолидацију; (2) јединство или фракционализација радничког покрета; (3) природа веза између синдиката и политичких партија; (4) природа политичког система (1991: 3-5). Типологију модела инкорпорације радничког покрета у политички систем засновану на њиховом пређашњем историјском искуству, чинили би: (1) *социјалдемократски*, (2) *борбени*, (3) *модел интересних група*, (4) *државни* и (5) *конфронтацијски модел*.

Институционална и организациона конфигурација које креирају различите моделе путем којих су раднички покрети инкорпорирани у политичке системе матичних земаља креирају извесне ригидности, али и прилике које, узете заједно, одређене врсте промена временом омогућавају док друге не (*op. cit.*, 43). Овакав став дакле не искључује могућност промена током времена, али ће њихов евентуални ток умногоме бити одређен неким стратешким изборима направљеним у прошлости. Било да се ради о објашњењу порекла разлика у организационој консолидацији синдиката или њиховом потоњем јединству или разједињености, Валенцуелини налази су битни јер скрећу пажњу на далекосежну научну важност формативног периода њиховог развоја.

На трагу познате теорије социјалних расцепа Липсета и Рокана (Lipset & Rokkan) из 1960-их година, Бернارد Ебингхауз (Bernard Ebbinghaus) је много година касније, током 1990-их година, представио занимљив модел генезе и типологију европског политичког синдикализма (*political unionism*). Истражујући порекло овог термина наишао сам на једно занимљиво схватање Дејвида Бродија (David Brody), презентованог у кратком чланку под називом „*Карактеристике континенталног*

радикалног покрета“ на сајту Енциклопедије Британика (Encyclopedia Britannica), према коме је овакав појавни облик синдикализма био резултат принуђености синдиката да у ери индустријске експанзије, када су у очима владајућих структура представљали опасност по национално јединство и економски прогрес, делују и одређују себе као политички покрет све док се услови нису стекли да прерасту у класичан економски покрет⁵. Познато је из историје радикалног покрета да су се синдикати највише инкорпорирали у политичке системе западноевропских земаља након Другог светског рата током развоја неокорпоративизма. Зависно од ширења грађанских права (посебно оних колективних) и присуства доминантних линија социјалних расцепа и њиховог међусобног укрштања, Бернард Ебингхауз формира петочлани кластер такозваног „политичког синдикализма“: (1) *лабуристички синдикализам* (Велика Британија, Ирска), (2) *солидаристички синдикализам* (Шведска, Норвешка), (3) *сегментирани синдикализам* (Холандија, Белгија, Швајцарска), (4) *поларизовани синдикализам* (Француска, Италија) и (5) *инклузивни синдикализам* (послератна Немачка и Аустрија).

Сваки наведени модел је *историјски укоревен* (курзив мој) у одређеној друштвеној структури, као и пратећој институционализованој мрежи међуорганизацијских односа (Ebbinghaus, 1995: 87). Овај аутор, иако то експлицитно нигде у раду не помиње, користи методолошку терминологију историјског институционализма када говори о структури прилика (*opportunity structure*) или о редоследу радњи (*sequencing*).

Ебингхаузово истраживање чини комплементарним са Валенцуелиним закључак који наглашава (1) важност перцепције и објашњења варијација у моделима појединачне, националне, интеграције радништва у матични друштвено-политички миље (2) као и то да су синдикати и радничке партије, као и њихови међусобни односи обликовани (у смислу њихове организационе структуре и укоревености у датој друштвеној структури) у неком ранијем периоду када су корпоративни и изборни канали у троуглу држава-рад-капитал били тек отворени (*ibid*) што је, како

⁵ Доступно на адреси: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/432094/organized-labour/66945/Decline-and-divergence#ref540217> (приступљено 26.03.2015. године)

се да приметити, ништа друго до поновно истицање важности тајминга односно структуре прилика. Разлика је у томе што Ебингхауз свој рад и пратећу аргументацију искључиво заснива на теорији социјалних расцепа и конфликта интереса истичући значај осе „рад-капитал“.

Није лоше подсетити колико је формативни период развоја синдикалног покрета са свим својим пратећим специфичностима важан и то би уједно био један од закључака кратке компаративне анализе ова два рада. Извесна временска дистанца која постоји у односу на њих, уколико их посматрамо из перспективе нашег времена, никако не умањује аналитичку вредност изведених закључака која итекако постоји и може, уз извесна подешавања и прилагођавања, послужити као корисно аналитичко оруђе и путоказ.

На овом месту бих се осврнуо на још један значајан аналитички појам који додатно потврђује експланаторну важност историје, а тиче се наслеђа (*legacy*) за које сам утврдио да се често користи од стране аутора који се баве посткомунистичким синдикалним системима и њиховим слабостима. Аргументи путне зависности и наслеђа могу се наћи у радовима америчког политиколога Дејвида Оста (David Ost) нарочито онда када пише о илузорном корпоративизму (*illusory corporatism*) источноевропских држава (2010: 91-119), мада ће исти аутор последњих година пажњу пребацити са „комунистичког“ на такозвано „посткомунистичко“ наслеђе које је креирано у годинама демократске транзиције и које сада умногоме отежава развој и деловање синдиката Источне Европе (Ost, 2009: 19-20). Теоријски аргумент комунистичког наслеђа налазимо и код аутора, попут Марка Хауарда (Marc Howard), који је емпиријски истраживао проблеме у успостављању и правилном функционисању организација цивилног друштва у овом делу Европе. Поједини аутори истичу да се ефекат комунистичког наслеђа највише рефлектовао на примеру радништва и синдиката и то двојачко – институционално и идеолошки (Crowley, 2002: 26-27). Концепт путне зависности примењен је од стране америчког социолога Дејвида Старка (David Stark) у његовим радовима током 1990-их година у којима се бавио анализом демократске транзиције посткомунистичких земаља. Он је притом утврдио да је транзиција ових земаља у капитализам посредована економским и

политичким интитуцијама из доба комунизма (према: Dobbin, 2005: 43). Сумарно представљено, примена концепта путне зависности у проучавању процеса постсоцијалистичке трансформације, како примећује Младен Лазић, наглашава детерминистички значај начина конституисања социјалистичког система односа и начина његове промене за обликовање карактеристика постсоцијалистичког друштва (2011: 54). О самоуправљању, као облику комунистичког наслеђа и његовом утицају на функционисање синдикалног плурализма у Србији, писао је Михаил Арандаренко (2001).

Резимирајући овај кратки осврт на историјску димензију развоја односа синдиката и политике, као и пратећи методолошки приступ историјског институционализма неопходно је, имајући у виду референтну литературу из ове области, још једном рекапитулирати појмовни мозаик који чине: структура прилика (*opportunity structure*), тајминг (*timing*), преломни тренуци (*critical juncture*), редослед радњи (*sequencing*), путна зависност (*path dependency*), као и наслеђе (*legacy*).

1.3. САВРЕМЕНА РАСКРШЋА СИНДИКАТА: МОДЕРНИЗАЦИЈА И ПОЛИТИЧКИ УТИЦАЈ

Расправа о политичкој функцији синдиката не може се посматрати независно од савремених светских тенденција у овом покрету. Почетак XXI века затекао је синдикате у нимало повољној позицији. Условно речено, доживели су својеврстан дебакл и услед синергијског дејства бројних екстерних и интерних негативних фактора били приморани на дефанзивну стратегију деловања у оним областима које традиционално представљају њихов *raison d'être* попут колективног преговарања, очувања радничких права, социјалне државе.

На трагу емпиријских налаза, треба бити искрен и признати да је поменута тенденција у различитом степену дистрибуирана широм европског континента. Разлог за то је тај што су донекле идентични удари интернационализације

привредних активности различито амортизовани, зависно од перформанси конкретног корпоративног аранжмана и тренутног положаја синдиката у привредно-политичком систему земље. Тренд опадања њихове укупне моћи, започет још крајем златног доба послератне економске експанзије, праћен је симултаним настојањима синдикалних руководства, али и заинтересоване академске јавности да изнађу стратегије опоравка и заустављања опадања чланства, као и алтернативних механизма утицаја.

Процес модернизације превасходно мора ставити на дневни ред круцијално питање идентитета синдиката, односно критичког преиспитивање начина на који њихова руководства виде себе и своју улогу у условима знатно измењених правила игре на глобалном, али пре свега националном нивоу.

1.3.1. ОПАДАЊЕ МОЋИ СИНДИКАТА

Ретко који академски рад последњих година, али и деценија, који тематизира стање у области синдикалног деловања, не започне констатацијом да је укупна друштвена моћ синдиката на овај или онај начин у континуираном опадању.

Политичка моћ синдиката је рефлексивна њихове друштвене моћи и утицаја. Они су изворно организације тржишне економије у било ком њеном појавном облику односно капиталистичког друштвено-привредног поретка у целини што значи да се свака крупна промена у систему преко радништва у целини директно рефлектује и на њих. Једном речју, синдикати прате судбину капитализма. Неки аутори повезују успон и опадање синдикалног покрета са усвајањем и напуштањем кључних елемената корпоративизма (Wachter, 2007: 29). У време захухтале индустријализације, а посебно након послератне експанзије индустријског друштва о коме је својевремено 1960-их година писао амерички економиста Џон Галбрајт (John Kenneth Galbraith) синдикати су представљали робустне, моћне и утицајне организације корпоративног институционалног аранжмана. Међутим, последњих

деценија XX и почетком XXI века, са појавом такозваног информатичког друштва и ширењем неолибералног политичко-економског образаца, били су суочени са низом негативних структуралних чинилаца.

Своје даље излагање започео бих навођењем неких најважнијих спољашњих, структуралних фактора који су одредили даљи развој светске привреде, положај радника, а самим тим и синдиката. Разлика постоји у томе да ли их сагледавамо из економске или политичке перспективе.

Промене које су се десиле у сфери економије тичале су се економске глобализације (експанзија финансијских тржишта), промена у структури привредних активности (раст сектора услужних на штету производних делатности, приватизација и спори раст запослености у јавном сектору), ниских стопа инфлације контролисаних од стране монетране политике државе, технолошких промена (промена улоге радне снаге под утицајем информатичких технологија и роботике), пораста незапослености, промена у организацији производње (флексибилнија организација рада) (Visser, 2006: 47; Багић, 2010: 53-58).

Специфичну окосницу процеса флексибилније организације процеса производње чини промена природе радног процеса која има негативан ефекат на синдикате. Режим рада, као и радни уговори попримају флексибилније облике што утиче на зараду, социјално осигурање, право на пензију и (не)сигурност радног места (Harvey, 2003, наведено према: Хоџић, 2005). За разлику од трајног запослења, сада на сцену ступају такозвани хонорарни, повремени (*part-time*) и привремени (*temporary*) послови.

Политичка димензија процеса глобализације, као и пораст значаја међународних финансијских организација (ММФ, Светска банка) односно делимично развлашћивање националних држава у корист наднационалних центара моћи (Европска унија) такође су доста утицали на погоршање положаја синдиката. Разлог томе треба тражити у чињеници што су матичне владе, под диктатом закона светског тржишта и зарад подизања конкурентности својих економија биле принуђене да, некада вољно некада не, закораче на трусно и непредвидљиво тло протржишних реформи. Национални политички ауторитети, додатно суочени са

баластом отплате јавног дуга, морали су, у циљу обезбеђивања новца из међународних извора, повлачити непопуларне потезе на штету радне легислативе.

Тематски обједињену, језгровиту и за даљу расправу садржински занимљиву типологију разлога смањене моћи синдиката, презентовале су ауторике Полошки-Вокић и Обадић које издвајају четири групе ових разлога (1) *структурни* разлози који се односе на читав низ структурних промена у економији попут неолиберализма, незапослености, промене у структури радне снаге; (2) *организацијски* разлози; (3) *индивидуални* разлози који се односе на индивидуализам и промене у схватању каријере; (4) *синдикални* разлози који гравитирају око проблема синдикалне неактивности, размрвљености синдиката и сиромашне понуде њихових услуга (2010: 187-214).

Какве су последице на радништво генерално, а на синдикате посебно, имали ови процеси? Уколико се бавимо синдикално организованим радништвом, онда свакако пажњу морамо обратити на промене у његовој бројности (и густини), као и структури (професионалној, старосној, полној) коју треба посматрати у вези са губањима на тржишту рада. Једноставан попис тегобних процеса кроз које пролазе синдикати чини осипање броја чланова (у агрегатном смислу или у појединим сегментима тржишта рада), ерозија радничких већа, смањени мобилизацијски капацитети, као и слабљење веза са политичким партијама, а присутан је и тренд опадања штрајкачке активности (Frege & Kelly, 2003: 8-9; Vandaele, 2011). Посебно је изражена асиметрија у броју чланова који долазе из јавног сектора, где их је више, у односу на приватни. Један од бројних проблем синдиката у Источној и Средњој Европи представља управо организовање радника у приватном сектору (Ost & Crowley, 2001). На другој страни, велики број људи (поготову жена) ради у „неформалној економији“ што представља значајан резервоар потенцијалних синдикалних чланова. Циљ њихове инкорпорације претпоставља развијање различитих и флексибилних образаца сарадње са асоцијацијама и кооперацијама које окупљају овако упослене раднике за шта је поново потребна извесна политичка воља међу синдикалним руководствомима (Booner & Spooner, 2011).

Синдикати нису изложени једино удару екстерних сила глобализације и реструктурирања привреде већ робују и неким интерним слабостима. Четири основна проблема савременог радничког покрета су: бирократизација, мањак демократије, класне солидарности и изостанак стратегије одговора (Hurley & Gindin, 2011)⁶. Што се бирократизације и мањка демократије тиче, то су сасвим оправдани приговори, али када је реч о класној солидарности, схваћеној у најопштем смислу, онда то може представљати јако погрешан аналитички приступ и полазну основу за изналагање алтернативних образаца деловања.

Смањена моћ синдиката, која се манифестује на много начина, финална је карика узрочно-последичног ланца догађаја започетих са опадањем и суптилним преображајем физиономије онога што се често у литератури назива „радничком класом“. Поменути процеси су забележени још у предвечерје „кејнзијанизма“, а мало пре званичне појаве и експанзије „реганомике“ (*reaganomics*) и „тачеризма“ (*thatcherism*). Расправа о прошлости и будућности синдиката углавном (али не и у потпуности!) се води у контексту приче о радничкој класи која се перципира као јединствени ентитет. Међутим, она никада није била хомогена категорија најамних радника (Или, 2007: 531). Њено јединство је увек била пројекција, циљ социјалистичке политике, а не дати квантитет одређен економском или друштвеном неједнакошћу (*op. cit.*, 534). Други аутори, на сличном теоријском трагу, говоре о радничкој односно синдикалној солидарности као фиктивној, имагинативној категорији (Нуман, 1999). Било како било, бројке показују извесна структурна померања унутар овог хетерогеног ентитета (социјалног стратума) која су, видећемо, у директној вези са поменутиим променама у привреди (попут раста терцијалног сектора) и последично на тржишту рада. Илустративан пример је континуирани пад броја радника у производњи. Током временског периода од 1970. до 1993. године, у Великој Британији је проценат запослених у производњи опао са 32,4 на свега 18,9 одсто; у Белгији са 32,1 на 17,7 одсто; у Норвешкој са 26,7 на 14,3 одсто; у Шведској са 28,3 на 16,8 одсто (Или, 2007: 514).

⁶ <http://www.slobodnifilozofski.com/2012/08/michael-hurley-i-sam-gindin-napad-na.html> (приступљено 15.10.2013.)

Осим експанзије послова из услужног (терцијалног) сектора, укупна структура запослених се променила и у полној односно старосној димензији у корист жена и младих (Waddington & Hoffmann 2000; Frege & Kelly, 2003).

Синдикати нису успели да све ове промене испрате на одговарајући начин у смислу изналажења одговарајућег, како времену тако и турбулентним околностима прилагођеног, делотворног образаца мобилизације и интересне репрезентације новопридошлица на тржишту рада. На овај начин, у најопштијем смислу, доводи се у питање легитимитет синдиката. Кога они данас представљају? Иако је ту и тамо било примера позитивних пракси, негативне последице су емпиријски евидентне. Прост компаративни осврт на неколико референтних радова са почетка новог миленијума (Waddington & Hoffmann 2000; Waddington 2005; Visser, 2006) указује на преовлађујући (не и потпуни!) тренд опадања укупног броја синдикално организованих радника и њихове густине (*density*). Оваква негативна кретања имала су директан удар на ресурсну (људску и материјалну) базу синдиката, а у крајњој инстанци и на њихову друштвену моћ у судару са реформским подухватима држава на плану радне легислативе.

Европска конфедерација синдиката (European Trade Union Confederation) је у свом „Атинском манифесту“ из 2011. године презентовала списак тематских области свог будућег рада које представљају сумарни пресек најважнијих изазова и неуралгичних тачки уједињене Европе: борба против радикалне деснице, борба против незапослености, неједнакости, сиромаштва, прекаријата, мобилизација зарад раста и одрживости, борба за већу снагу синдиката и чланство, развој заједничког одговора на значајну интегрисаност европског тржишта рада.⁷

Ситуација за синдикате је јако компликована јер опадање чланства осим што урушава њихову моћ и легитимитет у очима радника, доводи у питање и њихов ауторитет пред потенцијалним члановима које тек треба придобити.

⁷ http://www.etuc.org/sites/www.etuc.org/files/other/pdf/manifest_new_en.pdf (приступљено 02.04.2015.)

1.3.2. ПОЛИТИЧКА МОЋ И УТИЦАЈ СИНДИКАТА – ИЗВОРИ И ПРЕПРЕКЕ

Политичка моћ представља једну од темељних историјских одредница европског синдикализма (Brody, 2009) док је данас њихов највећи изазов у вези са капацитетом да буду релевантан политички актер (Streeck & Hasell, 2003). Политичка арена представља и својеврстан полигон за тестирање укупне друштвене моћи синдиката.

Свака расправа о овој теми намеће нам двоструки задатак. Прво, треба утврдити који су извори политичке моћи синдиката, а као друго треба утврдити које објективне, премостиве и непремостиве препреке стоје на путу њене консолидације и увећања.

Изворе политичке моћи и утицаја представља или бројност синдикалног чланства, што је у директној сразмери са расположивим људским и материјалним ресурсима, или специфичан положај у конкретном политичко – институционалном систему и аранжману индустријских односа. Није свеједно (али ни пресудно!) колики број радника окупља нека синдикална централа, да ли је у питању економија дерегулисаног (САД, Велика Британија) или координисаног тржишта (Немачка) са институцијама социјалног партнерства. Данас је свака политичка власт, у плуралном и демократском поретку, суочена са политичким тржиштем и принуђена да уважава синдикате и запослене и њихове захтеве у мери у којој су они бројна и добро организована и солидарна изборна клијентела (Стојиљковић, 2001). Уколико политичка моћ синдиката почива на бројности чланства (економски темељ), свака његова евентуална флукуација има несагледиве последице. Структуралне промене током последње две деценије које су умањиле индустријску снагу синдиката утицале су на потребу изналажења алтернативних облика акције за оне синдикате чија је моћ почивала на економским темељима (Human & Gumbrell-McCormick, 2010: 318).

Сасвим је другачији случај у оним земљама где је на снази такозвани “Гент систем” (Ghent system), институционални аранжман који омогућава партиципацију синдиката у пословима исплате новчане помоћи у случају незапослености. Оваква

пракса је на делу у Белгији и нордијским земљама и показала се заслужном за очување густине синдикалног чланства у време општег тренда његовог опадања у Европи (Ebbinghause, 2002: 467). “Гент систем“ фундаментално мења односе између радника, синдиката и послодаваца, а његове позитивне стране су решавање проблема „хватања кривина“ (*free-riding*), потенцијалних сукоба са послодавцима и препознавање синдиката као легитимних заступника интереса радника (Dimick, 2010: 4-49). Другим речима, синдикати постају релевантан и што је још важније једнако признат актер индустријских односа, како од стране запослених тако и самих послодаваца са којима остварују посебне партнерске односе на темељима социјалног партнерства. У овом случају јасно је да се ради о томе да синдикати своју моћ заснивају на чињеници добре позиционираниности унутар друштвено-политичког система, као када је реч о земљама са традиционалним институцијама корпоративизма.

Домент моћи и утицаја синдиката, који почивају искључиво на бројности чланства, додатно је лимитиран постојањем различитих линија друштвено-политичких расцепа који пресецају чланство, али и синдикате међусобно, генеришући некада поприлично опречне интересе преликане на синдикални плурализам. На овом месту се додирују питање моћи синдиката и теорија социјалних расцепа. Ова потоња, као релативно трајни структурални фактор, може итекако лимитирајуће деловати на снагу и утицај синдиката слабећи његов унутрашњи потенцијал или евентуално ометајући међусиндикалну сарадњу. Имајући све то у виду, онда је јасно да с правом Зоран Стојиљковић истиче да остваривању политичког утицаја синдиката мора у ствари претходити обједињавање захтева које је притом отежано постојањем бројних друштвено-политичких подела. Ту су, према њему, важне две групе фактора. Прва од њих указује на постојање бројних линија образовних, професионалних, гранских, статусних, генерацијских, полних и других подела међу запосленима које најпре треба усагласити у циљу формирања обједињене кохерентне листе захтева (Стојиљковић, 2001: 11). Другачије се не може пред актере политичког система. Обједињавање захтева представља претпоставку акционог јединства синдиката. Премошћивање свих побројаних подела ставља

истовремено на проверу управљачке капацитете синдикалних руководства, организационе потенцијале синдиката, као и функционалност вертикалних канала комуникације (релација руководство-чланство). Неретко се дешава да одређени тзв. „дисидентски“ круг чланова напусти матичну синдикалну централу и оформи нову. То је био случај у Србији где се у извесној мери синдикални плурализам тако и генерисао. У наставку свог излагања, Стојиљковић, такође, истиче да национална, конфесионална, као и политичке и идеолошке поделе у целини исто пресецају, деле па и поларизују запослене и синдикате при чему линије интересних и партијско-политичких подела у друштву кореспондирају унутарсиндикалним разликама и поделама (*ibid*). Консеквентно, страначки плурализам у већој или мањој мери се рефлектује у различитим облицима синдикалног плурализма (*ibid*). О свему томе сам већ писао у оквиру теме која обрађује историјски развој односа европских синдиката и политике (Ебингхаузова типологија европског политичког синдикализма). Од краха социјализма па све до сада реализовано је неколико покушаја примене донекле модификоване Липсет-Роканове теорије социјалних расцепа на посткомунистичка друштва (Kitschelt, 1992, 1995; Agh, 1994; Zakošek, 1998; Веуме, 2002). Наравно, извођење било каквих далекосежних закључака, када је реч о овим земљама, треба да прати извесна доза опреза зато што посматрање политичких корелата социјалних расцепа мора укалкулисати једну чињеницу на коју је указао Атила Аг (Athila Agh, 1994), а тиче се тога да су политичке партије више продукт политичких елита, а мање израстају из интересних расцепа. Свакако да овакво запажање уопште не умањује вредност оваквог приступа, али свакако указује на неке чињенице које сваки озбиљни истраживач треба имати у виду.

Грађење стратегије ревитализације моћи синдиката на бази некаквог облика класне солидарности може представљати својеврстан ћорсокак и узалудно трошење ионако истањених синдикалних ресурса. Већ је било речи о томе колико је радничка класа као јединствени социолошки ентитет више историјска фикција него стварност. Не желим да на овом месту умањим значај појма солидарности нити доведем у питање његову аксиолошку димензију, али сматрам да је, зарад његове правилне употребе и евентуалне примене у све сложенијој пракси међуљудских односа,

потребно реално сагледавање његовог смисла и домета имајући у виду мултидимензионалност личности савременог човека чија кључна одредница није само то што је радник који својој породици обезбеђује егзистенцију. Притом, слабљење колективних идентитета у све хетерогенијим друштвима подрива социјалнопсихолошке претпоставке колективне и индивидуалне солидарности (Хилебранд и Мас, 2011). Имајући у виду историјске чињенице као и кључне одреднице садашњег времена, солидарност, претходно очишћена од било каквих класно-метафизичких примеса и чија основа почива на хуманости, може фигурирати као посредујући појам између екстремних обрису колективизма и индивидуализма. Овако широко постављено тумачење би захтевало временско-контекстуалну конкретизацију.

Последњих година се у оквиру расправе о модернизацији синдиката, појавило доста радова који су за тему имали процес њиховог обједињавања (укрупњавања - *mergering*), као једне од потенцијалних стратегија за ојачавање њихове друштвене моћи. Бројни истраживачи су, подстакнути оваквом праксом синдиката, анализирали њене крајње домете и успутне реметилачке факторе. Како је време показало, овакав приступ је у својој реализацији веома брзо наишао на органичења превиђајући на неки начин резистентност извесних елемената контекстуалног рељефа појединих земаља (видети: Waddington & Hoffmann, 2000, Ebbinghause, 2002, 2003).

Политичка фрагментација, која се као феномен јавља међу синдикалним покретима како Западне (Streeck & Hassel, 2003), тако и Источне Европе (Kideckel, 2001; Myant, 2010), негативно утиче на постизање консензуса синдикалних централа у погледу заједничке политичке стратегије њиховог деловања. Истовремено, она представља и велику препреку јачању њихове политичке моћи уколико претпоставимо да се механизам њеног увећања састоји у некој врсти обједињавања ионако оскудних синдикалних ресурса или макар извесног степена координисаних наступа пред државом и удружењима послодаваца. Посвађани и несложни синдикати са дивергентним стратегијама и тактикама политичког деловања који су притом маргинализовани на јавној сцени и не уживају посебно поверење грађана, последично не могу поседовати ни респектабилан политички утицај. Стога,

консензус о минималним заједничким циљевима, и јединствена преговарачка позиција су једини начин да се, бар делимично, амортизује негативно деловање руиниране економије и високе незапослености на преговарачку позицију и моћ синдиката (Стојиљковић, 2001: 12-14).

Генералне претпоставке међусиндикалне сарадње су: (1) аутономна позиција свих синдиката; (2) минимум синдикалног јединства и узајамни фер односи; (3) програмска и акциона различитост и самосталност; (4) еманциповање од претеране партијске контроле и утицаја јер политичко-идеолошке поделе међу запосленима јесу један од кључних основа плурализације, па и сукоба, унутар синдикалног покрета (Стојиљковић, 2001).

Када се овако претежно теоријска расправа о изворима и домету политичке моћи синдиката пребаци на терен реалних индустријских односа и синдикалне стварности чињенице не уливају посебан оптимизам. Напротив, оне се само надовезују на генерални тренд опадања моћи синдиката под утицајем глобализације и премрежавања глобалног тржишта капитала. Оне додатно указују и на општу потребу ревитализације синдиката као актера политичког живота, подизања њихових ресурсних потенцијала уз истовремено тражење нових савезника. Контекст светске економске кризе могао је да представља занимљив полигон за тестирање постојеће политичке моћи синдиката барем када је реч о њиховом утицају на уобличавање садржаја пакета антикризних мера које су, током последњих година, усвајале европске владе. На другој страни, иако су то многи очекивали и суптилно прогнозирали, избијање глобалне рецесије није вратило на власт синдикатима итекако блиске социјалдемократе.

Шта се у међувремену дешавало са синдикатима односно да ли су они фигурирали као релевантан актер антикризног менаџмента? Другим речима, степен њихове политичке моћи посебно је био тестиран у околностима када је било потребно извршити јасан, организован, директан и аргументован утицај на антикризну политику националних влада. Са избијањем економске кризе, националне владе су приступиле процесу измене радног законодавства због флексибилизације и смањења трошкова рада, што је довело до дубоких промена у

структури индустријских односа, институцијама и механизмима колективног преговарања, што је последично довело до институционалног слабљења синдиката и колективне заштите права радника (Pedagogic, 2013: 36). Опште оцене учешћа синдиката у креирању антикризних мера нису биле сасвим задовољавајуће (Watt & Nikolova, 2009). Генерални штрајкови су посебно били заступљени у земљама попут Француске, Италије, Грчке, Португалије и Шпаније (Vandaele, 2011).

Сумарно, реформе радног законодавства у циљу његове даље дерегулације, а под окриљем антикризног менаџмента неких европских влада имале су негативан утицај по питању радничких и социјалних права, али и саме суштине заштите истих док је реформска процедура текла ван демократских стандарда чиме је њена легитимност доведена у питање (Clauwereat & Schömann, 2012: 16; Pedagogic, 2013).

Табела бр. 1. Поверење у синдикате - Светска студија вредности 2005-2007.

Zemlja	Poverenje u sindikate	Malo poverenje ili nikakvo	Ukupno
Norveška	66	34	100
Finska	63	37	100
Svedska	52	48	100
Holandija	48	52	100
Ukrajina	40	60	100
Francuska	39	61	100
Rusija	39	61	100
Prosek	37	63	100
Italija	34	66	100
Nemačka	32	68	100
Velika Britanija	30	70	100
Spanija	30	70	100
Rumunija	30	70	100
Poljska	28	72	100
Slovenija	28	72	100
Bugarska	22	78	100
Srbija	19	81	100

*извор: (Михаиловић, 2012: 38)

Подаци из ове табеле нису изненађујући и донекле илуструју стање у европском синдикалном покрету почетком XXI века. У нордијским земљама управо због развијене и у извесној мери очуване социјалне државе, јаке социјалдемократије и „Гент система“ синдикати имају надполовично поверење. Синдикати некадашњих

комунистичких земаља вуку, међутим, хипотеку периода трансмисије, а новонастали нису у међувремену стигли да знатније ојачају. Последично, и једни и други су слаби. Србија, која припада корпусу ових земаља, налази се, како видимо, на дну листе.

1.3.3. МОДЕРНИЗАЦИЈА СИНДИКАТА И ВРЕМЕ БУДУЋЕ

Појам модернизације синдиката представља збирни назив за комплексне, разуђене и у појединим случајевима дивергентне реформске процесе предузете последњих година од стране њихових руководстава, а чији је заједнички именоватељ, односно циљ, потреба за ревитализацијом синдикалне моћи зарад амортизације негативних импулса емитованих из политичко-економског окружења и бољег позиционирања у истом.

Иако су стварни разлози за овакав корак мање-више познати, али не и у потпуности једнообразни у погледу природе и степена своје појавности, а о њима је било речи у претходном поглављу, компаративни емпиријски осврт на остварену синдикалну праксу указује на бројне варијације. Велики је и број академских радова који су последњих година публиковани на ову тему (Waddington & Hoffmann, 2000, Ebbinghause, 2002, 2003; Frege & Kelly, 2003; Herry, 2003; Димитрова, 2005; Полошки-Вокић и Обадић, 2010; Tattersall, 2010; Wainwright, 2012). Међу ауторима постоји изванредан степен консензуса у погледу кључних детерминанти које су утицале да синдикати заузму одређену реформску путању (а не неку другу). Користећи критеријум таргетирања извора проблема, условно и грубо, ови процеси, који се у највећем броју случајева међусобно укрштају, могу се поделити на: (1) оне који су усмерени ка уклањању негативних последица *спољних* фактора, као и на другој страни (2) оне усмерене ка превазилажењу *унутрашњих* слабости којих евидентно има.

Навешћу неколико типологија реформских праваца синдиката које ми се чине изузетно илустративним за ову тему и које притом имају доста тога заједничког. Полазна основа је увек проблем опадања броја синдикално организованих радника, прекид овог тренда и његово управљање у контрамеру. Теоријско исходиште оваквог става састоји се у изједначавању тренутне моћи и утицаја синдиката са бројем њихових чланова. На ово би се стога могло надовезати и тематизирање проблематике синдикалног идентитета, као и потрага за потенцијалним савезницима.

Бројне су по својој суштини реформске активности које су синдикати предузели у циљу сопственог оснажења и оне су, зависно од конкретне земље, углавном биле усмерене у правцу (1) организационог реструктурирања; (2) грађења коалиција; (3) партнерства са послодавцима; (4) политичке акције и (5) међународне сарадње (Frege & Kelly, 2003: 9). Кластер фактора важних за опредељење синдиката да евентуално изабере неки од механизма ревитализације чине следећи елементи: стратегија државе и послодаваца, перформансе индустријских односа, структура синдиката и њихови идентитети (*op. cit.*, 21). Они су кључни за објашњење различитих путева модернизације које су предузели европски синдикати последњих година.

Конкретно, метода организовања синдиката спада у групу реформских стратегија усмерених на увећање чланства путем регрутовања нових лица са тржишта рада или консолидацију постојећег (Herry, 2003; Waddington & Hoffmann, 2000; Waddington, 2005). Образац регрутовања варира од земље до земље што директно зависи од његове три димензије: општи степен посвећености, таргетирање активности (консолидација синдиката или његова експанзија), и на крају, коришћени метод (организовање или пружање услуга) (Herry, 2003: 2-3). Оваква метода ревитализације синдиката знатно више је у употреби међу англосаксонским (САД, Велика Британија) него континенталним (Немачка, Италија, Шпанија) синдикатима што се објашњава сличним факторима које можемо наћи и код других аутора: институције индустријских односа, стратегије послодаваца и државне власти, синдикална руководства и идеологија (*op. cit.*, 8).

О методи укрупњавања синдиката (*mergering*) и њеним ограничењима говорио сам у претходном поглављу.

Списак корисних препорука синдикатима зарад оснаживања њиховог тренутног статуса укључивао би: (1) активније укључивање у креирање економске политике; (2) усмеравање на традиционално несиндикализовану радну снагу односно различите интересне групе; (3) пружање ширег спектра услуга; (4) нови начини организовања; (5) савремени приступ вођењу; (6) додатно образовање и развој синдикалног руководства (Полошки-Вокић и Обадић, *op. cit.*, 201-209). Сврха и циљ овако побројаних стратегија и тактика је пораст синдикалног чланства и њиховог утицаја у савременом друштву (*op. cit.*, 209).

Иако су синдикати знатно комплексније организације од политичких партија (Ebbinghause, 1995) са њима деле такозвани „гвоздени закон олигархије“ у погледу уређења вертикалних односа у унутрашњој организацији. Отуд и не чуди што поједини аутори намећу потребу за већом демократизацијом и партиципацијом чланства, поготово жена (Green & Kirton, 2003). Ово је, поред едукације, свакако један од добрих начина модернизације синдиката који је по својој природи интерног карактера.

Иако је већ сада неспорна чињеница да судар са читавим спектром негативних спољашњих околности, али и унутрашњих слабости, неумитно пред синдикате ставља задатак њихове модернизације чини се да, по синдикате одговарајући исход овог процеса зависи од претходног суштинског редефинисања њиховог идентитета и улоге у свету који се радикално преображава у готово непредвидљивом смеру. Прецизније, синдикална руководства требају да преиспитају и одреде циљеве и приоритете свог деловања имајући у виду то да ли ће у будућности наступати из перспективе уске интересне групе чији је опсег деловања ограничен текућим и специфичним захтевима сопственог чланства или ће бити релевантан друштвени актер способан да утиче на шире правце друштвеног развоја. Иако по својој суштини опречне, обе позиције су из теоријског угла сасвим легитимне. То би даље, на плану реализације политичке функције синдиката што је и моја основна тема, значило опредељење за одређене механизме утицаја, као и савезнике. Дилема се састоји у

томе да ли би програмска платформа требало да се заснива на прецизном разликовању или пак наглашавању комплементарности радничких и ширих друштвено-политичких питања попут политичке једнакости, родне равноправности, борбе против корупције, расизма, говора мржње, опредељења за еколошки одржив развој (Милосављевић, 2014: 125). Синдикати, као интересне групе, превасходно би били усмерени на економске теме. Алтернативни угао гледања на будућност синдиката потенцира то да би, осим зарадама, они требали да се баве и питањима социјалног окружења попут места становања, услова животне средине, културног живота (Хантке, 2008: 78-79). Постоји и потреба за променом природе радне снаге преко уважавања повезаности радног места и заједнице, а која омогућава проширење организације синдиката и ван оквира радног места (Wainwright, 2012: 201). Потрага за одговарајућим политичким идентитетом синдиката посебан је изазов. Право је питање могу ли се они уопште политизовати на који начин би се то могло учинити и која би била њихова улога у проблематизирању ширих друштвених проблема (Лончар, 2013).

Имајући у виду овако језгровито презентоване закључке, последњих година се појавио посебан стратешки приступ обнове моћи синдиката усмерен превасходно на њихово повезивање са широм друштвеном заједницом и сарадњу са организацијама цивилног друштва.

Изградња коалиција са другим друштвеним покретима, антиглобалистичким или еколошким, може синдикатима омогућити приступ кључним личностима, ресурсима и друштвеним мрежама (Frege & Kelly, 2003). Теоријска основа за сарадњу синдиката и организација цивилног друштва у тематизирању друштвених тема различитог степена важности, осим њиховог заједничког исходишта, састоји се управо у комплементарности цивилне стратегије синдикалног деловања и много шире цивилне стратегије демократског развоја (Милосављевић, 2014)

Суочени са ситуацијом када се чланство осипа, ресурси смањују, а позиција у односу на државу и послодавце маргинализује, синдикални руководиоци се морају запитати ко су им евентуални савезници? Да ли се потенцијални излаз налази у креирању савезништава са другим релевантним друштвено-политичким чиниоцима?

Колика су ограничења једног таквог приступа? Да ли је решење у интензивирању сарадње са традиционалним партнерима оличеним у социјалдемократским и социјалистичким партијама? Неки аутори сматрају да синдикати не могу наћи поуздане партнере међу политичким партијама (Нутан, 2002: 14).

У нешто оптимистичнијем тону истакао бих да и поред праксе која другачије говори, не треба у потпуности искључити могућност сарадње синдиката са социјалдемократским партијама докле год тачку пресека њихових интереса представља сфера политике. Ово би могло да важи за земље Западне Европе управо због специфичног историјског искуства. Данас су социјалдемократским партијама потребни препознатљиви економски програми који би јасно дефинисали улогу државе и тржишта у друштвеном развоју и представљали основу за ревитализацију односа са синдикатима којима, на другој страни недостају стратегије омасовљења и мобилизације чланства у циљу омасовљења (Милосављевић, 2013: 67-68).

* * *

Кратки резиме аналитичких налаза. До сада сам настојао да укажем на важност релације синдиката са политиком која се остварује путем њихове политичке функције. Она је специфичан мост између синдиката и политичког система и истовремено представља резултат досадашњег развоја њихових односа. Историјски аспект је требало да расветли контекстуалну условљеност и временску димензију њеног трајања и укаже на оправданост коришћења методолошког обрасца историјског институционализма у проучавању и објашњењу њених манифестација.

Актуелна дешавања у синдикалном покрету, које карактерише опадање моћи ових организација услед компликованог дејства бројних структуралних фактора, показују да је и политички утицај синдиката све мањи. Изналажење правих образаца модернизације и ревитализације њихове снаге јавља се, стога, као задатак од прворазредног значаја. Сплет институционалних чинилаца у свакој од земаља детерминишуће делује на укупне ефекте овог подухвата.

Након теоријско-методолошке увертире, у наредном поглављу приступам разради основне теме моје дисертације која се тиче објашњења феномена политичке фрагментације синдикалног плурализма у Србији у периоду 1990-2012. године.

II ПОГЛАВЉЕ

2. СИНДИКАТИ И ПОЛИТИКА У СРБИЈИ 1990-2012.

У претходном поглављу опширно сам писао о најопштијем односу синдиката и политике скицирајући истовремено пригодну теоријску увертиру за анализу кључне теме овог рада.

Пут од детекције и издвајања истраживачког проблема из шареноликог мозаика наше динамичне друштвено-политичке збиље преко формулације истраживачког питања и релевантних експланаторних варијабли није нимало лак, али јесте на неки начин изазован. Пука перцепција одређених друштвених појава и историјски обликованих репетитивних образаца деловања друштвених актера захтева промишљено трагање, на темељу резултата и закључака досадашњих емпиријских истраживања, за најубедљивијим варијаблама које би пружиле задовољавајући одговор на неко важно питање.

Шта би у овом случају био истраживачки проблем и како сам до њега дошао? О важности синдиката за политички систем писао сам у претходном поглављу чиме сам желео да прибавим довољно аргумената да покренем анализу стања у коме се данас налази синдикални плурализам у Србији управо зато што су синдикати итекако релевантан друштвени актер, макар у теоријској визури. Истина, теоријска база истраживања и јесте генерисана на искуствима синдикалних покрета из Западне Европе и САД, али је за сада једина употребљива. Оно што јој, без обзира на све то, свакако даје додатну снагу јесте демократска теорија и демократски политички системи савремених плуралних друштава. И некадашње социјалистичке земље које су сада пуноправне чланице ЕУ нагињу таквим вредностима. У савременим

друштвено-политичким системима синдикати фигурирају као легитимне интересне организације чиме постају учесници политичког процеса.

Вратимо се на предмет рада. Шта је оно што се одмах намеће као недвосмислена чињеница чак и лаичком посматрачу када има у виду овдашњи синдикални плурализам? То су две ствари. Синдикати су слаби и разједињени. Око овога постоји јасан консензус и у нашој академској заједници. Један од могућих, не и коначних али свакако легитимних одговора на питање зашто су синдикати слаби јесте зато што су разједињени. Дакле, питање није више зашто су синдикати слаби и политички неутитајни већ зашто су међусобно разједињени (фрагментирани)? Желео бих да, зато што сам политиколог, прецизирам свој истраживачки фокус на проблематику разједињености синдиката када је у питању свет политике и њихов однос према њему. Тако сам и дошао до формулације истраживачког питања овог рада: *како је настала политичка фрагментација синдикалног плурализма у Србији?*

* * *

Критичка валоризација досадашњих академских радова на тему односа синдиката и политике (са нагласком на Србију) хронолошки претходи анализи политичке функције синдиката у Србији. Идеја водиља је да је без претходно ваљано уобличеног критичког прегледа литературе тешко доћи до једнако добре скице будућег истраживања.

Синдикати нису у довољној мери истраживана тема у Србији што свакако увек представља велики професионални изазов. Вукашин Павловић је својевремено приметио да је теоријско изучавање положаја и улоге синдиката у политичком систему важно за развој домаће теорије синдиката (1974: 43). Истовремено, он је нагласио да су тадашња политичка теорија и научно-истраживачка пракса показивале мало занимања за теоријска и емпиријска истраживања синдиката, док су посебно недостајали радови који би се бавили синдикатима као субјектом политичког система (*ibid*). Да до значајнијих помака на овом плану у међувремену није дошло сведочи податак да су до сличних закључака дошли и други истраживачи (Арандаренко, 1997;

Лазих, 2011; Михаиловић, 2014). Младен Лазих указује на сиромаштво научноистраживачке литературе о синдикалном покрету у Србији после отпочињања постсоцијалистичке транзиције (2011: 78). На другој страни, Срећко Михаиловић, пишући о фрагментацији синдикалне сцене у Србији, упућује нас на то да расправе о њој прати дефицит на плану теорије и суфицит емпиријских чињеница (2014: 19). Као једно од објашњења у вези са овим, а које могу да понудим, односило би се на моје запажање са почетка рада у коме сам истакао да синдикати могу побудити пажњу истраживача само у мери у којој су релевантан фактор стабилизације политичког поретка или, напротив, његове дестабилизације. Годинама маргинализовани, синдикати у Србији нису, уколико оставимо по страни периодичну експанзију запаљиве реторике појединих синдикалних руководиоца, генератори и протагонисти икаквих друштвених промена. Напротив, њихова друштвена моћ континуирано опада.

Последњих година у нашој академској јавности није публикована ниједна целовита студија која се бави комплексним и мултидимензионалним односом синдиката и политике. Књига професора Вукашина Павловића „*Синдикат и политички систем*“ публикована је 1974. године. У новије време изузетак представља зборник научних радова „*Синдикати и политика*“ (приредили Срећко Михаиловић и Зоран Стојиљковић) публикован 2012. године и који је објединио истраживања аутора различитих дисциплинарних усмерења (политиколога и социолога) из Србије и иностранства. Научна област која се односи на релације синдиката и политике јако је сложена, првенствено због дефинисања самог појма политике/политичког, тако да и радови у поменутом зборнику показују да се она може посматрати из најразличитијих углова зависно од подешавања аналитичке оптике истраживача. Питање које можемо волшебно поставити тичало би се тога да ли та истраживачка оптика има своје вредносно залеђе? Последње две деценије, посебно након краха реалсоцијализма, на европском политичком хоризонту, без обзира на контекстуалне варијације, усталиле су се две робустне, доминантне и конкуришуће вредносне парадигме: социјалдемократска и неолиберална (либертаријанска). То се јасно може видети и у академским радовима у зборнику

„Синдикати и политика“, зависно од избора и извора аргументације. Наиме, није исто када су вам једини референтни оквир за анализу документи ММФ-а, као и њихове препоруке за превазилажење кризе попут смањене институционалне заштите запослених, а такав став можемо наћи и код домаћих аутора (видети у: Ђукић, 2012: 42). Изгледа да је бихевиоралистичка теза о вредносно неутралном научном знању ипак била само пусти сан. С тим у вези, такође једно од основних питања односило би се на третман тржишта и његове улоге у развоју друштва. Још је британски социолог Гиденс (Anthony Giddens) током 1990-их покренуо праву академску полемику ставом да капитализам нема алтернативу. Његови следбеници су ову тезу покушали да објасне кроз чињеницу да је тржиште на неки начин „уклопљено“ у друштво и његов је стални пратилац (Кау, 2003). Било како било, неки од савремених теоретичара с правом указују, када је реч о тржишту, на његове деструктивне потенцијале (Berman, 2000, 2009) и да друштво не треба да функционише на тржишним принципима (Giddens, 2003). Такође, језгровито изражена теза о примату политике над тржиштем (Berman, 2000, 2009; Ehrke, 2012) захтева свакако додатна креативна промишљања у сврху ваљане операционализације сагласно посебним контекстуалним факторима. Виспрено запажање о „*примату политике*“ доживљавам као својеврсну ревитализацију изворне политике схваћене као конкуренције конкуришућих политичких дискурса унутар демократског поретка. То би истовремено значило и демитологизацију и демистификацију „безалтернативности“ неолиберланог концепта друштва кроз раздвајање његове економске и политичке димензије. Искуство економске кризе из 2008. године показало је сву опасност када једна економско-политичка мантра самозадовољним прорицањем сопствене безалтернативности доводи у питање интересни плурализам друштва. Акције попут оне познате „Окупирајмо Волстрит“ уопште не доживљавам као буђење левичарских сентимената већ више као инстинктивни рефлекс мислећег човека који се опире „безалтернативној“ слици света. И заиста, кратак је пут од прорицања „краја идеологије“ до упадања у сопствену идеолошку склеротичност. Велика економска криза је (као и 1929. године) државу ставила у први план. Примат политичког управо је погодан теоријски оквир за анализу односа синдиката и политике јер управо

потенцира значај креирања ширег проактивног, а не ретроактивног маневарског простора за ангажман синдиката у сфери политике уз потребу очувања елементарне аутономије. Истовремено, истицање „примата политике“ наводи се у контексту ревитализације савремене социјалдемократије (Sheri Berman) чиме се у теоријску везу доводе синдикати и њихови традиционални историјски савезници – социјалдемократске партије.

Даље, једно од кључних питања које морамо најпре поставити у оквиру разматрања односа синдиката и политике тичало би се тога да ли су и ако јесу у којој мери синдикати важни за привредни и друштвени развој. Када заузмемо јасан став о овом питању, онда даље можемо кренути у разраду теме расветљавајући поједине аспекте овог доста сложеног односа када се ради о Србији. Да ли и на који начин генерално опредељење за продуктивност привреде може ићи у корак са очувањем радничких права што је на неки начин и цивилизацијска тековина. Могу се наћи ставови који, када је реч о Србији, говоре о потреби за постојањем такозваних „аутентичних“ синдиката (Новаковић, 2012). Ово би, такође, могло представљати потенцијални истраживачки изазов – пружити одговор на питање шта данас представља аутентичан синдикат имајући у виду сву сложеност и међусобну испреплетеност глобалних, регионалних и локалних економско-политичких токова и потребе за реформом и модернизацијом институција.

Синдикатима, као и њиховом релацијом са политиком, до сада су се домаћи истраживачи углавном бавили језгровито, фрагментарно и најчешће у форми научних чланака. Ове радове пратио је и одговарајући избор како теоријске тако и емпиријске аргументације. Неки радови су били општијег, дескриптивног карактера при чему су овој материји приступали у доста широком теоријском луку, презентујући неке генералне одреднице, што је на неки начин условило потребу за јаснијим сагледавањем динамике развоја синдикално-партијских односа у Србији током последње две деценије. Било је и систематичнијих научних радова презентованих у виду посебних поглавља у оквиру неке шире студије, који су теоријско-методолошким оквиром покрили доста тога у оквиру теме мог рада посебно у делу синдикалне теорије. Стога, одличне примере представљају обимне

студије „*Цивилно друштво и демократија*“ (поглавље „*Интересни плурализам и цивилно друштво*“) Вукашина Павловића, као и „*Србија у лавиринтима транзиције*“ (поглавље „*Синдикати у лавиринту промена*“) Зорана Стојиљковића. Тематиком синдиката у оквиру студије о српској транзицији бавила се и Дубравка Стајић у књизи „*Заблуде о социјалној држави*“ где је пружила и аналитички осврт на нормативну димензију синдикализма у Србији. Зоран Стојиљковић синдикате најпре анализира кроз јасну историјску перспективу њиховог настанка и развоја, теоријских парадигми апологета и критичара. Синдикати у Србији су проучавани на бази прикупљене емпиријске грађе и формулисања прецизних закључака и препорука за будућност. Треба свакако поменути и књигу Дарка Маринковића „*Штрајкови у Србији 1991-1996*“ која је значајна због анализе појма политичког штрајка. Такође, Маринковићева студија пружа и доста теоријских аргумената у прилог политичке функције синдиката. Поред свега тога, код појединих аутора се могу детектовати и тезе које могу представљати одличну полазну основу за нека посебна истраживања која би на нов начин осветлила ову научну област. Као илустрацију, могли бисмо навести, рецимо, став да велику препреку у развијању адекватних партнерских односа између синдиката и политичких партија представља њихов дефицит унутрашње демократије (Маринковић, 2009; Новаковић, 2012). О унутарстраначкој демократији, примени Михелсовог „*звезденог закона олигархије*“ на анализу српских политичких странака, али и о лидерству као једној од њихових кључних карактеристика, доста се и на различите начине писало у нашој академској јавности још од зоре парламентаризма почетком 1990-их година. Међутим, о демократским капацитетима синдиката мало је или готово да и нема ваљаних истраживања. Једно је када у свом раду наведете то као једно од објашњења, али сасвим је друга ствар када то и аргументујете.

Међу бројним ауторима временом је настао консензус и генерална оцена о слабости синдиката у постсоцијалистичким земљама где Србија свакако припада. У потрази за целовитим и општеважећим одговором шта генерише ту слабост дошло се до концепта „*комунистичког наслеђа*“ (Ost & Crowley, 2001; Crowley 2004; Хауард, 2008).

И поред настојања бројних истраживача да апстрахују неке генералне закључке о индустријским односима посткомунистичких земаља неспорно је да због јасности и прецизности аргументације морамо уважавати структуралну и институционалну разноликост земаља бившег социјалистичког блока. Такође, случај Србије је поред других земаља СФРЈ (Словеније и Хрватске), у неколико наврата (Арандаренко, 2001; Увалић, 2005) разматран у оквиру ширих системских студија земаља постсоцијализма у потрази за изворима слабости синдикализма у овим земљама, као и стратегијама даљег развоја⁸. На другој страни, студије о дивергентним стазама транзиције у земљама бивше Југославије (Станојевић, 2003; Грдешић, 2006, 2008) пример су компаративних студија фокусираних на један засебан регион уз примену аргументацијске матрице политичких елита за објашњење моћи и немоћи синдиката у овим земљама⁹. Посебно је амерички политиколог Кроули (Crowley, 2004) наглашавао потребу да се једино у компаративним истраживањима може оценити снага једног синдиката јер се може упоредити са другим. Грдешићев текст притом представља теоријску разраду Станојевићевог рада и једног свог претходног уз додатак Хрватске¹⁰. Поменуте студије Станојевића и Грдешића превазилазе генералне оцене о улози комунистичког наслеђа у трасирању транзиције и у средиште експланаторне матрице стављају улогу „елита“. Различити аутори нуде објашњења, разлоге и контексте за анализу слабости синдиката. Претежно се као разлози слабости синдиката наводе они економске природе попут приватизације и реструктурирања, пратеће деиндустријализације и развоја терцијалног сектора, одсуства синдиката у малим и средњим предузећима, изостанка кооперације од стране послодаваца, фрагментације и међусобне конфронтације синдиката. Неке анализе се баве генерално синдикатима широм света, неке пак имају у виду само синдикате у земљама постсоцијализма. Исто је и са стратегијама

⁸ Ту свакако треба указати на зборнике радова: *Workers After Workes State* (ed: David Ost & Stephen Crowley), 2001

⁹ То су радови Мирослава Станојевића: „Workers Power in Transision Economies: The Cases of Serbia and Slovenia“ (*European Journal of Industrial Relations*, 2003), и Марка Грдешића: „Mapping the Paths of the Yugoslav Model: Labour Strenght and Weakness in Slovenia, Croatia and Serbia“ (*European Journal of Industrial Relations*, 2008), „Транзиција, синдикати и политичке елите у Словенији и Хрватској“ (*Политичка мисао*, 2006).

¹⁰ „Транзиција, синдикати и политичке елите у Словенији и Хрватској“ (*Политичка мисао*, 2006).

модернизације синдиката. Од социолошких феномена, који такође могу утицати на слабост синдиката у земљама бившег социјализма, свакако треба поменути генерални тренд друштвене индивидуализације и кризе колективних идентитета. Структуралне промене у самој радној снази услед технолошког развоја и пробоја терцијалног сектора представљају глобални тренд. Зато је евидентна слабост синдиката у придобијању нових чланова посебно из сектора услуга. Синдикати у развијеним земљама посебан проблем имају са радницима из редова емиграната. Није искључен ни негативни утицај дерегулације радног права попут оног у Великој Британији почетком 1990-их (Стајић, 2005: 249-250).

Анализе слабости синдиката упоредо су пратила и одговарајућа разматрања која су се односиле на њихову модернизацију и упоредно развијање одговарајућих стратегија деловања. Заиста, постоји сијасет различитих приступа и општих стратегија које нуде решења. Када погледамо нека од њих, попут организационог реструктурирања, грађења сарадње са послодавцима или политичке акције (Urchurch, 2006) видимо да се тек јавља проблем око њихове ваљане операционализације. Једна посебна студија би се могла бавити једино изводљивошћу неких од ових стратегија у Србији.

Овде је такође важно указати и на потребу разматрања посебно парадоксалне ситуације када је реч о здруженој акцији синдиката јер се на једној страни захтева заједничка борба за права радника док су на другој страни синдикати у потенцијалном сукобу око придобијања чланства. Ипак, охрабрујуће је на другој страни то што су неке од потенцијалних инструмената политичког деловања синдиката, попут лобирања, примењиве без обзира на бројност и снагу синдиката о чему говори искуство из Немачке (Лађевац, 2012). О важности лобирања као механизма утицаја на доносиоце политичких одлука указују бројни радови код нас (Стојиљковић, 2011, 2012).

Сувисло је понављати тезу о важности коју су у дугогодишњем развоју синдиката имале радничке/социјалдемократске политичке партије које су некада оснивали и сами синдикати (попут британске Лабуристичке партије – Labour Party). Синдикати су претежно били везани за социјалдемократске странке и њихову

идеологију иако то не мора нужно бити случај посебно ако се узме у обзир пример неких синдиката у Немачкој или комунистичких партија и синдиката у медитеранском басену. Актуелна криза синдиката интерпретирана је и са аспекта опадања степена дотадашње сарадње између синдиката и социјалдемократских партија услед глобализације, промене економског наратива и инаугурације политике „*Трећег пута*“.

Прелаз векова донео је и велике дебате о будућности социјалдемократије. Неретко говори се о њеној кризи. Посматрано на идеолошкој равни од краја 1970-их година политичко клатно на традиционалној оси политичких подела: левица-центар-десница, је после пола века померања улево, почело да се креће у супротном смеру (Стојиљковић, 2007). Актуелне дебате о кризи социјалдемократског дискурса као да не обраћају пажњу на једно једноставно питање – да ли се ради о једном јединственом дискурсу или о више њих? Разломљеност дискурса широм Европе не говори о кризи социјалдемократије већ о дивергентним стазама њеног историјског развоја прошараног најразличитијим локалним искуствима. Различити облици сарадње синдиката и политичких партија, као и различите верзије државе благостања производ су овако трасираних путања развоја. С тим, у вези не чуди став Михаела Еркеа (Michael Ehrke) да социјалдемократски дискурси у Европи почивају на националној основи (2012: 62). За савремену перцепцију будућности синдикалне борбе и сарадње са политичким партијама, посебно инспиративни и продуктивни могу бити дискурси у чијем средишту пулсирају захтеви везани за услове „доброг рада“ и који долазе из постматеријалистичке парадигме и потенцирају значај јавности. Када је реч о Србији која и даље лута у лавиринтима своје сопствене транзиције, имајући у виду обим сиромаштва и незапослености, егзистенцијална угроженост великог дела становништва умногоме смањује шансе за заговарање постматеријалистичких вредности које су одавно у политичког агенди савремених социјалдемократа.

Када анализирамо синдикате било у индустријски развијеним земљама или оним које су потекле из социјалистичког шињела, а у сврху рецимо модернизације и развијања проактивних стратегија деовања, поставља се разумно питање да ли

говоримо о радницима као о посебној друштвеној класи? Сличну ствар се и у уводнику зборника „Синдикати и политика“ пита Срећко Михаиловић указујући на дилему да ли су радници посебна друштвена група или статистички конгломерат. Да ли данас у свету, али и у компаративној историјској перспективи, можемо говорити о јединственој радничкој класи посебно на бази хомогених интереса? Уколико је одговор негативан то би могло значити прилично ограничене могућности примене рецимо марксистичког приступа и његове пратеће аналитичке апаратуре у савременим проучавањима синдиката. Када ову тему разрадим у контексту Србије видимо да посебно треба обратити пажњу на оне социолошке налазе који указују на атомизираност, фрагментираност и дезинтегрисаност радника (Лазих, 2004, 2009). Какве то може имати импликације на потоња истраживања и опредељење за неки од теоријских приступа? Све ово требамо имати у виду посебно када се будемо бавили тематиком модернизације синдиката или унапређења његове улоге као политичког актера. Поставља се питање кога синдикати заправо заступају? Јединствену радничку класу? Да ли можемо говорити и о познатој тези о трансформацији савремених политичких партија у catch-all партије и о томе да ли данас било где у свету постоје утицајне класичне радничке партије? Чињеница је да све стратегије модернизације синдиката, уколико желе да буду продуктивне, морају у својој основи имати јасну студију о структури света рада. Такође, проблематика друштвене индивидуализације и кризе колективних идентитета морала би бити у центру таквих разматрања. Класни приступ јавља се у неким од академски радова о синдикатима и код нас (видети: Митровић, 2002; Вратуша, 2010). Посебно би можда било занимљиво размотрити, имајући у виду тезу о дезинтегрисаном радништву, опцију по којој би синдикати могли развијати, на бази јасно формулисаних захтева, стратегију окупљања радништва на бази најшире платформе која би смисаоно агрегирала њихове интересе. Ипак, то би захтевало посебну формулацију захтева и њихову операционализацију и избор канала за пласман. Међутим, посебно је питање имају ли синдикати стручних капацитета и снаге за то.

Када се ради о односу синдиката и политике најфреквентније је у фокусу академске пажње релација синдикати-политичке партије. Притом, углавном се

традиционално и на бази целовитог историјског искуства узајамне борбе за социјална и политичка права мисли на партије левице (радничке/социјалистичке/социјалдемократске). Специфичност прилика у посткомунистичким земљама састојала би се у томе што су радничка права наком слома комунизма само трансферована у потоње уставе и законе док су се за иста права синдикати и партије у Западној и Северној Европи криво борили од XIX века. Друго, синдикати у посткомунистичким земљама су се нашли у поприлично парадоксалној ситуацији да уводе капитализам (Николић, 2003). Када је реч о односу са другим партијама он је био генерисан динамиком и садржајем политичког процеса (Маринковић, 2009). Типологија односа синдиката и политичких партија у развијеним земљама, ослоњена на горе поменути историјску раван, за наше прилике може бити само илустративна без неке посебне теоријске и практичне важности или примењивости. Слично је и са типологијама, рецимо, социјалдемократских странака или модела националних социјалдемократија. Ипак, као потврду тезе о институционалној разноврсности партијских система, држава благостања, индустријских односа и самог капитализма у Европи можемо навести једну илустративну типологију односа синдиката и политичких партија формулисану почетком 1990-их (Padgett & Paterson, 1991) која би након целе две деценије могла претрпети неке измене. Ради се о четири репрезентативна модела, зависно од капиталистичког система који им је у основи, а они су: француски, британски, немачки и шведски. Постоје аутори који су покушали да донекле сличну типологију развију за земље посткомунизма (Калас и Шредер, 2009).

Сарадња синдиката и политичких партија у развијеним земљама имала је и има претежно стратешке обресе. Када је реч о истом процесу у посткомунистичким земљама ради се генерално о тактичкој сарадњи која је временски орочена и јасно формулисана путем пактова. Таквих примера је сијасет у нашој синдикалној прошлости. Посебно је парадигматичан случај УГС „Независност“.

Предизборно загревање у пролеће 2012. године пред академску јавност ставило је и питање о потреби и могућностима оснивања партије од стране синдиката, односно директног учешћа синдиката у политичком животу. На дневном

реду је била и дилема која с времена на време искрсне, а тиче се трајних партнерских односа или временски орочене сарадње са партијама. За трајне партнерске односе потребан је наравно кредибилан партнер што политичка понуда у Србији мало обећава. Неретко, поверење синдиката је прокоцкано у прошлости. Код нас се у радовима појединих аутора може наћи став да синдикати морају стално бити опозиција свакој власти, као и да међу политичким партијама немају сталне пријатеље (Маринковић, 2012: 158). Ово је класичан пример једног тактичког приступа, али се, сагласно наведеном руководећем начелу, оправдано поставља питање какав ће однос према партији са којом тактички сарађује заузети синдикат у случају да та партија постане једна од чланица владајуће коалиције?

* * *

Из досадашње литературе о релацији синдиката и политике могли бисмо, истина грубо, апстраховати две основне врсте аргументације, *историјску* и *теоријску*, а у прилог важности проучавања овог односа у Србији. Оне суштински нису различите јер и једна и друга наглашавају важност синдиката у целини функционисања политичког система. С тим у вези донекле су комплементарне. Вештачка сепарација, која је у извесном смислу методолошки оправдана, могла би бити превазиђена њиховим дубинским схватањем. На тај начин, историјски аргумент може бити представљен као теоријски аргумент сагледан у широј временској перспективи.

И једна и друга врста аргументације, могле би имати, у различитој мери, јасна ограничења примене када је у питању Србија, али и блок посткомунистичких држава. Када је реч о историјском аргументу то је дефицит историјског искуства аутономне синдикалне борбе за радничка права. На другој страни, слабост и неразвијеност цивилног друштва, као и пратећа маргинализација синдиката ограничења су теоријског аргумента.

1) Историјски аргумент

Ова врста аргумената деривирана је из историје синдикалног покрета и у вези је са развојем демократије. Углавном се темељи на оцени да је политичка улога синдиката била јако важна у раним фазама синдикалног покрета кроз борбу за социо-политичка права радника, као и да се она не би освојила да синдикати нису деловали као политички актер (Ђукић, 2012: 36; Маринковић, 2012). Евидентно је да је просторно овај аргумент углавном ограничен на регион Западне и Северне Европе, али и медитеранског басена. Када је реч о посткомунистичким друштвима, тамо је имајући у виду историју друге половине XX века, на делу био трансмисијски тип односа синдиката и партија (Стојиљковић, 2012: 95) што је утицало на каснији хронични недостатак искуства аутономне борбе синдиката за права радника. То је управо окосница историјског аргумента. Међутим, као што је познато, недостатак те аутономије није спречио настанак нових и независних синдиката који су постали такмаци (не)реформисаних синдиката из доба реалсоцијализма. Поједини аутори, попут Дарка Маринковића (2012: 147-155) указују и на то да су се промене у капитализму одражавале и на синдикате као и да се многа питања везана за политичку функцију синдиката и дан данас постављају.

2) Теоријски аргумент

Овај аргумент је деривиран из нововековне дихотомије цивилно друштво-држава и указује да су синдикати посредујуће институције између државе и политичких партија на једној и друштва на другој страни. Ово је аргумент који можемо наћи код рецимо Токвила и доста говори о важности поновног промишљања и продуктивног моделирања односа синдиката и политичких партија односно света политике генерално. На сличном трагу су и нека савремена гледишта, која су у контексту глобалне економске кризе, повезивале причу о реформи синдиката са очувањем јавног добра и јавних интереса (Wainwright, 2012). Ова ауторка, упозната са генералном тенденцијом друштвене индивидуализације, указује на потребу

развијања једног новог типа колективизма чија би основна окосница била идеја да је остварење и допринос сваког појединца услов за остварење и допринос свих (*op. cit.*, 202). Овакво гледиште је на трагу преиспитивања досадашње програмске агенде синдиката са циљем њиховог евентуалног редизајнирања - обогаћивања темама ван круга класичних радничких тема. Сличан пример можемо наћи и у нашој академској јавности у предлогу Зорана Стојиљковића о обједињеној преговарачкој платформи синдиката у Србији када се, на трагу савременог социјалдемократског дискурса, наглашава и потреба за националном и родном равноправношћу, или еколошки одрживом развоју (2012: 102-103).

У случају Србије, разрада овог инспиративног аргумента морала би итекако имати у виду чињеницу да цивилно друштво није најразвијенији, као и да синдикати не уживају велико поверење грађана што се може видети из бројних истраживања спроведених до данас.

* * *

Након презентоване критичке валоризације досадашње литературе о односу синдиката и политике указаћу на основне црте и одреднице истраживачког рада. Навешћу теоријско-методолошка опредељења која ће бити руководећи принципи у таргетирању неуралгичних тачака у односу синдиката и политике.

Политичка функција синдиката премошћава њихов однос са политичким системом. Однос са политичким партијама је посебно сензибилан нарочито уколико га сагледавамо у актуелном партократском кључу. Кризни контекст, судећи према анализама и препорукама Међународне организације рада (МОП), поставио је дилему пред синдикате у Србији да ли је ово њихова друга историјска шанса која би им омогућила да поправе свој положај или га можда чак и уназаде (2010: 43). Препоруке МОП-а односиле би се на потребу ојачавања синдикалне сарадње у циљу израде заједничких антикризних мера, стручне сарадње са међународним организацијама из домена рада и консеквентно повратку утицаја међу радницима (*ibid*).

Истраживачки рад има намеру да превазиђе постојеће углавном дескриптивне приступе и уђе у разраду узрока слабости синдиката у транзиционом контексту с циљем указивања на могући каузални однос. Кроз дводеценијски развој синдикалног плурализма могле би се, на бази прецизне анализе и уз коришћење добро познатих и експлоатисаних чињеница, идентификовати дистинктивне матрице синдикалног деловања и односа према политици које уз нужне варијације показују тренд опстајања и које би поред дескриптивног имале и експланаторни значај. Синдикати имају дивергентне стратегија развоја и односа према политици/политичким странкама те је можда могуће на бази тога разрадити одговарајуће типологије тог односа уз коришћење одговарајућег спектра критеријума уз наглашавање временске димензије и појединих фаза деловања.

Теоријско-методолошки приступ би укључивао тезу о синдикату као посреднику између друштва и политике јер је историјски аргумент и поред неких покушаја његовог оживљавања код нас депласиран и историјски недовољно утемељен. Из *фазног модела процеса политичког одлучивања* јасно се може дедуковати став о потреби увећања друштвене моћи синдиката како би били препознати као релевантан партнер од стране политичких странака. Конкретан методолошки приступ, имајући у виду временски оквир од две деценије, укључивао би историјски институционализам због три његове кључне компоненте, а то су: *нагласак на асиметричности моћи, институционалном развоју који наглашава путну зависност, додатни значај других фактора попут идеја* (према: Hall & Talyor, 1996). Ослањајући се на парадигму о дезинтегрисаном радништву и друштвеној индивидуализацији, у анализи синдиката ћу направити јасан отклон од класног приступа. Посебно ћу заступати став да су синдикати превасходно организације цивилног друштва. Модернизација синдиката би се тако односила на ширења социјалне основе синдиката на укупан „свет рада“, а не једино на мануелне раднике.

Избори у мају 2012. године су у јавности отворили дилему о томе да ли синдикати требају да директно учествују у политичком животу земље. Питање и пратећи одговори показују да ипак постоје утврђене матрице деловања синдиката када је реч о политици. У одсуству целовито уобличене стратегије друштвено-

економског развоја земље која би почивала на јасно укалкулисаномј социјалној цени транзиције велики број друштвених актера, различитог степена моћи и утицаја, у друштву демократског плурализма конкурира са сопственим дивергентним стратегијама. До сада је много пута наглашавана потреба за постојањем базичног консензуса који би се налазио у основи свих потенцијалних стратегија развоја.

* * *

Истраживање у овом делу рада је примарно фокусирано на претходно утврђивање основног проблемског оквира. То се постиже кроз дијагностификовање политичке немоћи највећих синдикалних конфедерација у Србији. Ово је полазна основа за анализу једног од њених узрока: политичке фрагментације синдикалног плурализма. Теоријско гледиште о потреби оснаживања синдиката и опште ревитализације њиховог политичког утицаја кроз стратешко и промишљено обједињавање њихових капацитета представља аргумент који треба да оправда проучавања феномена фрагментације синдикалног плурализма. Бољи увид у саму основу овог феномена показује да код синдиката постоји присуство временски резистентних и дивергентних модела односа према свету политике. Определио сам се да ове моделе назовем *политичким идентитетом синдиката*. Тиме се стиже до окоснице истраживања, а то је утврђивање: 1) основних карактеристика политичких идентитета три највеће синдикалне конфедерације, као и 2) њихове генезе која укључује фазну анализу политичко-институционалног контекста њиховог настанка и развоја.

2.1. САВРЕМЕНИ СИНДИКАЛНИ ПЛУРАЛИЗАМ У СРБИЈИ

Отварајући 2012. године округли сто под називом „*Синдикати и политика*“, на Факултету политичких наука у Београду, социолог Срећко Михаиловић је истакао

да се „данас мало ко бави синдикатима као што се и они мало баве собом“. Новинарка Биљана Степановић, пишући о српским синдикатима почетком 2000-их година, поставља питање: „Када се погледа новија историја нашег синдикалног покрета и додају најновији догађаји, оправдано је поставити питање чему уопште служи, чиме се бави и шта објективно може да постигне ова организација код нас“ (На цени су полутке, НИН, број 2623, 05.04.2001.).

Синдикални плурализам у Србији у првим деценијама XXI века најопштије карактерише чињеница да синдикати постоје, имају своја програмско-стратешка и друга документа, чланство, као и одговарајући јавни наступ. Аналитички осврт на стање у синдикалном плурализу подразумевао би утврђивање: 1) карактеристика индустријских односа; 2) степена синдикализованости; 3) поверења грађана у рад синдиката. Кључне карактеристике индустријских односа представљају релативно постојане координате у оквиру којих тече рад домаћих синдиката и целокупног синдикалног плурализма. Степен синдикализованости грубо у бројкама илуструје потенцијалну снагу синдиката. Поверење грађана у синдикате односно утврђивање њихове перцепције од стране друштва крајњи је индикатор њихове друштвене моћи из разлога што бројност, сама по себи, не значи ништа посебно уколико је, рецимо, синдикално руководство „грома“ или „опортуно“.

Зоран Стојиљковић издваја шест темељних карактеристика индустријских односа у већини земаља транзиције укључујући притом и Србију: 1) некоординирани синдикални плурализам; 2) све мања стопа синдикализованости; 3) све више предузећа без синдиката; 4) све рестриктивније радно законодавство, укључив и норме којима се регулише рад синдиката; 5) одсуство релевантних послодавачких организација; 6) недовољно развијен социјални дијалог (2012: 136).

Посматрано у бројкама, степен синдикализованости (удео чланова синдиката у укупном броју запослених) је у периоду 1998-2010. године пао са половине на мање од трећине, а старосна структура показује да је синдикално чланство све старије и да највећи број чланова има између 40 и 55 година (Стојиљковић, 2012: 132). У зору вишестраначја монолитна, а данас, скоро више од двадесет година касније, синдикална сцена Србије је плурализована. Својеврсни биланс њене такозване

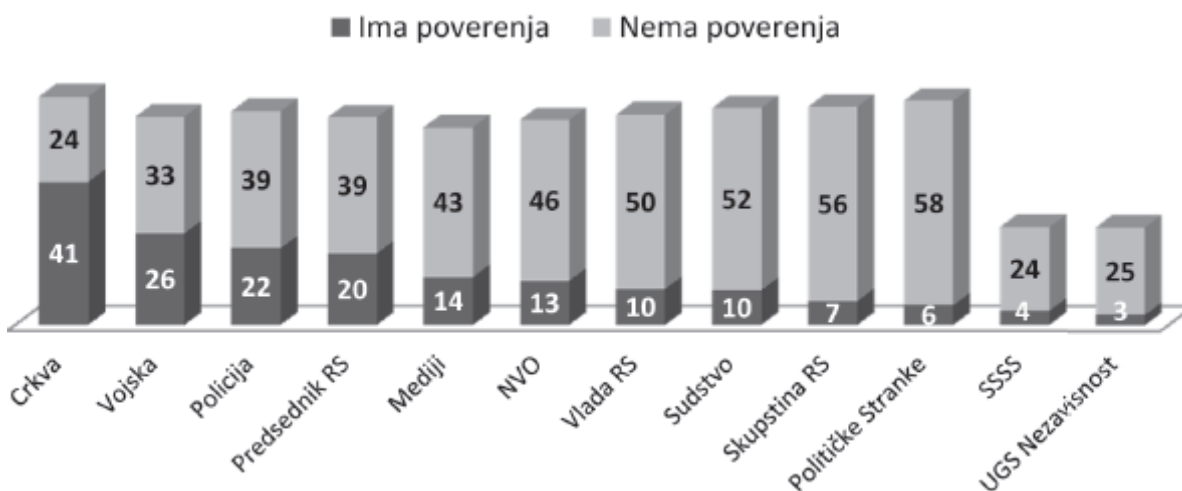
„плюрализације“ је такав да данас три петине укупног броја синдикало организованих радника улази у чланство две синдикалне централе: Савеза самосталних синдиката Србије (СССС) и УГС „Независност“, док су преостале две петине распоређене између других, алтернативних синдикалних централа, аутономних гранских синдиката и синдиката у фирмама. Овако прилично грубо скицирана синдикална сцена карактеристична је још и по томе што њени кључни протагонисти ни две деценије након почетка демократске транзиције нису успели да пронађу заједнички *modus operandi* како би унапредили положај радништва у Србији. Након 2000. године долази до цикличног смењивања фаза конфронтације и сарадње. Сарадња, без трајнијег образаца, своди се на заједнички организоване протесте против одговарајућих законских предлога Владе или њених мера. Међутим, последњих година је ова пракса све ређа. Неретко је и пратећа реторика синдикалних руководиоца запаљива и у колизији са реализованом праксом.

Увид у то у којој мери грађани (и запослени) Србије имају поверење у синдикате, истовремено представља својеврсну евалуацију њиховог досадашњег деловања и даје нимало оптимистичне прогнозе за њихов будући рад. Емпиријска истраживања последњих година показују да синдикати не уживају велико поверење грађана. Податак је посебно поражавајући уколико се ови налази упореде са неким ранијим истраживањима (Лазих, 1997; Голубовић, 1999).

Немоћ синдиката посебно долази до правог изражаја када се доведу у везу са другим институцијама у погледу поверења које имају код грађана Србије. Таква ситуација мора сваког озбиљног аналитичара да забрине посебно када се ради о односу државе и цивилног друштва.

Истина, у Графикону број 1. је одвојено приказано поверење грађана према синдикатима и НВО иако се, теоријски посматрано ради о организацијама истог исходишта.

Графикон бр.2: Поверење и неповерење у институције у Србији – цела популација (у %)

*извор: (Михаиловић, 2012: 54)

Напомена: Разлику до 100% чине они који нису упознати с радом синдиката или су неодлучни.

Да бих илустровао ставове запослених према синдикатима на почетку одблокиране транзиције, ослонићу се на налазе једног истраживања из 2001. године¹¹.

Табела бр. 2: У којој мери поједини синдикати остварују интересе запослених (у %)

Колико се остварују интереси	АСНС	Савез синдиката Србије	УГС „Независност“
Много	2	2	5
Осредње	10	9	13
Мало	18	24	19
Нимало	8	19	8
Не зна	62	46	55
Укупно	100	100	100

*извор: (Маринковић, 2001)

¹¹ Дарко Маринковић: „Обавештеност испитаника о раду синдиката, поверење у синдикате и синдикалне лидере“, у зборнику: *Синдикати Србије – од сукоба ка сарадњи* (приредио Срећко Михаиловић), Центар за социјалне и демократске студије – Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2001, стр. 28-34

Осврт на резултате показује да у структури одговора за сваки синдикат преовладава мишљење запослених да синдикати мало остварују њихове интересе. Ово не чуди јер је ово истраживање спроведено након деценије неповољних услова за рад синдиката. Нема сумње да су запослени одговорност за свој тежак материјални положај делом тражили и на страни синдиката. Тако се баласт тегобне деценије блокиране транзиције рефлектовао и у перцепцији учинака основне мисије синдиката од стране запослених. Различито је био дистрибуиран степен поверења запослених у синдикате о чему сведочи следећа табела која показује да су у нешто „повољнијем“ положају били УГС „Независност“ у односу на друге две синдикалне централе. Ово истраживање је спроведено на самом почетку одблокиране транзиције јер су синдикатима тек предстојила искушења, у првом реду она везана за приватизацију.

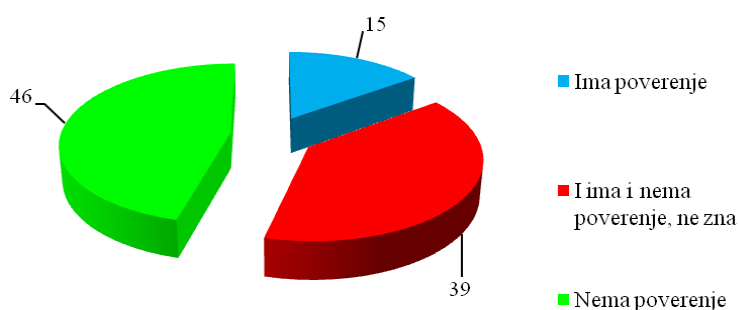
Табела бр. 3: Степен поверења у поједине синдикате (у %)

Колико поверења?	УГС „Независност“	Савез синдиката Србије	АСНС
<i>Има поверења</i>	23	13	13
Неодлучни	18	16	18
Нема поверења	19	37	20
Није упознат	40	34	49
Укупно	100	100	100

*извор: (Маринковић, 2001)

Након безмало деценије од истраживања из 2001. године, СеSID је у истраживању 2010. године дошао до занимљивих података (Графикон бр. 2) који потврђују континуитет ниског поверења у синдикате.

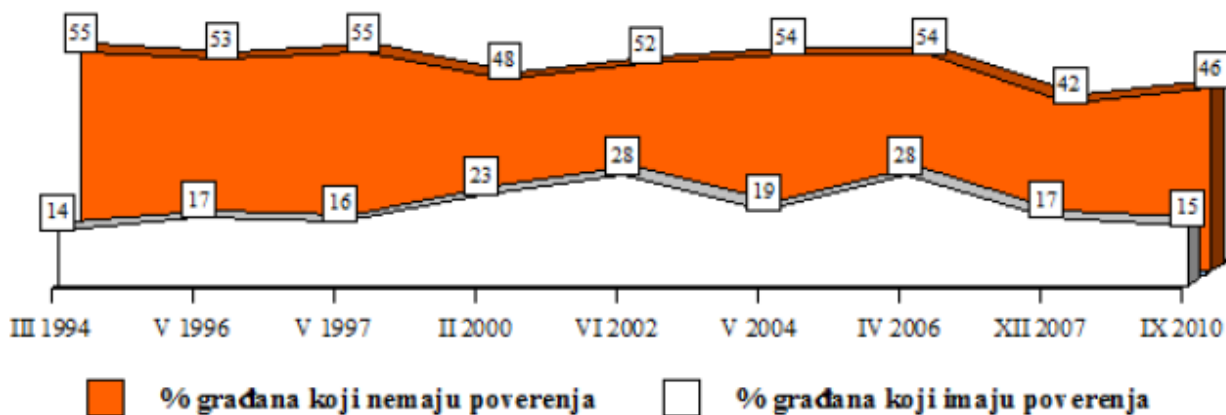
Графикон бр. 3: Поверење у синдикате

*извор: (CeSID, 2010, наведено према: Стојиљковић, 2011.)

У међувремену, обављено је још неколико референтних истраживања на ову тему, а њихов укупан пресек презентован је у Графикону бр. 3 где се могу уочити све флукуације у (не)поверењу грађана у синдикате у протеклим деценијама.

Графикон бр. 4: Неповерење грађана у синдикате 1994-2010.

*извор: (Славујевић, 2010: 66)

Напомена: Разлику до 100% чине они који имају и немају поверења у ову институцију и одговори „не знам“. Извори: до 2004. године подаци из истраживања ЦПИЈМ ИДН а за касније године подаци CeSID.

Почев дакле од 1994. године, у чак 6 од 9 мерења, неповерење у синдикате имало је надполовичну вредност што је итекако лош податак који илуструје њихову немоћ. Флуктуације у резултату могу се објаснити контекстуално-временским факторима завсино који резултат у Графикону посматрамо.

Бојан Цвејић, аутор текста *„Радници све мање верују синдикатима“* подсетио нас је, у његовом уводном делу, да је поверење у синдикате у првој деценији новог века мерено пет пута, као и да три највеће синдикалне конфедерације бележе пад поверења запослених (лист *Данас*: Форум Социјални дијалог, 2011, стр. 6ф). Војислав Михаиловић је у истом тексту указао на везу пада поверења у синдикате и њихове друштвене и политичке немоћи наглашавајући да једна другу „међусобно условљавају и хране“ (*ibid*).

Ситуацију на синдикалној сцени Србије током 2011. године, доста добро описује одломак из *„Програмске декларације“* УГС „Независност“ где се каже: *„Реална друштвена моћ запослених и њихових синдикалних организација озбиљно је лимитирана процесом деиндустријализације, као и партијском контролом над запошљавањем у јавном сектору (...) Уз разједињене синдикалне централе, цела ова ситуација резултирала је падом стопе синдикализованости на трећину запослених и падом поверења у синдикате“*. Ово би укратко биле кључне неуралгичне тачке синдикалног плурализма данас у Србији. Катастрофална и погубна комбинација деиндустријализације и партократије представља реалност времена у коме радништво и њихови синдикати постоје. Деиндустријализација осим што уништава српску привреду додатно „крњи“ синдикално чланство и последично умањује потенцијалну моћ синдиката. Партократија, на другој страни, дислоцира тежиште политичке моћи из институција и демократских процедура и премешта је у окриље политичких партија односно њиховог руководећег ешалона. Јавни интерес се вулгарно супституише ускостраначким интересом.

Довођењем у везу теоријског значаја синдиката за демократски политички поредак са резултатима истраживања поверења које имају од стране запослених, чланова синдиката и грађана Србије, доказује се сва оправданост пажње научне јавности да разуме и објасни друштвену маргинализацију синдиката. Посебно

забрињава податак да ни организације цивилног друштва (ОЦД), руководећи се подацима из Графикана број 1, немају значајнију подршку грађана. Црква, војска и полиција нису институције које су носиоци развоја већ имају своју посебну сврху унутар ширег друштвеног система. Војска и полиција су под командом законодавне и извршне власти, док је црква свет за себе са духовном мисијом коју негује две хиљаде година. Иако имају значајно поверење грађана Србије, не треба очекивати од ових институција да буду жаришта прогреса нити носиоци иницијатива. То је задатак грађана и цивилног друштва.

Однос синдиката и политике у Србији данас најбоље описују политичка немоћ три највеће синдикалне конфедерације и њихова фрагментација.

Политичка фрагментација синдикалног плурализма указује на постојање отпорних образаца односа синдикалних конфедерација према политичкој арени који су настали током транзиције и политизације синдиката 1990-их година и који умногоме ограничавају ревитализацију њихове моћи кроз процес изградње синдикалног консензуса о правцима заједничког политичког деловања. Оваква формулација је за сада само на нивоу хипотезе коју ћу покушати да аргументујем у наставку рада.

С тим у вези, настојаћу да покажем да су, током 1990-их година, политички фактори дириговали развојем синдикалног плурализма и његове политичке фрагментације, идентитета и из њих проистеклих стратегија појединих синдикалних конфедерација. Сматрам да је политиколошко објашњење (ослоњено на историјски институционализам и теоријски концепт путне зависности) најпогодније за разумевање немогућности највећих синдикалних конфедерација у Србији да се трајно удруже зарад остваривања ефикаснијег политичког утицаја. Предмет истраживања – политичку фрагментацију синдикалног плурализма – анализираћу посредно путем објашњења генезе експланаторне варијабле – политичког идентитета синдиката (синдикалних конфедерација). Оно што свакао хоћу да нагласим јесте да истицање важности политике за плурализацију синдикалног покрета није никаква новина у академској јавности код нас. Напротив. То је у ствари била полазна основа коју је требало ваљано продубити изналажењем нових и погоднијих варијабли које

би пружиле задовољавајући одговор на кључно истраживачко питање око кога гравитира овај рад.

Наглашавам да ћу, претежно из стилских разлога и економичности изражавања, наизменично током рада користити изразе „синдикати“ и „синдикалне конфедерације“ као синониме.

Генеза синдикалног плурализма у Србији, стицајем бурних историјских околности, одвијала се упоредо са процесом транзиције ка демократији. Шансе, (не)оправдана надања и очекивања света рада распршене су брже него ли што су уопште могле да се кристалишу у један спроводив програм друштвених реформи. Искуство дуго више од две деценије транзиционог лутања Србије разголићило је једну горку истину – радници, као ни њихови институционални заступници тј. синдикати нису никада фигурирали као релевантни протагонисти српског пута у капитализам. Посебно је питање каквог капитализма? Весна Пешић је виспрено детектовала и једном приликом истакла да српска политичка елита још није дефинисала какав капитализам жели.

Развој аргументације сам структурирао на следећи начин: 1) крећем са актуелних дешавања на синдикалној сцени Србије коју карактерише феномен одсуства политичке моћи синдиката, 2) њихове политичке фрагментације и 3) политичких идентитета, као и 4) контекста који је те идентитете изнедрио и потом учврстио. На тај начин, ретроспективно, се враћамо уназад. Одговор на питање порекла политичке немоћи и фрагментираности синдиката сеже у прошлост, кокретније у последњу деценију прошлог века. Експланаторна варијабла је политички идентитет синдиката. Прва деценија XXI века, са превирањима на друштвено-политичкој сцени, показала се као полигон за учвршћивање и репродукцију идентитетских образаца уобличених у претходним годинама.

Синдикати у Србији, историјски посматрано, припадају групацији синдиката из земаља некадашњег источноевропског социјалистичког блока без обзира на то што СФРЈ никада није припадала „Варшавском пакту“ и политички гравитирала ка Москви. Поред тога, у Југославији је од 1950-их година, за разлику од осталих социјалистичких земаља, почео институционално да се развија концепт

самоуправљања. Но и поред тога, могу се навести заједничке карактеристике или такозвани индикатори опадања моћи синдиката у овим земљама. Ост и Кроули (Ost & Crowley, 2001: 220) су систематизовали начине путем којих се та немоћ демонстрира:

- опадање синдикалног чланства;
- изразито хијерархијски менаџмент;
- слабо колективно преговарање;
- редундантни споразуми;
- ниска и неефикасна штрајкачка активност;
- неефикасна или непостојећа политичка савезништва;
- минимални утицај синдиката на јавне политике;
- опадајући материјални исходи за раднике.

Вукашин Павловић, пишући о положају синдиката у земљама у транзицији, указује на њихову општу друштвену маргинализацију што види као неизбежну последицу модела транзиције чији је један од главних циљева приватизација економског сектора, интензивирање производње и подизање технолошког нивоа и продуктивности рада (2004: 256). Ови циљеви најбрже су оствариви путем масовног отпуштања радника, заштравања одговорности запослених на радном месту, смањивања утицаја запослених на процес доношења одлука (*ibid*). Отпуштање радника води смањењу синдикалног чланства на шта су већ указали Ост и Кроули. Павловић, истовремено упућује и на један парадокс у транзиционим друштвима, а који се односи на то да се много инсистира на демократији у политичком животу док се поље индустријске демократије и радничке партиципације тихо и прећутно сужава и доводи у питање (*ibid*). Зар ово није аргумент у прилог теоријске и практичне ревитализације политичке функције синдиката?

Највећу социјалну цену транзиције старих социјалистичких у новокомпонована капиталистичка и демократска друштва плаћају управо произвођачки слојеви, а међу њима пре свега радничка класа и њен синдикални покрет (Павловић, *op. cit.*, 257). Ост и Кроули слабост радништва и синдиката у посткомунистичким друштвима препознају у ниском капацитету синдиката да

обликују јавну политику или обезбеде материјалне бенефите чланству, немоћ (или што је упечатљивије невољност) да се организују у приватном сектору и опште опадање друштвеног и културног положаја радништва (2001: 219). Слабост радништво се огледа у томе што је оно објект, а не субјект посткомунистичке реформе (*op. cit.*, 220). Један податак из 2004. године илуструје степен асиметричности када је у питању синдикално организовање радника у јавном и приватном сектору код нас. Наиме, према тадашњим подацима Европске банке за обнову и развој, у државном сектору је проценат радника који припадају синдикатима био између 60-70 процената, а у приватном између 4-6 процената (Стратегија за Србију и Црну Гору, 2004: 16).

Густина синдикалног чланства у овим земљама је у опадању и то за трећину у Пољској, Мађарској и Чешкој, за две петине у Бугарској, Румунији, Словачкој и Хрватској, за половину у Србији и две трећине у Русији и Украјини (*ibid*). Ост и Кроули примећују својеврсну невољност синдиката да се организују у приватном сектору (*op. cit.*, 221). Велики број радника је и даље у јавном сектору. Такође, ови аутори негирају важност тезе да слабост синдиката потиче од одсуства реформи и тврде да што је економија више приватизована мања је репрезентативност синдиката (*op. cit.*, 225-226). Такође, начин приватизације нема везе са снагом синдиката. Оно што је занимљиво јесу идентични резултати забележени у различитим институционалним аранжманима и јавним политикама (*ibid*). Ово би, у кратким и илустративним, цртама биле неке од основних карактеристика синдикалног покрета у посткомунистичким државама. Иако је већина земаља које су Ост и Кроули, у сарадњи са осталим ауторима, анализирали на прелазу векова данас у чланству Европске уније није дошло до суштинског оснаживања тамошњих синдикалних покрета. О томе сведоче и многи академски радови (Careja, 2009; Ribarova, 2012).

2.2. ПОЛИТИЧКА ДИМЕНЗИЈА НЕМОЋИ СИНДИКАТА У СРБИЈИ

Као политиколог, превасходно сам усмерен на перцепцију и анализу синдиката као институционалних актера политичког процеса са дефинисаном политичком функцијом. Политичка функцијом синдиката означава круг њихових активности усмерених на процес политичког одлучивања (Стојиљковић, 2011: 430). Уколико кренемо корак даље, налазимо у домаћој академској заједници, нове аргументе у прилог важности синдиката и њиховог политичког ангажмана. Тако Срећко Михаиловић примећује да је најполитичкије од свих политичких питања које радници постављају у вези побољшања њиховог друштвеног положаја (*Радници на путу од социјализма и национализма ка себи*, лист *Република*, број 270-271: 2001). Социолог Младен Лазић истиче да синдикално и политичко организовање радника представља начин превладавања процеса системске потчињености, структуралне фрагментације, као и тржишне дезинтеграције класе (2011: 219). Изјаве синдикалних функционера такође упућују на важност политике. Примера ради, Бранислав Чанак, некадашњи председник УГС „Независност“, је једном изјавио: „*свака битка сваког синдиката, било ког тренутка, неминовно прелази у сферу политике и ако тамо немате савезника, све што сте урадили пада у воду. Тако је свуда у цивилизованом свету, тако је већ 150 година, тако је настала социјална демократија*“ (*Лоша сарадња са политичким партијама*, лист *Политика*, 30.04.2011.). Зоран Стојиљковић с правом тврди да свако остваривање права повлачи истовремено поседовање контрамоћи (2012: 106). Мера у којој треба поседовати и практиковати ову „контрамоћ“ варира од земље до земље услед различите констелације снага, друштвених интереса и институционалног дизајна политичких установа.

Желео бих да у одређеној мери расветлим однос радника, синдиката и политичког система. Дејвид Ост каже да неокорпоративизам интегрише раднике у политички систем путем реализације, у одређеним границама, њиховог класног интереса, при чему се радништво за узврат обавезује да, путем коришћења организационе дисциплине, обезбеди политичку и економску стабилност (2010: 119). Овако срочена формула може деловати више него привлачно, али је њено достизање

у комплексној реалности поприлично тежак задатак чак и за земље са дужим стажом демократских институција. Времена економских криза стављају на пробу владајуће политичке елите и њихову искрену спремност да крену путем компромиса са светом рада преко чијих леђа се углавном највећи терет кризе прелама. Неокорпоративизам са својом пратећом институционалном инфраструктуром фигурира само као један од могућих начина дијалога и контакта политичког система и света рада који је делотворан у оним земљама у којима постоји такозвана култура дијалога. Као „модел-узор“ може послужити политичким елитама да на почетку демократске транзиције кроз његову приликама прилагођену и промишљену примену постигну неопходни степен сопственог легитимитета и стабилности политичког поретка. Треба, ипак, бити до краја искрен па рећи да је стабилност поретка угрожена само уколико постоји неко довољно јак и организован (у овом случају радништво!) ко би тај поредак довео у питање! Тешко је и поредити послератну западноевропску радничку класу чија је превентивна пацификација и системска интеграција у контексту Хладног рата био један од важнијих задатака тадашњих политичких елита са источноевропским радништвом које је крочило на тло демократије и њених институција поприлично дезоријентисано са навикама и свешћу из претходног социјалистичког режима. Синдикати нису притом били на нивоу задатка који им намеће неокорпоративизам. Они су били слаби, са опадајућом подршком својих чланова, неспособни да ауторитативно репрезентују класни интерес и супротставе се надирућем капиталу (Ost, *op. cit.*). Оваква оцена изречена је на рачун свих источноевропских синдиката где наравно треба убројити и оне из Србије.

Однос синдиката и политичког система неке земље је неизбежан и по синдикате може имати различите последице. Синдикати могу из тог односа постати јачи, утицајнији, могу обновити базу чланства и повећати своју укупну моћ (иако пуки број чланова не мора директно представљати извор синдикалне моћи!), али такође могу бити маргинализовани и компромитовани претераном инволвираношћу у свет политике. Од снаге (моћи, утицаја) конкретног синдиката (синдикалне конфедерације) зависи у коликој мери ће тај однос бити асиметричан у корист политичког система. Искуство деценијских синдикалних борби у свету (нажалост не

и на овим просторима закаснеле индустријализације) показало је да је овај однос увек био и до данас остао итекако асиметричан и да су захваљујући изналажењу друштвеним приликама прилагођеног и одговарајућег механизма политичког утицаја и деловања, синдикати успевали да утичу на државу у циљу проширивања круга радничко-социјалних права. Проток времена и од земље до земље одговарајући социјално-економски рељеф трајно су обликовали синдикалне покрете, поготово оне у Западној Европи.

Појам друштвене моћи социологија одређује на разне начине. Неке од дефиниција су: „*партиципација у стварању одлука*“ (Ласвел), „*вероватноћа да се наметне воља и оствари утицај у друштвеном односу*“ (Вебер), „*постизање намераваног ефекта*“ (Расел) (према: Павловић, 1974: 111). Политичка димензија немоћи синдиката представљала би стога пуку рефлексiju дефицита њихових капацитета да у пуној мери реализују своју политичку функцију. Немоћ кључних синдикалних конфедерација у Србији да утичу на политичку арену и само она по њих битна политичка гibaња уочава се у њиховој релацији са државом и политичким партијама онда када донесу одлуку да се инволвирају у политичке процесе. У том пољу, дакле, треба потражити кључне индикаторе политичке немоћи синдиката.

Деценијске борбе синдиката за сопствену аутономну позицију унутар демократских поредака земаља Западне Европе јесте искуство поприлично страно синдикатима земаља Источне и Средње Европе који су скоро пола века, с оне стране „гвоздене завесе“, били нека врста привеска комунистичким властима. Како је својевремено приметио Вукашин Павловић, политичка моћ, значај и политичка позиција синдиката у административном социјализму нису извирали из моћи класе већ из реалне снаге политичке власти што је значило да моћ синдиката није била оригинална већ октроисана, није била делегирана моћ чланства и радника, већ изведена из посредовања са позиција власти (1974:119).

Из тих разлога, у наставку ћу се више бавити управо односом синдиката са државом и политичким партијама како бих што је могуће прецизније указао на степен политичке немоћи синдиката у Србији.

2.2.1. СИНДИКАТИ И ДРЖАВА – ОПШТИ ОСВРТ

Однос синдикалних конфедерација и државе најадекватније се може сагледати кроз процесе и институције који су некадашње социјалистичке земље постепеним реформама требали да уведу у круг тржишних економија. То су приватизација, радно законодавство и социјални дијалог. Они су умногоме одредили пут српске привреде и друштва, као и цену друштвених реформи посебно након политичких промена 2000. године. Држава је у овим процесима и институцијама кључни протагониста. О њиховом утицају на саме синдикате довољно говори чињеница њихове даље маргинализације и у првим деценијама XXI века. Осим тога што фигурира као једна од арена консолидоване демократије (Линц и Степан), држава данас, поред приватизације државне и друштвене својине, представља послодавца у јавним предузећима што значи да су синдикалне конфедерације итекако упућене на њу. Зоран Стојиљковић је 2001. године забележио да је чак 62 одсто чланова синдиката радило у државним и друштвени предузећима, а само 7 одсто у приватним.

Важност политичког утицаја синдиката на државу односно извршну грану власти, оправдано је увидом у перформансе законодавног поступка што се види из следеће табеле. Скоро више од две деценије, политички систем Србије је тако „избаждарен“ да Влада има јако важну улогу у процесу предлагања закона. На то је више пута указано (Антонић, 2004, Павловић и Антонић, 2007). Приликом протеста металаца и текстилаца 1991. године, као један од захтева штрајкача био је и да им се обрати тадашњи премијер Зеленовић (видети о томе у: Маринковић, 1998).

Табела бр. 4: Структура поднетих и донетих аката у Народној скупштини Републике Србије према овлашћеним предлагачима

	Донети акти		Укупно донетих аката	Од тога закона	Структура поднетих предлога према овлашћеним предлагачима				Укупно поднети х аката
	Укупно	По хитном поступку			Влада	Посланици	Одбори скупштине	Остали предлагачи	
2009	384	129	384	265	309	69	29	50	457
У %	100%	33%	100	69%	68%	15%	6%	11%	
2010	310	99	310	262	195	83	13	33	324
У %	100%	32%	100	85%	60%	26%	4%	10%	

*извор: (Информатор о раду Народне Скупштине, децембар 2010, наведено према: Вуковић, 2013: 28)

Моћ, снагу и утицај синдиката на једној страни, у обрнутој сразмери, одређује степен њихове инфериорности у односу на робустну државу, на другој страни. У овом напонском пољу настаје, развија се и кристалише идентитет конкретног синдиката. Овако би бар требао да изгледа поприлично упрошћено скициран основни модел односа синдиката и државе који би требало испунити конкретним садржајима и искуствима синдикалног деловања. Код нас у синдикатима често држава, а и послодавци не виде реалну снагу, која би се реално супротставила њиховим ставовима и понашању, који понекад толико дерогирају права запослених да се с правом постави питање врсте система у коме егзистирамо (Кулић и Радуловић, 2013: 132). А о томе каква је заправо држава Србија најбоље сведочи излагање Зорана Стојиљковића на трибини „Синдикати и криза“ (2009. године) где је он, у контексту анализе узрока светске економске кризе која је избила 2008. године издвојио три посебна темељна разлога кризе у Србији. Он је нагласио да је Србија још увек у великој мери дезинтегрисана држава без одређеног државно-политичког оквира и идентитета, заробљена у мреже монопола клијентелизма, плури-партијска, а не правна и демократска држава (2009).

Јасне демаркационе линије између синдиката на једној и државе на другој страни симболично су повучене у најважнијим синдикалним документима. Њиховом аналитичком обрадом лако се уочава, макар на декларативном плану, жеља синдиката да истакну своју независност и самосталност. У статуту Савеза самосталних синдиката Србије у поглављу „Основна начела“ пише да је ова синдикална конфедерација *„као интересна организација самостална и независна у односу на државне органе, политичке партије, послодавце и њихова удружења“*. Тако у члану 8. Статута УГС „Независност“ (2011) наводи се да је ова синдикална конфедерација независна од државних органа, послодаваца, политичких партија и верских организација. Скоро идентична формулација налази се у члану 1. (ставови 2. и 3.) Статута Асоцијације слободних и независних синдиката (АСНС). Зоран Стојиљковић, новоизабрани председник УГС „Независност“ каже: *„Позиција синдиката је доста деликатна. Шта год била ваша опредељења ви морате уважавати онога који тренутно врши власт и са којим преговарате. Ми не бирамо владе, оне су постављене. Нама је важно да са њима уђемо у конфликтни дијалог, али дијалог и да онда меримо њихове потезе“* („Независност“ би могла да учествује на локалним изборима, лист Данас, 30.11.2016.).

А какав је био однос државе према синдикатима почев од зоре вишестраначја у Србији? Може ли се, имајући у виду све ризике неопходног уопштавања, евентуално дати нека генерална оцена тог односа? Чини ми се да је најбољи показатељ тог односа тренутно стање у коме се налази синдикални плурализам, а и сами синдикати. Нема сумње да је одговорност државе (или владајућих политичких елита, свеједно!) велика јер је она дужна да, сагласно својим капацитетима, створи одговарајући институционални амбијент у коме ће не само синдикати већ и остали актери цивилног друштва моћи несметано да спроводе своју мисију. Примера ради, кроз одговарајуће реформе радног законодавства и искрену жељу за суштинском ревитализацијом социјалног дијалога, држава је у прилици да конкретно покаже јесу ли јој синдикати партнер кога ће уважавати или маргинализовани актер друштвених збивања који се периодично огласи зависно од потребе. Стиче се утисак као да је држава, свесна евидентне асиметрије моћи у своју корист, а на штету синдиката, ту

чињеницу обилато експлоатисала без икакве жеље да свет рада у Србији има легитимне и кредибилне заступнике (синдикате) који би могли у евентуалним временима кризе и навирућих социјалних конфликта представљати згодан амортизер поменутих збивања. Наравно, није свакако сва кривица на држави јер нису ни синдикати без неке одговорности која, истини за вољу, није занемарљива. Издвојио бих два догађаја за која сматрам да доста верно осликавају став владајућих политичких елита према синдикатима у протеклом периоду од увођења вишепартизма. Временска дистанца између њих је једна деценија. Међутим, сваки открива како су различите политичке елите перципирале синдикате и уважавале њихову друштвену мисију. Први се односи на 1991. годину и догађаје у време великог штрајка текстилаца и металаца, а други се збио 2001. године и тиче се доношења тадашњег Закона о раду. Када је реч о штрајку металаца и текстилаца у једном тренутку су представници Владе указивали синдикату шта је његов посао! Овакав став је изазвао нимало пријатну реакцију неких чланова Већа ССС-а. Приликом усвајања Закона о раду 2001. године, у његовој изради су учествовали синдикати, држава и послодавци. Како нас информише Арандаренко, све три синдикалне конфедерације су у једном тренутку биле спремне да прихвате неку врсту компромисног решења, али је Влада у поледњи час извршила једнострано неке измене у циљу веће флексибилности (2007: 15). Ранка Савић, председница АСНС-а у изјави листу „Политика“ 2011. године каже: *„у овако тешким временима по раднике Србије синдикат не може да буде неми посматрач и да се по жељи владе бавимо радноправном заштитом, а са друге стране се свакодневно суочава са минирањем од стране те исте владе“* (Синдикални лидери меркају парламент, 10.10.2011.). Две године раније, тадашњи потпредседник СССС-а Милорад Мијатовић говорећи на скупу „Синдикати и криза“ поменуо је да се у Србији води антисиндикална политика: *„Често се говори да су синдикати слаби, нејаки, разједињени. Чини ми се да се и власт труди да нас разједини и у јавности се често постављају тезе – синдикати се не могу договорити. Жели се направити атмосфера да се једна важна институција као што је синдикат маргинализује, стави у други план, да се отупи њена снага, и да се онда многе мере против којих смо били могу лако спроводити“*.

Иако не можемо говорити о радништву Србије као једној хомогеној целини са заокруженом свешћу о целини својих најопштијих интереса, нека истраживања показују да је држава 1990-их година на неки начин итекако зазирала од директне конфронтације са радницима те се с тога могу и разумети неки потези предузимани у циљу маргинализације синдикалних конфедерација и осујећења било ког облика аутономног и организованог синдикалног протеста против власти. Тако нас истраживачи Љиљана Палибрк и Владимир Илић информишу да је тадашња власт била свесна опасности које би могао изазвати социјални бунт већих размера те је предузимала низ акција које су имале за циљ управо отклањање такве могућности попут стварања „недржавних“ синдиката, убацивања својих доушника у већим синдикатима, поткупљивањем чланова, уцена и притисака, претњи губитком радног места члановима „нелојалних“ синдиката, њихово слање на „принудни одмор“, премештања на лошија радна места итд. (2000: 24-26). Осврт на овакав попис мера показује спремност тадашњег естаблишмента да услед тешке економске и политичке ситуације у земљи предупреди могућност избијања било каквог облика шире радничке побуне која би евентуално уздрмала темеље политичког система. Поставља се, међутим, разумно питање да ли је уместо оваквих мера било дакако целисходније и легитимније можда искрено приступити неком облику неокорпоративног институционалног аранжмана у који би били укључени сви релевантни и репрезентативни синдикати? Сва енергија и труд власти да осујети синдикате у вршењу своје друштвене мисије могли су бити корисно употребљени у циљу стратешки промишљеног циља успостављања система власти који ће на дуже стазе обезбедити своју стабилност кроз партнерство са представницима великих друштвених скупина попут радништва. Уместо бојазни за очување освојених позиција власти, политички естаблишмент је могао размишљати у правцу стварања функционалног и изнутра одрживог политичког система који не би спутавао институционално аутономно исказивање интереса радника већ напротив стимулисао њихову видљивост у политичком процесу. Нажалост ни све постпетоктобарске владе нису показале у пуном капацитету спремност за било какву ревитализацију положаја и улоге синдиката у политичком систему. На несрећу самих радника и синдиката,

никада у српском политичком дискурсу нису доминирале теме из делокруга синдикализма и привреде. Током 1990-их година у фокусу су биле теме рата и политичке стабилности поретка услед санкција и ембарга, а након политичких промена 2000. године на дневни ред су дошле теме (пре)амбициозног и свеобухватног реструктурирања привреде и друштва и приступања ЕУ. Уместо да буду видљиви протагонисти ових процеса, синдикати су остали по страни. Своју „видљивост“ на јавној сцени Србије, уместо кроз институције система како ред налаже, они су морали да обезбеде ванинституционало – на улици или кроз запаљива саопштења, претње Влади и сличне активности.

Свака државна власт почев од 1990-их година волела је да има „своје“ синдикате који су јој привржени у смислу контроле и пацификације свог чланства, а који ће бити спремни да када је то потребно ватрено бране државну политику и конфронтирају се са другим синдикатима који исту ту државу нападају. Током 1990-их година таква улога је припала Савезу самосталних синдиката Србије (тадашњи Савез синдиката Србије - ССС), а у првој ДОС-овој влади од 2001. до 2003. године Асоцијацији слободних и независних синдиката (АСНС) која је имала статус миљеника тадашње власти. Један пример из 1990-их година када је Самостални синдикат Србије пристао на минимално повећање цене рада у просвети потврдио је епитет државног, провладиног синдиката (Палибрк и Илић, 2000: 56). Близина неког синдиката државној власти чести је узрок међусиндикалних спорења и оштрих жаока које синдикати упућују једни другима.

Однос државног врха према синдикатима променио се током 2000-их година, а у односу на претходну деценију макар у погледу формалних састанака и посета носилаца највиших државних функција синдикатима. Током 1990-их година нико од тадашњих државних челника није присуствовао неком од конгреса синдиката. Оваква посета, макар и формална, необавезујућа и протоколарног карактера, показала би на неки начин да постоји уважавање друштвене мисије синдиката. Донекле нови образац опхођења према синдикатима макар на овом плану донеле су политичке промене 2000. године. Тако је, на пример, премијер Зоран Ђинђић маја 2001. године учествовао у раду Председништва Већа СССС, а Председник Србије

Борис Тадић је први шеф државе у новијој историји који је 31. марта 2008. године, на почетку свог другог председничког мандата посетио СССС, а две године након тога био је свечани гост на XIV Конгресу ове синдикалне конфедерације. Приликом прве посете СССС-у марта 2008. године, Борис Тадић је између осталог истакао да „ако влада не води рачуна о социјалној правди, али и издржљивости реформи, нема никакве шансе да те реформе успеју“ (Тадић подржава раднике, али не би да митингује, дневни лист *Глас јавности*, 01.04.2008). Ипак, до промене некадашње праксе игнорисања синдиката суштински није дошло и поред оваквих посета и угодних речи које пријају ушима сваког синдикалисте.

Божо Драшковић оштро оцењује да је већину представника државе у протекле две деценије водила похлепа за влашћу и новцем (*Похлепа шпекуланата*, лист *Вести*, 05.07. 2013). Развој и социјална равнотежа, према њему, страдају ухваћени у маказама између похлепе за влашћу и похлепе за новцем, односно профитом (*ibid*). Овај аутор зато скреће пажњу на важност механизма друштвене контроле похлепе која долази од стране државе и тржишта. Могли бисмо мало да застанемо и поразмислимо о поменутиим механизмима друштвене контроле похлепе политичких елита. Похлепа никада нема развојни потенцијал већ целини друштва прети застрашујућом деструкцијом. Ко ту контролу треба да врши? То су свакако оне здраве, похлепом још увек неконтаминирани, некорумпиране и ка развоју демократије и демократских институција усмерене снаге из поља цивилног друштва. Синдикати својим пореклом припадају пољу цивилног друштва иако је њихова основна друштвена мисија усмерена ка реализацији интереса радника. Међутим, без демократских институција и политичке елите огрезле у похлепи и непотизму, без развојне перспективе, тешко да и радничка права могу остати на чврстом темељу. Напротив. Отуд негде и потреба за одговарајућим промишљањем улоге синдиката као институције друштвене контроле политичких елита у циљу превенције похлепе и усмеравања новца и енергије у развој политичких институција и демократије од којих сви, укључујући и синдикате, могу имати користи.

Ни синдикати не перципирају државу у нешто бољем светлу. Тако рецимо, УГС „Независност“ у својој „Платформи“ пред изборе 2012. године каже да је

„након више од две деценије од формалне политичке и економске плурализације друштва, Србија још увек има статус недовршене државе и мањкаве „дефектне“ демократије која је доминантно окренута интересима богатих и моћних“. У Програму УГС „Независност“ (2011) се рад досадашњих Влада Србије перципира на следећи начин: „Остаје, међутим, чињеница да је актуелна Влада пропустила, као уосталом и претходне демократске Владе, да уобличи стратешки дугорочни план економског развоја и да је, притиснута актуелним проблемима поставила себе у улогу ватрогасца и решавала проблеме *ad hoc*“. Зоран Стојиљковић, председник овог синдиката од 2016. године, говорећи о периоду после 2000. године и односу тадашњих власти и синдиката истакао је следеће: „А онда смо, мало и под притиском наших међународних организација, имали потребу да неколико година разумемо и подржимо у кризним ситуацијама нове демократске власти. Оне су нажалост завршиле у међусобним споровима и у прихватању неолибералне идеологије и приватизације која није довела ни до рационалности и повећања производње, а умањила је број запослених и завршила у одсуству развоја“ („Независност“ би могла да учествује на локалним изборима, лист Данас, 30.11.2016.).

Напонско поље између државе и синдиката истовремено представља симболичну арену у којој долази до директног укрштања њихових интереса и фигуративно речено „сукоба“ чију окосницу недвосмислено представља штрајкачка активност синдиката. Међутим, не ради се овде о било којој врсти штрајка. Непротив, реч је о специфичном -политичком штрајку. О чему се, дакле, заправо ради? „Политички штрајк“ је штрајк који за предмет има захтев радноправне природе, али се његово испуњење тражи од државе, односно законодавца (Косановић, 2010: 114). Истраживачи су још давно указали на каузалну везу штрајкачке активности и текућих политичких и социјално-економских кретања у друштву. Овом тематиком се до сада од домаћих аутора посебно бавио Дарко Маринковић који наглашава да су структурна криза и привредна рецесија током 1990-их година, као и политика тадашњих влада директно утицали на интензитет штрајкачке борбе, али и њену структуру (1999: 190). У Србији током овог периода у сукобу су били држава и радници што је проистицало из тадашњих власничких

односа у којима је постојала превласт друштвеног власништва у коме се држава јављала као фактички послодавац (*ibid*). Синдикално деловање је током овог периода било отежано, како запажа овај аутор, и чињеницом да се држава јављала у двострукој улози, као послодавац и арбитар.

Маринковић закључује да су се у карактеристикама и законитостима штрајкачке борбе 1990-их година као у својеврсној жижи концентрисале кључне противуречности, поделе и конфликти тадашњег српског друштва (1999: 185). Друштвена криза и њене социјално-економске последице (пропаст радно-произвођачких слојева, незапосленост, сиромаштво) истовремено су деловале подстицајно и ограничавајуће на штрајкачку борбу (*op. cit.*, 186).

Трендови штрајкачке активности током последње деценије XX века никако нису имали искључиво праволинијску путању, ни узлазну ни силазну. Познаваоци и хроничари тадашњих прилика јасно су уочили периодичне скокове, а након тога последично и падове у штрајкачкој активности која је наравно била у вези са свеукупним друштвено-економским кретањима у земљи. У овом периоду издвојила су се два велика таласа штрајкова. Први почиње крајем 1980-их година и своју кулминацију доживљава великим штрајком текстилаца и металаца из априла 1991. године након чега започињу ратови и санкције, а свеукупна државна политика се фокусира више на националне теме, а мање на оне из традиционалног делокруга синдикалног деловања. Распад некадашње СФРЈ, ратови и санкције постају мучан контекст у коме егзистенцијално преживљавање постаје прворазредни циљ радништва. Други талас започиње 1993. године, али се у штрајкачкој активности нешто променило. Шта? Дошло је до померања тежишта штрајкачке борбе са производних на јавна предузећа¹². Штрајк у јавним предузећима у суштини представља отварање новог попришта политичке борбе у коме је скуп актера много шири од непосредних учесника штрајка (Маринковић, 1999: 188). У чему би се огледала ова ширина? Да ли можда у томе што је у јавним предузећима послодавац

¹² Дарко Маринковић поентира да је један од битних разлога за то чињеница да су дугогодишњим принудним одморима највише били погођени управо радници у производним предузећима чиме је у великој мери била ограничена могућност њихове синдикалне, а самим тим и штрајкачке борбе (1999: 188).

држава? Да ли се одговор можда крије у садржини самих захтева радника и таргетирању државе као кључног протагонисте за њихову реализацију? Поменути захтеви су се надасве тицали промене економске и пореске политике, праведне приватизације, дакле имали су карактер ширих системских промена (*op. cit.*, 189). Маринковић, стога, у годинама уочи политичких промена 2000. године, износи мишљење према коме је било све очигледније да се ни основни захтеви штрајкача (исплата заосталих зарада) не могу остваривати без радикалних промена у политичкој и економској структури друштва (*ibid*). Какав је став државе према штрајку био током 1990-их година може се видети и кроз призму легислативе која покрива ову област. Неке формулације као да су биле скројене да штрајк у старту пацификују, маргинализују или макар уклоне из видног поља јавности. Све у свему, штрајкови су током 1990-их служили углавном као вентил за неефикасно пражњење нагомиланог радничког незадовољства (видети више о томе у: Маринковић, 2009, 2011).

Да ли се нешто променило након 2000. године? Један одломак из НИИ-а из априла 2001. године мислим да верно осликава природу односа нових власти и синдиката: *„Два од три релевантна синдиката, љуте се на владу што је буџет и пореске законе предложила Скупштини а њих нико није питао за мишљење. Зато су одлучили да запрете штрајком. То је, опет, прилично ражестило пословично хладнокрвног премијера Зорана Ђинђића. Из његових иступа могло би се закључити како претњу синдиката у овом тренутку сматра својеврсним подметањем клипова у тачкове новој власти. Док влада тражи социјални консензус, поједини синдикати дигли су се из мртвих, па траже да буду о нечему питани – и то о чему, баш о буџету и пореским законима“* (На цени су полутке, лист НИИ, број 2623, 05.04.2001.). Тешко је приликом анализе овог текста отети се утиску са колико су се нехајности тадашње власти односиле према синдикатима. Прилично парадоксално звучи трагати за нечим што се назива „социјални консензус“ уз истовремено заобилажење релевантних представника света рада односно синдиката. Или је тиме била ненамерно послата порука синдикатима да се и без њих може доћи до нареченог консензуса? У сваком случају, све то говори о природи перцепције синдикалне

политичке моћи од стране чланица тадашњег ДОС-а. Тадашњи министар рада, синдикалиста, Драган Миловановић, можда је донекле разоткрио став тадашњих власти према било каквом упливу синдиката у поље политике или макар оних тема које гравитирају око овог појма. Он, наиме, каже: *„Нема владе која је више преговарала и разговарала са синдикатима од ове. Али, синдикат треба да се бави својим темама, радним односима, правима радника, а не да се меша у буџет или пореске законе. Зашто онда постоји скупштина од 250 посланика и зашто су нам онда потребни избори? Оваквим понашањем жели се на мала врата вратити самоуправљање“* (На цени су полутке, лист НИИ, број 2623, 05.04.2001.). Оваква изјава у неким суштинским стварима неодољиво подсећа на једно саопштење Владе Србије из далеке 1991. године, а у вези штрајка металаца и текстилаца у коме се између осталог дају задаци синдикату!¹³ Шта нам то говори? Постаје јасно уочљива једна црвена нит која се провлачи кроз став и понашање српског политичког естаблишмента према синдикатима још од зоре вишепартизма. Указивање на „поделу послова“ између владе и синдиката више него неодољиво представља предворје за софистицирано одстрањивање синдиката из процеса одлучивања о важним питањима која их се у крајњој инстанци тичу управо због вишеструке повезаности политичког и привредног система.

Штрајкачка активност је посебно била интензивна током 2001. и 2003. године. У овом периоду реализован је велики број штрајкова и митинга у организацији ССС-а и УГС „Независност“ који су таргетирали управо државу, односно нову, реформску власт, после политичких промена из октобра 2000. године. АСНС је за то време била уз власт попут ССС-а током 1990-их година. Револуционарни занос на крају 2000. и самом почетку 2001. године брзо је спласнуо. Синдикати су, почев од фебруара 2001. године, улазили у сталне конфронтиције са Владом коју је предводила коалиција ДОС. Иницијални повод била је нова легислатива која се, на крилима нове економске филозофије, тичала приватизације и флексибилизације радних односа. Истовремено, међународне финансијске организације (ММФ, Светска банка) постале су такође

¹³ Ово је била једна од критичких опаски Драгана Суботића из ССС-а које је он навео у свом извештају.

утицајни актер свеукупних збивања у земљи. Односи најмасовнијег Савеза самосталних синдиката Србије (СССС) и Владе Србије су од почетка одблокиране транзиције били изразито заоштрени. Ватрена реторика тадашњег председника овог синдиката Миленка Смиљанића неретко је за мету имала извршну власт. Посебно су били упечатљиви његови љути вербални окршаји са премијером Зораном Живковићем током 2003. године. У месецима пред велики протест СССС-а у октобру 2003. године стицао се утисак као да је однос ових актера донекле нормализован. Томе је ишло у прилог неколико чињеница. Наиме, јула 2003. године је договорено одржавање редовних састанака премијера са представницима три репрезентативна синдиката. У изјави медијима након састанка са Миленком Смиљанићем, премијер Живковић је истакао да ће се једном месечно састајати са представницима синдиката заједно или појединачно, да ће са њима разговарати о општим темама попут тога да ли ће наредни буџети бити социјални или развојни, као и да ти састанци неће представљати замену за Социјалноекономски савет који ће наставити да ради (*Живковић најавио редовне месечне састанке са синдикатима, Бета, 09.07.2003.*). У септембру те године дошло је до договора премијера Живковића и руководства овог синдиката око неколико ствари. Најпре, договорено је да се иницијатива премијера под називом „*Десет мера*“ достави СССС-у и да ће овај синдикат активно учествовати у њеном спровођењу, да се убрза процес закључивања колективних уговора у друштвеним делатностима, као и да се интензивира сарадња СССС-а са Министарством за привреду и приватизацију (*Десет мера у најкраћем року код СССС, Танјуг, 19.09.2003.*). Овакав развој догађаја није спречио руководство овог синдиката да месец дана касније организује велики протестни скуп у Београду.

Нада Новаковић одлично запажа да се однос нових власти према штрајку уопште није променио из простог разлога што је штрајк сметао окончању процеса приватизације, реформи и свеукупног процеса транзиције (2005: 310). Производни слојеви друштва нашли су се на директном удару транзиције и пратећих социјално-економских реформи тако да се њихов логичан избор састојао у отпору овим променама, који је имао солидно утемељење у недокучивом страху од неизвесности и борби за очување егзистенције. Истовремено, прибегло се основном, из искуства за

српске прилике не увек делотворном инструменту синдикалне борбе тј. штрајку. Да ли се на другој страни нешто променило у структури штрајкачке активности и њеном карактеру? Штрајкови после 2000. године били су масовнији, чешћи и боље организовани, али мање ефикасни у односу на раније (Новаковић, 2013: 24). Ова ауторка разлоге наведене неефикасности штрајкова проналази, пре свега, у природи концепта друштвених промена, карактеру нове политичке класе, концепту приватизације, међународној заједници (*ibid*). Прва година демократске транзиције (2001) протекла је у штрајковима и демонстрацијама, као и запаљивом реториком од стране репрезентативних синдиката са изузетком АСНС-а који се од почетка приклонио влади ДОС-а. Повод су биле реформске мере нове власти усмерене на реструктурирање привреде чију је највећу цену, разуме се, требао да плати радник.

У односима са државом било је и успеха. Неколико је примера у протекле две деценије. Један од ретких синдикалних успеха током 1990-их година био је стопирање Закона о радним односима у државним органима и јавним службама и прихватање синдикалних амандмана на текст закона у новембру 1996. године (Павловић и Марковић, 2013: 324).

Сумарно посматрано, неодољиво се намеће утисак према коме држава, у протекле две деценије на прелазу векова, никада није представљала искреног партнера синдикатима при чему је, у контексту својеврсне колизије између нормативног и практичног, више стварала услове за јасну конфронтацију са њима или пак имала софистициране методе њихове пацификације и даље маргинализације. Синдикатима је попуштала само у ситуацијама када је била принуђена на то што такође јасно говори о њеном ставу према синдикатима. Филозофија различитих политичких елита које су управљале Србијом у новијој њеној историји почивала је на таквим темељима који синдикате нису познавали као релевантног друштвеног чиниоца.

Зоран Стојиљковић закључује да ће грађани и запослени прихватити демократско и партиципативно разумевање политике тек након демократизације политичке праксе и отварања канала ефективног утицаја синдиката и организација цивилног друштва на процес политичког одлучивања (*Имају ли синдикати пролаз у*

политику, лист *Политика*, 18.07.2011). Оваква оцена професора Стојиљковића погађа суштину политичког живота коју карактерише превелика асиметрија моћи на релацији држава-цивилно друштво.

2.2.2. ПРИВАТИЗАЦИЈА

Међу стручњацима који се баве синдикатима и њиховим радом постоји консензус о томе да је најповољнији амбијент за деловање од државе аутономних синдиката тржишна привреда где доминира приватни капитал. Пут ка њој у земљама бившег социјалистичког блока водио је преко процеса својинске трансформације односно претварања некадашње државне и друштвене у приватну имовину. У „Синдикалном лексикону“ Рајка Косановића каже се да је приватизација претварање државне/друштвене у приватну својину док се као основни економски разлог за такав подухват наводи очекивано повећање ефикасности предузећа (2010: 125). Такође, требало би на овом месту додати да не постоји савршени модел приватизације чак ни одличан (Поповић и Влајић, 2005: 36). Срж транзиције је у револуционисању својинских односа и без обзира у којој форми да се приватизација у транзиционим земљама одвијала, врло брзо је настала нова класа власника који су присвојили највећи део државне имовине (Ehrke, 2011: 153-154). Да би приватна својина могла пружити очекивани учинак мора добити истанчану и разрађену институционалну инфраструктуру – транспарентан и стабилан правни поредак, систем заштите својине и уговора, густу мрежу власничких регистара, широко разгранате институције тржишта капитала, ефикасно и некорумпирано судство (Маџар, 2011: 199). Што се синдиката тиче, за њихов рад је итекако битно питање својинских односа. Арандаренко наглашава везу својинских односа и краткорочних и дугорочних циљева синдиката и њихових стратегија, у смислу тога да су формулација и координација потоњих умногоме отежане уколико су својински односи замућени и

недефинисани или остављени у некаквој врсти привременог и пробног статуса (2001: 163).

Нада Новаковић истиче да је приватизација најважнији процес којим се мењало друштво у транзицији, пре свега његова социјална структура и да је владајућа политичка елита њоме управљала (2013: 46). Генеза процеса својинске трансформације није имала праволинијску путању. Имајући у виду целовитост његовог тока, можда је боље рећи да се радило о процесу који је текао по формули „*stop-go*“. Приватизација је посебно осетљива због тога што се ради о иреверзибилном процесу, а такође је важна и као показатељ инволвираности државе у овај процес. Перформансе приватизације током 1990-их година могле би се донекле боље разумети уколико се послужимо једним значајним запажањем Љубомира Маџара који каже да је приватизација еминентно политичко питање (1999: 64). Он додаје да одсуство приватног власништва значи појаву једног регулативног и управљачког вакуума у који неизбежно и по логици саме институционалне недограђености упада власт, држава и сложена конфигурација њених административних устројстава и механизма бирократске координације (*ibid*). Тако да уместо развијене тржишне привреде имамо на делу политички капитализам како су с правом Слободан Антонић (1993) и Михаил Арандаренко (1996) описали Србију током 1990-их година.

Током 1990-их година својинска трансформација у Србији одвијала се у две равни, прва је подржављење великих предузећа, а друга приватизација (Пантић, 2002: 34). Подржављење се одвијало претварањем друштвених у јавна предузећа или преношењем у државно власништво предузећа која су претварана у акционарска друштва, а резултат свега тога били су: ојачана државна регулатива, огромни државни монополи, смањена конкурентност привреде (*ibid*). Овако језгровит приказ својинске трансформације током 1990-их година илуструје чињеницу да је држава тих година била кључни економски актер.

Формално-правно, процес приватизације започиње још у некадашњој СФРЈ и то усвајањем такозваног *Закон о друштвеном капиталу СФРЈ* 1989. године који је створио одговарајући институционални амбијент у коме су дотадашња предузећа

која су била у друштвеном власништву могла бити приватизована. Као основни модели приватизације фигурирали су докапитализација, продаја и каснија исплата зарада у акцијама. Посматрано у бројкама, овим законом је приватизовано укупно 33,17 посто предузећа на које се он односио (СЕС, 2011: 11). Истовремено, овај закон је представљао својеврсну претходницу сличних законских решења на нивоу република. С тим у вези, први такав закон је усвојен у Србији 1990. године. *Закон о условима и поступку трансформације друштвене у друге облике својине* и поред концептуалних сличности био је мало рестриктивнији у односу на савезни закон, запослени су били у неповољнијем положају док је држава истовремено обезбедила себи већи регулативни утицај на приватизацију, а стратешки сектори попут енергетике су били изузети из овог процеса (*ibid*). Овај закон није довео до акцелерације процеса својинске трансформације јер је до 1993. године према званичним подацима приватизовано 134 предузећа у друштвеном власништву. С обзиром да су стратешки сектори били овим законом заобиђени у приватизацији једним другим законом (*Закон о јавним предузећима*) дошло је до конверзије друштвене у државну својину чиме су велики системи попут ЕПС-а и НИС-а постали државна предузећа. Успорен процес приватизације био је додатно заочен и на неки начин суспендован 1994. године изменама и допунама тада важећег закона. Наиме, те године је усвојен *Закон о измени и допуни закона о условима и поступку претварања друштвене у друге облике својине* који је имао за циљ ревизију дотадашњег процеса приватизације, а његов резултат је био заустављање овог процеса и обнова пређашње структуре капитала у привреди са доминантним друштвеним власништвом (СЕС, 2011: 12). Након овог својеврног „ресетовања“ приватизације до њене привидне ренесансе долази 1997. године усвајањем *Закона о својинској трансформацији*. Концептуално посматрано, доминирала је као и до тада инсајдерска приватизација, право куповине су имали и страни инвеститори, али је због низа недостатака¹⁴ и овај

¹⁴ Садржински посматрано, могу се издвојити три групе недостатака. Прво, по овом закону приватизација није била обавезна док је децентрализовано одлучивање без крајњег рока оставило приватизацију на милост и немилост интересима у предузећу. Друго, праведност приватизације је доведена у питање јер су право на поклон акције имали само радници и пензионери из државног и друштвеног сектора. Треће, одабрани тип акционарства запослених је био јако неповољан са аспекта реструктурирања, каснијег пословања и пораста економске ефикасности предузећа (СЕС, 2011:12).

закон имао прилично скромне учинке у погледу броја приватизованих предузећа (*ibid*). Божо Драшковић је указао на чак три предности овог модела приватизације: *прво*, већински део друштвеног капитала је могао да се својински у облику акција пренесе на запослене и грађане; *друго*, није дошло до брзе концентрације власништва и пружена је шанса за масовније учешће акционара у управљању предузећима; *треће*, овакав модел приватизације је подстицао акционаре да штите своје власничке интересе у предузећима насупрот тежњама приватних предузећа из окружења да изврше трансфере друштвеног у приватни капитал инокосних приватних предузећа (2010: 13). Чак 70 посто капитала било је изузето из режима овакве приватизације (Павловић и Марковић, 2013: 324-325).

Приватизација је, током 1990-их година, носиоцима власти превасходно служила као инструмент властите акумулације капитала јер су због политичке доминације били у прилици да своје положаје конвертују у приватно власништво (Лазих, 2011: 73).

Приватизација је након 2000. године добила нову димензију јер је била обавезна (Драшковић, 2010: 14). Нови *Закон о приватизацији* усвојен је 2001. године и наредних година је усвајано неколико његових измена и допуна. Основни модели продаје су продаја капитала и пренос капитала без накнаде, а ради се о томе да се 70 процената капитала продаје путем јавног прикупљања понуда потенцијалних купаца (јавни тендер) или јавним надметањем потенцијалних купаца (јавна аукција) у складу са утврђеним условима продаје док се остатак капитала намењеног приватизацији бесплатно дели запосленима и грађанима (*ibid*). Приватизација је почев од 2001. године представљала и важан механизам прерасподеле дохотка и националног богатства (Арандаренко, 2010). Арандаренко сматра да је и одабрани модел приватизације савршено одговарао интересима три испреплетене елите - политичке, пословне и технократске (*ibid*). Посебно су запослени у приватизованим предузећима постали губитници зато што је логика модела приватизације од њих за нове власнике начинила скупом обавезом које се треба ослободити, а не људске ресурсе које треба искористити (*ibid*). Божо Драшковић је посебно истакао да је приватизација у Србији,

у периоду након започињања „нове“ неолибералне концепције „шок терапије“, била конципирана на идеологији критике „инсајдерске“ идентификације својинских права и увођењу модела распродаје (2010: 3). Према овом аутору, девет година касније, ниједан од пројектованих циљева у члану 2. *Закона о приватизацији* из 2001. године није остварен јер није било ни развоја ни социјалне стабилности већ је напротив дошло до апсолутног погоршавања социјалне стабилности, штрајкова, незапослености, као и раста сиромаштва (2010: 15).

Социјално-економски савет је у истраживању из 2011. године¹⁵ између осталог истраживао и то да ли је синдикат био укључен у процес приватизације. Перцепција запослених и чланова синдиката је таква да 22,20 посто анкетираних сматра да синдикат није био укључен у процес приватизације, на другој страни они који су били укључени то су чинили у оквиру израде социјалних програма (35,40 посто), односно учешћем у комисијама које су пратиле процес приватизације (16 посто), док једва 0,70 посто сматра да су синдикати учествовали у свим фазама приватизације (СЕС, 2011: 40). СЕС је у истој анализи оценио да су дотадашњи позитивни приватизациони ефекти крајње скромни, а да су негативни у пуној мери дошли до изражаја као и да је процес приватизације далеко од свог савршеног краја (*op. cit.*, 85). Предузећа су веома економски ослабљена, положај запослених тежак, а број запослених смањен. Отуда и не чуди да 68,10 посто анкетираних сматра да је процес приватизације могао бити бољи и другачији за запослене (*op. cit.*, 56).

Председник СССС-а, Љубисав Орбовић је, отварајући XIV Конгрес овог синдиката, истакао да тај синдикат није против приватизације већ се залаже за транспарентност у поступку, укључивање синдиката у све фазе процеса, као и за учешће запослених у одлучивању и управљању (*Политика*, 27.05.2010). Нада Новаковић оцењује да се ниједан од релевантих синдиката није стварно и званично супротстављао приватизацији већ су само доводили у питање начин и брзину

¹⁵ Истраживањем је било обухваћено 417 предузећа, али су упитници попуњени од стране синдикалних организација у 146 предузећа што је 35, 01 посто узорка. У самом истраживању се може наћи и податак да је у узорку од 417 предузећа (32, 94 посто укупног броја приватизованих предузећа у градовима у којима је истраживање спроведено) који је изабран методом случајног бирања са списка приватизованих предузећа чак у 217 (64, 99 посто) предузећа није било могуће попунити упитнике (СЕС, 2011:18).

приватизације, а такође су формално учествовали у изарди социјалних програма предузећа (2013: 47). Оваква оцена је делимично тачна уколико се има у виду период након 2000. године, а посебно велике демонстрације из октобра 2003. године у којима је дошло до сукоба са полицијом, а које је организовао Савез самосталних синдиката Србије. Овај синдикат је тада захтевао, између осталог, и стављање мораторијума на приватизацију.

Економиста Божо Драшковић у једном од интервјуа сумарно износи оцену да су досадашњи процеси приватизације, дерегулације и либерализације економских токова у Србији довели до урушавања старе привреде која је изграђивана у социјалистичком времену, али да истовремено није изграђен никакав социјално и економски ваљан систем (*Похлепа шпекуланата*, лист *Вести*, 05.07.2013). Истовремено, он сликовито поентира да је приватизација доминантно спроведена као процес прерасподеле друштвеног богатства из руку већине (транзициони губитници - становништво и радници) у руке мањине (транзициони добитници), као и да уопште није имала развојни карактер (*ibid*). У једном скорашњем интервјуу он је још једном истакао горе наведену тезу да приватизација повећава ефикасност пословања фирме, али оставља по страни проблем расподеле друштвеног богатства и као негативан ефекат који обично има повећање стопе сиромаштва (*Приватизација само повећава сиромаштво*, *Политика*, 30.03.2016). Основни критеријум законске процедуре приватизације је транспарентност која је проблематичан у великом броју случајева: 1) документација није правно валидна – непотпуна је, незаконито прибављена, поступак прате неправилности у поступку од стране државних органа (Агенција за приватизацију, локални органи власти); 2) нема санкција за неуспешну приватизацију; 3) неправичности после закључења купопродајног уговора: најчешће нови власници не поштују социјални програм; 4) проблеми који су настали у пракси купопродаје малих предузећа путем акције: углавном у мањим местима у Србији предузећа су купљена на основу иницијалне понуде, а запослени нису били обезбеђени путем социјалног програма (Стајић, 2008: 595-596).

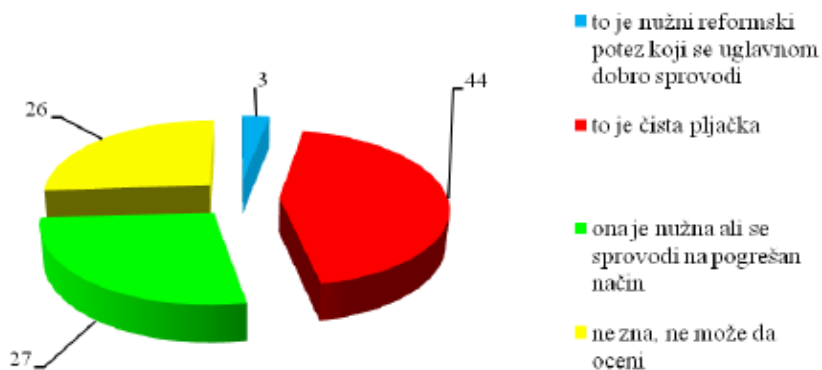
Посматрано у бројкама, у периоду 2002-2010. године приватизовано је укупно 1675 предузећа. Тендерским поступком приватизовано је 94, а аукцијским 1581

предузеће са укупно 294 хиљаде радника. Последично, Дубравка Стајић износи нимало оптимистичан закључак према коме је, уместо ефикасне и модерне привреде са значајним бројем малих и средњих предузећа, јаког домаћег капитала и смањене незапослености дошло до њеног урушавања и деиндустријализације читавих округа и враћања привреде на ранији ступањ занатске привреде (2009: 2013).

Дубравка Стајић износи податак према коме је значајан део средстава добијених приватизацијом отишао је у државни буџет оцењујући да је то најгоре решење за привреду и краткорочно решава проблеме становништва, док је недовољан удео средстава утрошен у пројекте самозапошљавања (2008: 602). Божо Драшковић сматра да је приватизација и морала бити неуспешна јер се базирала на погрешном приступу по коме су фаворизовани државни приходи од приватизације, а жртвован економски развој и одржавање нивоа запослености (2010: 3).

Већински проценат испитаника у истраживању из 2010. године (Графикон бр. 5) је имао негативан став према начину на који је досадашњи ток приватизације спроведен.

Графикон бр. 5: Шта мислите о досадашњем току приватизације?

*извор: (CeSID-FES, 2010, наведено према: Стојиљковић, 2011.)

2.2.3. РАДНО ЗАКОНОДАВСТВО

У једном од својих првих интервјуа медијима након избора за председника УГС „Независност“, проф. др Зоран Стојиљковић је, између осталог, истакао да је за синдикат најважнији кредибилитет и добра организованост структуре, као и капацитет за учешће у пословима преговарања, доношења новог радног законодавства, трипартитног социјалног дијалога и учествовање у креирању јавних политика из области радног и социјалног законодавства („Независност“ би могла да учествује на локалним изборима, лист Данас, 30.11.2016.). Приликом избора за председника СССС, Љубисав Орбовић је као једну од важних тачака програма навео и „активно учешће у законодавној делатности“.

Уколико би се за меру успеха синдиката, нарочито након 2000. године, узимало њихово консултовање од стране државе у некој од фаза израде законских аката чија би примена имала директан утицај на синдикате (о раду, својинској трансформацији, пензијско-инвалидском осигурању), најчешће кроз институционални оквир социјалног дијалога, па чак и усвајање одређеног броја синдикалних амандмана, онда се може рећи да су синдикати били релативно успешни. Ипак, када се има у виду трајна асиметрија моћи на релацији држава-синдикати, као и крајњи продукт законодавне активности, синдикати се, наравно, уопште не могу похвалити великим успехом. Такође, треба имати у виду и то да реални економски односи представљају суштину истовремено одређујући у којој мери се правне норме, које представљају само формални оквир, могу остварити (Стајић, 2006: 957).

Радно законодавство током 1990-их година се на неки начин ослањало на нека решења из прошлости бар када је реч о општим тековинама борбе радничке класе за своја права. Социјалистичка Југославија (СФРЈ) је оставила у својеврсно наслеђе Савезној Републици Југославији (СРЈ), као и њеним тадашњим републикама чланицама (Србији и Црној Гори) корпус синдикалних слобода и права јер је још 1958. године ратификовала Конвенцију бр. 87. Међународне организације рада која се односи на синдикалне слободе и заштиту синдикалних права.

Проблеми са којима су се током 1990-их суочавали синдикати у области радног законодавства тицали су се својеврсне колизије његове нормативне и практичне димензије. Формално, у области радног и синдикалног законодавства прописи који су тада важили одговарали су међународним стандардима, али није било услова за њихову примену (Љубиновић-Андрејић, 1999: 111). Који су то услови? Да ли су то исти они услови који су генерално неопходни за генезу независних и од државе аутономних синдиката, а тичу се развијене тржишне привреде? Одговор је, наравно, потврдан. Наиме, спектар међународно утврђених права и слобода запослених¹⁶ који је већина демократских земаља у свету до данас на одговарајући начин имплементирала у своје законодавство остају тек мртво слово на папиру уколико није обезбеђен и конкретан политичко-институционални амбијент за њихову практичну реализацију. Остају, друкчије речено, тек излизана, прежвакана и много пута поновљена флоскула у устима политичара. Радници, наравно, остају на друштвеној маргини и без одговарајуће контрамоћи својих синдиката јер не постоји политичка воља естаблишмента и делотворни институционални амбијент (примењива радна легислатива) који би их подржао. Уколико се за кратко вратимо у контекст 1990-их два су кључна услова била неопходна за примену радног законодавства: решено својинско питање и постојање слободног тржишта роба, капитала и радне снаге (*ibid*). Љубиновић-Андрејић је с правом тада устврдила да док се не реши питање власништва над средствима за производњу и нормалног функционисања свих државних органа и успостави тржиште роба, капитала и радне снаге не може се очекивати ни напредак у примени радног права (*ibid*). На овај начин су најбоље и најпластичније представљени сви институционални и структурални дефицити политичког и привредног система Србије током 1990-их година.

Посебну кочницу одговарајућем развоју синдикализма у овом периоду представљао је и извесни волунтаризам у примени радне легислативе. О чему се заправо радило? Нису постојали механизми који би ограничили оног ко закон или

¹⁶ Бојана Љубиновић-Андрејић помиње неке од тих права и слобода: слобода рада, право на рад, право на одговарајућу зараду, право на одговарајућу заштиту на раду, право на ограничено радно време, право на синдикално организовање и деловање (1999: 111).

колективни уговор примењује да исти тумачи на начин који њему одговара (*op. cit.*, 103). Самим тим, постављени су солидни темељи асиметрије моћи синдиката у односу на послодавце или државу. Све што након тога следи је само понављане основног образаца који подразумева маргинализацију синдиката и запослених. Може се навести и конкретни пример таквог волунтаризма који је проистицао из самог радног законодавства и рефлектовао вољу државе односно одсуство воље за развој функционалног синдикалног плурализма. Закон о радним односима из 1996. године је чланом 5. (став 3.) предвиђао да се синдикалне организације уписују у одређени регистар¹⁷, а начин њиховог уписа је омогућио ресорном министру да пропише начин уписа у регистар. Начин уписа био је дефинисан одговарајућим подзаконским актом, а у овом случају правилником који је проистекао из пера министра рада. Без уписа у регистар синдикална организација деловала је мимо закона и правно-политичког система. Правилник о упису у регистар синдикалних организација усвојен је почетком 1997. године, а средином исте претрпео је незнатне измене и допуне. Шта је, међутим, представљало проблем у Правилнику? Наиме, чланом 4. поменутог правилника између осталог утврђен је и појам овлашћеног лица које мора сходно наредном члану 5. да приликом уписа у регистар приложи и потврду да је у радном односу код послодавца коју наравно издаје сам послодавац! Ниједним законским или подзаконским актом није утврђена обавеза директора на издавање такве потврде нити је предвиђен неки други законски поступак који би га натерао да изда потврду ако он то не жели (*op. cit.*, 99). Истовремено, поменути закон је давао и велика овлашћења директору када је реч о пријему радника, о распоређивању, о дисциплинској и материјалној одговорности, о престанку радног односа итд. (*op. cit.*, 107).

Једини механизам током 1990-их који је запосленима и синдикатима био на располагању у циљу заштите синдикалних слобода и права били су најпре Уставни суд, а затим и они редовни (*op. cit.*, 103). Међутим, синдикати су били промењиве среће. Уставни суд је 1996. године пресудио у корист синдиката утврдивши да је члан 2. тадашњег Колективног уговора неуставан и незаконит јер је њиме угрожена

¹⁷ Који је тада водило Министарство за рад, борацка и социјална питања.

слобода синдикалног организовања и деловања, али је зато 1998. године одбацио предлог УГС „Независност“ да се оцени уставност и законитост тадашњег Правилника о упису у регистар синдикалних организација. Генерално посматрано, тада нису правно, адекватно и целовито били регулисани механизми заштите синдикалних слобода и права (Маринковић, 1993: 137).

Након политичких промена 2000. године радно законодавство је водило даљој маргинализацији синдиката иако је можда кратко време и постојала нада за бољим временима по синдикате. Ђинђићева Влада спроводила је политику која је представљала мешавину неолибералне и социјално осетљиве политике са тежиштем на првом, јер је била извесним делом састављена од технократа који су притом били политички изоловани (Павловић и Антонић, 2007: 142). Најбољу илустрацију става и свеукупног расположења постоктобарских политичких елита према свету рада у Србији генерално може пружити један цитат из интервјуа Зорана Ђинђића, првог председника Владе Србије након промена 2000. године дат недељнику „Време“ у коме он каже: *„ма колико то изгледало болно, мора се променити радно право у правцу већих могућности власника и послодаваца. Ниједан инвеститор неће доћи ако радници штрајкују, ако су синдикати радикални и свемоћни“* (Богдановић, 2001: 81). У Писму о намерама које је Влада Србије 2001. године упутила Међународном монетарном фонду (ММФ) каже се да *„планирана реформа тржишта рада треба да унапреди пословно окружење и олакша привредно реструктурирање (...) Нова легислатива ће: а) гарантовати кључне стандарде рада (...); б) поједноставити и смањити минимална обавезна давања за престанак запослености и запошљавање; ц) либерализовати процедуре отпуштања и омогућити флексибилност у модалитетима запошљавања; д) либерализовати одређивање зарада, осим минималне зараде; е) довести обавезно минимално одсуство и породилска давања на нивое које већи део привреде може да приушти“* (Арандаренко и Нојковић, 2007: 15). Закон о раду је требао да представља својеврсну вододелницу између периода блокиране транзиције, као и њених деривата самоуправног социјализма и развијене тржишне економије. Он је требао да либерализује односе на тржишту рада, смањи незапосленост у оним областима друштвеног сектора где је у претходном периоду

толерисана прикривена незапосленост и вишак радника, као и да стимулише регистарцију запослених у сектору сиве економије и приватном сектору (Пантић, 2002: 19). Закон је усвојен децембра 2001. године уз велико противљење Савеза самостални синдиката Србије и УГС „Независност“, док је Асоцијација слободних и независних синдиката подржала овај закон. Тадашња секретарка АСНС-а Ранка Савић је у жеку израде Закона о раду изјавила: *„Подржаћемо Закон о раду и Закон о приватизацији што не значи да замерки немамо, изнели смо их и износићемо још до скупштинске расправе. Сматрамо да без једног радикалног реза радницима у Србији не може бити боље. Без јавне и поштене приватизације и еквивалентног закона о раду напред нећемо кренути. Рационални смо и окупљамо такво чланство. То су људи који желе да раде и да за свој рад буду плаћени“* (Класна борба за чланство, недељник *Време*, број 551, 26.07.2001.). Процедура израде овог закона је показала да нова власт макар формално жели да репрезентативне синдикате колико-толико инволвира у овај процес, али крајњу реч имале су тада владајуће политичке елите. Законски предлог је анализиран и копромисно разматран у Социјално-економском савету што је представљало нову институционалну праксу у односу на то како је усвојен претходни закон. И на једној и на другој страни (власт-синдикати) експертски тимови су радили на законском предлогу. На негодовања синдиката и претње штрајком, тадашњи шеф посланичког клупа ДОС-а у Скупштини Србије, Чедомир Јовановић је рекао следеће: *„Не очекујте од нас подршку за повлачење закона из процедуре и заустављање реформи. Да је напољу сто, или сто хиљада људи, одговор би био исти. Могли бисмо сада да говоримо и о стотинама хиљада младих људи који уопште немају посао“* (Ситна цревца, недељник *НИН*, број 2652, 25.10.2001.). Савез самосталних синдиката Србије је имао чак 50 амандмана на овај законски предлог од којих је Влада прихватила 19, а укупно је у законски предлог укључено 23 синдикална амандмана што се ипак мора на неки начин сматрати извесним искорак у односу на нека ранија времена јер су сада и друге синдикалне конфедерације имале отворен приступ овом процесу.

Много више разумевања за захтеве синдиката показала је следећа Влада Србије чији је стожер и кормилар била Демократска странка Србије (ДСС). Након

нешто више од годину дана мандата, влада Војислава Коштунице је усвојила нови *Закон о раду* 17. фебруара 2005. године. Закон је усвојен са образложењем да би требало да обезбеди бољу заштиту запослених, а предвиђао је установљење политике зарада кроз колективно преговарање, формирање Фонда солидарности из којег би предузећа у стечају наплаћивала своја потраживања (Павловић и Антонић, 2007). Већи број синдикалних амандмана (38) који је инкорпориран у текст закона, у односу на праксу усвајања претходног, несумњиво је показивао спремност тадашње владе за сарадњу са синдикатима. Међутим, овим законом је ослабљена улога синдиката у предузећу јер су изгубили статус повлашћеног преговарача са страним купцем тако да нису могли да штите своје чланство у случају непоштовања социјалног програма и других неправилности (Стајић, 2008: 604).

У поређењу са претходним, иако није био савршен, овај закон је више одговарао интересима запослених и синдиката. Самим тим, отпори и критике од стране пословног света нису изостали. Закон је предвиђао, између осталог, обавезе послодавца да плаћају минули рад, регрес и топли оброк, а као посебно важна новина јесте могућност да запослени докаже да није крив за отказ (Павловић и Марковић, 2013: 363).

Истовремено, настављено је, на кадровском плану, да министри рада буду прекаљени синдикалисти. У овом случају то је био Слободан Лаловић који је, за разлику од свог претходника, у више наврата показао свој кооперативан став према синдикатима.

Током 2000-их година, синдикати су остварили извешан утицај и на процес усвајања Закона о пензијско-инвалидском осигурању. Изузетна коопетаривност министра рада Слободана Лаловића показала се приликом повлачења предлога Закона о пензијско-инвалидском осигурању који је првобитно требао да буде усвојен јула 2005. године, а ради консултација са пензионерским удружењима и синдикатима (*ibid*). И поред широке расправе у којој су учествовали и представници ММФ-а, овај законски предлог је усвојен мимо синдикалних примедби. Више успеха синдикати су имали у преговорима са Владом Србије око новог текста овог закона 2010. године. Синдикати су, као и пет година раније, истрајавали на својим ставовима. Влада је у

октобру те година повукла Предлог закона како би га усагласила са социјалним партнерима чији су захтеви усвојени 5. новембра, а односили су се на то да ће Влада заштитити пензије ако просечна пензија падне испод 60 посто просечне плате, да минимална пензија неће бити нижа од 27 одсто просечне плате, да се примена нове старосне границе за одлазак жена у пензију одлаже до 1. јануара 2013. године (*op. cit.*, 366).

Када је реч о радном законодавству, без обзира на конкретна законска решења, као и улогу синдикалних централа у њиховом усвајању, великих проблема има у њиховој практичној примени. Узмимо за пример, рецимо, безбедност на раду и укупне услове рада што је изузетно важна димензија укупних радних односа. Дубравка Стајић нас информиче да се оваква законска уредба често кршила у прошлости од стране послодаваца у смислу да нису обезбеђивали адекватне услове рада, а што је такође документовано од стране синдикалних организација у предузећима и њихових централа (2009: 210). Истовремено, утврђено је да послодавци корумпирају инспекторе рада, а и сама држава показује небригу да различитим мерама утиче на отклањање пропуста који могу довести до тешких последица попут повреда или трајног оштећења здравља (*ibid*). Слична је ситуација и када је у питању мирно решавање радних спорова. Овакав начин решавања радних спорова је у пракси маргинализован, а један од разлога зашто се запослени опредељују да заштиту својих појединачних и колективних права остваре на тежи и скупљи начин је и због примене високог степена насиља у свакодневном радном процесу од стране менаџера и послодаваца (*op. cit.*, 211).

Одговор на питање зашто је држава слаба у заштити права запослених и незапослених, Дубравка Стајић препознаје у сплету унутрашњих (економски губици услед организованог криминала) и спољашњих фактора (глобализација – транснационални капитал и његове организације усмеравају рад домаће државе и токове капитала) (2008: 598). Корупција раширена на свим нивоима власти (држава и локалне самоуправе) свакако да представља један од изузетно отежавајућих фактора заштите права запослених, али и свеукупног привредног развоја. Отуд с правом и Драгољуб Мићуновић корупцију види као велику препреку транзиције (2011).

2.2.4. СОЦИЈАЛНИ ДИЈАЛОГ

Искуство земаља у транзицији које су успеле да остваре економски и технолошки развој показује да су овај процес реализовале путем постизања социјалног консензуса о путевима и цени транзиције на самом његовом почетку (Маринковић и Маринковић, 2010). Уколико бисмо желели да мало даље разрадим ову тезу онда се може рећи и то да су друштвене елите у посткомунизму морале имати неку врсту стратешке визије о томе какву врсту капитализма желе да имплементирају сагласно историјским тековинама и степену достигнутог индустријског развоја и да о томе постигну што је могуће већи консензус у друштву. Искуство социјалног дијалога у Србији током протекле две деценије потврђује важност постојања политичке воље од стране владајућих политичких елита која је незамењиви гарант суштинске примене онога што је законом прописано. У противном, чему служе колико-толико ваљано написани закони и из њих проистекао институционални дизајн уколико је њихова примена немогућа или релативно ограничена. Европска комисија (ЕК) овако је претходних година оцењивала стање у коме се налази социјални дијалог у Србији: *„Социјални дијалог је и даље ограничен. Економско-социјални савет није редовно консултован у вези са нацртима закона, а владини завничници често нису присуствовали његовом заседању. Дијалог на локалном нивоу скоро да није ни постојао“* (Извештај о напретку Србије за 2012. годину, стр. 21).

У основи успешног социјалног дијалога, према Зорану Стојиљковићу, стоји потреба за успостављањем социјалног партнерства за демократске промене и развој (2011: 356). Његову темељну основу чине 1) прихватање логике конфликтног социјалног партнерства; 2) шире или уже примењени елементи неокорпоративизма (*ibid*). Синдикати у предмету социјалног дијалога, а кроз само вођење дијалога, виде могућност реализације своје тежње за креирањем своје укупне економске и социјалне политике, предлога закона из области радног и социјалног законодавства, сагледавање и управљање процесом приватизације и његовим социјалним ефектима, дефинисање политике зарада и колективно преговарање (Кулић и Радуловић, 2013:

98). Иако је трипартизам суштински замишљен као делотворни инструмент консолидације либералних демократија, на почетку транзиције источноевропских земаља више је служио као средство системске легитимације, а мање као арена за разрешење конфликта или постизање класног компромиса (Ost, 2010: 92-97). Термини „партнери“ и „партнерство“ јако лепо звуче, али партнерство подразумева на неки начин уважавање оне друге стране, искрену жељу да се њени аргументи узму у разматрање, а све у циљу постизања колико-толико делотворног компромиса. Међутим, колизија у погледу развојних стратегија актера социјалног дијалога (уколико такве стратегије постоје!) директно води застоју рада ове институције. Једна од најкрупнијих, објективних препрека успостављању и развоју социјалног дијалога у земљама Југоисточне Европе јесте спорост и недовољна ефикасност економских реформи и неочекивана висока социјална цена транзиције (Пантић, 2002: 87).

Током 1990-их није могло бити речи о постојању оперативног социјалног дијалога. Зоран Стојиљковић запажа да се пре радило о такозваној пракси фингирања социјалног дијалога кроз различите форме имитације колективног преговарања и трипартичних консултација јер тадашња пракса социјалног дијалога није почивала на стварној слободи уговарања између социјалних партнера који су аутономни у односу на државу (2011: 369). Стално трипартично тело (Социјални савет) током 1990-их постојао је само на савезном нивоу. Михаил Арандаренко оцењује да је тадашња савезна синдикална централа СССЈ у његовом успостављању видела шансу за сопствени опстанак и афирмацију јер је била маргинализована од стране републичких централа (1999: 123). Социјални савет је званично почео са радом 1995. године иако је основан годину дана раније, а притом је, као орган савезне владе, имао само саветодавна овлашћења. За то време, у институционалном смислу, није дошло до оснивања сличног тела на нивоу Србије чиме би се могло рећи да је трипартизам био у повоју. Уместо тога, у неколико наврата је долазило до усаглашавања интереса по принципу трипартизма (Арандаренко, *op. cit.*, 124). Један од таквих споразума је онај од 27. јула 1995. године склопљен између највеће синдикалне централе, државе и Привредне коморе. Социјални дијалог, иако није био институционализован, није

чак ни имао инклузивни карактер у смислу укључивања свих релевантних чинилаца зарад постизања оптималног социјалног консензуса о питањима социјално-економског развоја.

На самом почетку одблокиране транзиције, а пишући о значају социјалног дијалога, Зоран Стојиљковић је указивао да је то начин да земља попут Србије, са руинираним економијом и осиромашеним друштвом, изађе из зоне високог социјалног и политичког ризика и закорачи ка демократији и просперитету (2002: 265). Након 2000. године нове власти су показале мало више интересовања за развијање социјалног дијалога. Зато је и Загорка Голубовић управо у њиховом пристанку да преговарају са синдикатима препознала промене у принципу владања и евентуално препознавање да је „партнерство“ нужан принцип демократског управљања друштвом (2002: 77). Тако су августа 2001. године представници Владе, синдиката и послодаваца потписали споразум о економско-социјалном савету што је представљало рудиментарну фазу развоја социјалног дијалога у Србији. *Закон о социјално-економском савету* усвојен је, неколико година касније, тек 2005. године, што говори да нове власти ипак нису журиле са институционализацијом социјалног дијалога, али зато са процесом приватизације итекако јесу. Управо време великих трансформацијских захвата у привреди мора истовремено бити пропраћено и конфликтним партнерством „заинтересованих страна“ (државе и синдиката), а у форми социјалног дијалога те зато донекле и изненађује пролонгирање његове формалне институционализације. Имајући у виду да референтна истраживања показују да је највећи број синдикално организованих радника у државним предузећима, што значи да је држава највећи послодавац, онда је јасно зашто Срећко Михаиловић поентира да је социјални дијалог у Србији заправо бипартитан (држава-синдикати). Поред тога, социјални дијалог на свим нивоима се до сада одвијао на иницијативу и уз притисак синдиката као једне од заинтересованих страна (Кулић и Радуловић, 2013: 131).

Српски политичари нису се устручавали да на декларативном плану, бирајући само најбоље речи, говоре о важности функционисања социјалног дијалога у нашој земљи. Некадашњи Председник Србије Борис Тадић је приликом једне посете Савезу

самосталних синдиката Србије изјавио: „*Постао сам председник у условима реформи, и ми их морамо завршити, али кроз социјални дијалог, кроз партнерство и пристанак свих*“ (Тадић подржава раднике, али не би да митингује, лист *Глас јавности*, 1. април 2008). Међутим, како је заиста изгледао социјални дијалог у Србији у првој деценији новог века? Промена политичке, а тиме и економске парадигме услед смене власти најављивала је реформе у друштвено-економској структури зарад брже интеграције у глобалне економске токове за којима је Србија каскала, услед блокиране транзиције, и то читаву деценију. Сваке реформе, посебно уколико су услед специфичних политичких разлога пролонгиране нажалост имају и своју социјалну цену. Институционални аранжман социјалног дијалога представља управо идеално место за утврђивање социјалне цене транзиције у коме требају да узму учешће сви релевантни фактори посебно они који ће платити највећу цену, а то су управо радници. Социјално-економски савет, као инструмент социјалног дијалога у Србији, није у свом пуном капацитету остварио своју основну друштвено-политичку мисију медијације и компромисног усаглашавања опречних интереса државе, синдиката и послодаваца.

Одговорност за скромне ефекте социјалног дијалога треба тражити на страни свих учесника, али она није подједнака јер ни стварна моћ свих учесника није иста. Она страна која има највећу моћ, по логици ствари, требала би имати и највећу одговорност, а то је управо држава. Улога државе је у томе да створи услове и поверење између социјалних партнера у социјалном дијалогу као механизму уравнотежења односа рада и капитала (Стајић, 2008: 602). Утицај државе на привредна кретања је свакако значајан. Међутим, уколико се има у виду да је само једна Влада Србије у периоду 2000-2012. године реализовала целокупан мандат, а посебно поларизација политичке сцене и то не због првенствено економских питања, постаје јасно колико је политичка елита била заокупљена неким другим тематским садржајима попут ЕУ интеграција, решавања питања Косова и Метохије и сарадње са Хашким трибуналом. Не треба заборавити ни утицај међународних финансијских организација попут ММФ-а и Светске банке које су постале саставни део законодавног и политичког процеса креирања државног буџета након 2000. године.

Примера је заиста много и као илустрација може послужити динамика усвајања Закона о ревизији пензионог система из 2005. године. Предлогом овог закона било је предвиђено подизање старосне границе за пензионисање и генерално смањење права пензионисаних лица. Тај закон је уздрмао тадашњу владајућу коалицију јер му се СПС успротивила због чега је у завршну верзију акта уврштена одредба која противречи претходном договору са ММФ-ом, али је убрзо републички парламент ипак изгласао измене којим је у потпуности реализован договор са ММФ-ом (Гоати, 2006: 70-71). Ове организације често су улазиле у конфликт са синдикатима посебно када је реч о законима из делокруга синдикалног рада.

Зоран Стојиљковић је анализирајући рад Социјално-економског савета, посебно у периоду 2004-2011. године, с правом приметио да неке од важних одлука попут усвајања буџета, развојних политика, стратегија приватизације и реструктурирања великих система или нису разматране или су само формално, како овај аутор каже, „провучене“ кроз ову институцију на законодавном путу од Владе ка Парламенту, а посебно је занимљиво што ни нацрти закона који тематски припадају делокругу рада СЕС-а нису слати ради давања одговарајућег мишљења (2011: 370-371). Добру аргументацију у корист оваквих запажања, овај аутор проналази у аналитичком осврту на закључке са одржаних седница Социјално-економског савета у периоду 2004-2008. године. Он стога констатује да се СЕС врло мало бавио темама од значаја за социјални и економски положај запослених (*op. cit.*, 370). Стојиљковић издваја две групе такозваних интерних фактора које кандидује као одговорне за незадовољавајуће ефекте социјалног дијалога у Србији – непостојање одговарајућег политичко-културног оквира, као и дисбаланс моћи у корист „једино легитимних“ представника Владе (*op. cit.*, 373). Неуспешним су се показали и сви напори Социјално-економског савета да обезбеди смернице за националну политику зарада чак и када је реч о Општем колективном уговору (Арандаренко, 2011: 40). Рајко Косановић је указао на чак десет проблема у остваривању социјалног дијалога у Србији, а неки од њих су следећи: формалистички приступ социјалном дијалогу, прихвата се једино у изнудици када се јавља као једино решење, политичка инструментализација социјалног дијалога (циљ је да се само постигне „социјални

мир“), неслога синдиката, одсуство логистичке подршке за рад Социјално-економског савета, непостојање одговарајућег приступа медијима (2009: 22). Дубравка Стајић напомиње да држава још увек није развила fine механизме интервенције којима би помогла запосленима, али и предузетницима у моментима криза и инфлационих губитака, те надоместила средства која они стварају и наменски улажу у различите фондове (пензијски) (2008: 602).

Светска економска криза која је избила 2008. године ставила је пред изазов владе и синдикате. У Србији је кризне 2011. године потписан *Социјално-економски споразум* између Владе и социјалних партнера. Овај документ је представљао оквирни споразум о заједничком раду на:

- подршци економском расту унапређењем пословног окружења и повећањем конкурентности српске привреде уз истовремено очување постојећег нивоа запослености и макроекономске стабилности;
- стварању окружења у коме ће сви имати користи од привредног напретка уз истовремено обезбеђивање боље заштите најризичнијим групама;
- спровођењу мера и повећању привредних активности уз заштиту осетљивих категорија у складу са расположивим фискалним могућностима;
- иницирању реформи које су потребне у циљу интеграције са Европском унијом (Арандаренко, 2010: 42).

Увид у преузете обавезе страна потписница овог споразума (Влада, послодавци, синдикати) показује колико је, свака за себе, успела да обезбеди своје интересе. Тако су рецимо Влада и послодавци одустајањем синдиката од штрајка обезбедили социјални мир и редовно одвијање производње. Синдикати су обезбедили редовну исплату плата и уплаћивање социјалних доприноса. И оно што је најважније, све три стране су се обавезале на учешће у социјалном дијалогу.

Искуства српских синдиката са социјалним дијалогом до сада нису била сјајна. У Асоцијацији самосталних и независних синдиката социјални дијалог за период 2010-2014. године критички оцењују на следећи начин: „*Бројни проблеми и нарасли друштвени конфликти, уместо кроз социјални дијалог решавани су на улици*

протестима, штрајковима и блокадама. Социјални дијалог практично није постојао и остао је сведен на форму Социјално-економског савета (...) За три године рада до распуштања Социјално-економски савет није дао ни једну препоруку Влади и Скупштини нити је разматрао и заузео став барем о једном закону иако их је, у међувремену, донето више стотина“ (Извештај о раду АСНС 2010-2014.).

Ако социјални дијалог представља темељ социјалног партнерства, онда је колективно преговарање његов најснажнији механизам (Косановић, 2009: 19). Поједини аутори (видети: Панџић, 2002) наглашавају важност претходног постојања колективног преговарања како би уопште и могло да дође до развоја социјалног дијалога. Дефинисање колективног преговарања подразумева да се оно односи на двостране преговоре синдиката и представника послодаваца који имају за циљ склапање колективних уговора којима се регулишу питања попут цене рада, радних услова и односа, права синдиката и запослених, као и процедура њихове корекције, ревидирања и поновног склапања (Стојиљковић, 2011: 358-359).

Једну од бољих анализа колективног преговарања током 1990-их година, на коју ћу ослонити своје даље излагање, урадио је Михаил Арандаренко (1999). Колективно преговарање, према њему, представља кључни сегмент индустријских односа и оно је истовремено и економски и политички процес (1999: 115-116). Снага његових актера се не може свести само на једну од тих димензија, као што и крајњи исход преговарања зависи од њихове комбинације.

Карактер колективног преговарања, а тиме у доброј мери и читавог система индустријских односа одлучујуће зависи управо од укупног економског и политичког окружења у некој земљи. Рудиментарна фаза индустријских односа у Србији током 1990-их година у потпуности је разобличила модел у коме је доминирала држава. Самим тим њена одговорност је била већа, као и у случају радног законодавства. Два су кључна, и по својој природи универзална, институционална предуслова за несметани развој, као и унапређење колективног преговарања: тржишна привреда и вишестраначка парламентарна демократија. Тржишна привреда је иначе често спомињан услов развоја самог синдикалног плурализма. Хронологија развоја колективног преговарања у Србији, према наведеној анализи Михаила Арандаренка,

током 1990-их година, имајући у виду нивое колективног уговарања обухвата три периода: од 1990. до 1992. године, затим од половине 1992. године до краја 1994. године, и коначно од краја 1994. па до краја те деценије. Први период је обележен централизованим колективним преговарањем и Општим колективним уговором, други, суспензијом колективног преговарања услед санкција, трећи, померањем тежишта колективног преговарања са националног на грански ниво (1999: 118). Померање клатна са централног ка гранском нивоу преговарања имало је, разуме се, своје чврсто политичко залеђе. Њега Арандаренко пре свега препознаје у томе што је форма Општег колективног уговора (ОКУ) злоупотребљена од стране Владе и Привредне коморе као мање крута, али рестриктивна политика контроле плата (*op. cit.*, 122). Ово би такође недвосмислено могло представљати још један аргумент у прилог тезе о важности политике за синдикате током 1990-их година. Јасно је да је сама држава својим ангажовањем и инструментализацијом колективног преговарања „политизовала“ ову институцију. Први *Закон о колективним уговорима* усвојен је 1990. године и био је свеобухватан (сви послодавци и запослени на територији целе Републике Србије), а истовремено је успостављена трочлана типологија колективних уговора: општи (републички ниво), посебни (грански ниво), појединачни (ниво предузећа). Арандаренко притом указује на генерални значај политичке компоненте колективног преговарања и за такву тврдњу кандидује неколико аргумената. *Прво*, то је најједноставнији и најјефтинији начин да се у новим условима искористи дотадашња структура друштвеног договарања, *друго*, колективно преговарање (утврђивање најниже цене рада за најједноставнији рад) доводи до ублажавања међугранских, унутаргранских и регионалних разлика у платама, *треће*, погодно је за релативно мале и отворене привреде, *четврто*, лако може добити форму социјалног консензуса (*ibid*).

Када се структура индустријских односа, а посебно колективног преговарања у Србији током 1990-их сагледа кроз специфичну призму преговарачке моћи његових актера чињенице нису нимало биле на страни синдиката. Арандаренко укратко поентира да је држава тада била доминантни субјект индустријских односа, удружења послодаваца готово непостојећа, синдикати слаби и разједињени (*op. cit.*,

136). Имајући у виду како је текао процес својинске трансформације током 1990-их година, диригован од стране државе односно тада владајућих политичких елита, и не чуди што је држава била водећи послодавац. За перформансе преговарачке позиције актера, према Арандаренку, посебно су били одговорни њихов легитимитет и задржавање друштвене својине у већем делу привреде (*op. cit.*, 136-137). За разлику од осталих актера колективног преговарања, само је држава, тврди Арандаренко, имала неупитан легитимитет. ССС је имао крњи легитимитет због старе и наслеђене територијално-гранске организационе структуре, пасивно и незаинтересовано чланство, бирократизована и неактивна руководства средњег нивоа, искомпромитовано највише руководство због веза са државом (*ibid*). Иако је био већински синдикат, ССС је имао, као што видимо, велике муке са легитимитетом.

Арандаренко је посебно указао на то да је главна компонента преговарачке моћи синдиката била не економска већ политичка која је почивала на могућности да се партнеру путем индустријске акције нанесе политичка штета.

Љиљана Палибрк и Владимир Илић у својој анализи стања у коме су се налазили радници и синдикати у Србији током 1990-их година оцењују да су колективни уговори на свим нивоима више служили заштити интереса послодаваца него запослених док је такође било доста присутно и игнорисање колективних уговора од стране државе и послодаваца (2000: 28).

Промене након 2000. године нису донеле никакву новину у погледу колективног преговарања. Приликом припреме текста *Закона о раду* из 2001. године дошло је до конфронтације између синдиката и Владе у погледу формулације оних чланова закона који се односе на колективно преговарање. Драган Миловановић, тадашњи министар рада, тим поводом изјављује: „*Колективни уговор је мање важан, пошто је читав закон конципиран у његовом духу, али је немогуће да буде експлицитно истакнут у закону. Тачка спора није то, него позиција синдиката, посебно Самосталног синдиката Србије. До сада су они били једини синдикат овлашћен за потписивање колективних уговора, а то је њиховим функционерима давало велике привилегије*“ (*Ситна цревца*, недељник *НИН*, број 2652, 25.10.2001.).

Оваква Миловановићева опаска на рачун Самосталног синдиката Србије није била без реалног утемељења у дотадашњој историји синдикалног плурализма у Србији. Током 1990-их година само је овај синдикат, законски устројен као већински, а на штету осталих независних синдиката, био овлашћен потписник колективних уговора. Међутим, прилично неуверљиво, на другој страни, звучи оправдање у вези колективних уговора ослањањем на некакав монтескјеовски „дух закона“.

У документу „*Стратегија за смањење сиромаштва*“ владе ДОС-а из 2003. године наводи се неколико аргумената против колективних уговора: 1) они су допринели малом распону плата и директна су препрека за већу динамику запошљавања и слободног уговарања зараде између послодавца и послопримца; 2) влада предвиђа ниску стопу раста зарада, које не могу ићи преко стопе раста бруто-друштвеног производа, те је могуће да споразум синдиката и послодаваца независно од става владе допринесе да велики број лица која ће остати без посла у поступку приватизације, остану на терету државе као њена искључива обавеза (Стајић, 2004: 282-283).

И поред тога, почетком 2002. године чак 90 посто запослених је било обухваћено са 34 посебна колективна уговора, а у преко две трећине предузећа и установа потписани су појединачни колективни уговори (Павловић и Марковић, 2013: 362). Зоран Стојиљковић је указао на чињеницу да социјални партнери, током овог периода нису начинили кључни помак у оживљавању колективног преговарања (2011: 371). Након што је усвојен *Закон о раду* 2005. године, *Општи колективни уговор* (ОКУ) потписан је тек 2008. године, а 6. новембра те године потписан је, такође, проширени Општи колективни уговор, али је Влада, користећи економску кризу, покушавала да одложи његову примену (Павловић и Марковић, *op. cit.*, 364-365). Иначе занимљиво је да је две и по године протекло између истека претходног и потписивања новог Општег колективног уговора чиме је на неки начин настао некакав институционални вакуум. Један од значајнијих успеха синдиката у социјалном дијалогу током овог периода био је потписивање споразума о минималној цени рада у марту 2012. године када је минималац повећан са 102 на 115 динара по сату.

Посебно је индикативна чињеница да је категорија колективних уговора, као важна компонента свеукупне индустријске демократије, изостављена у Уставу Србије усвојеном 08. новембра 2006. године. Дубравка Стајић сматра да је са становишта теорије радног права било за очекивати да колективни уговор, као основни правни акт којим се регулишу права и обавезе радника и послодаваца, постане уставна категорија (2006: 956).

Читав процес усвајања најважнијег правног документа у земљи није протекао без ангажмана синдиката. Тако су, рецимо, УГС „Независност“ својевремено заједно са својом партнерском организацијом Унијом приватних послодаваца Србије покретали иницијативу са циљем да колективни уговори постану уставна категорија. Међутим, као што је време и показало, ни ова синдикална иницијатива није наишла на добар пријем код представника политичке елите. Чином изостављања колективних уговора из Устава као да је радништву Србије и њиховим институционалним представницима (синдикатима) дискретно послата јасна порука из света политике који је заправо њен прави интерес и која је разобличила суштину популистичко-демагошке фразеологију изборних кампања.

2.2.5. СИНДИКАТИ И ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ

Политичке партије су у савременим демократијама важана актер политичког система и креирања политике на локалном и државном нивоу. Важно је зато размотрити облике сарадње синдиката и политичких партија при чему углавном мислим на различите споразуме, неформалне облике сарадње, контакте страначких одбора за рад и синдиката. Сарадња са политичким партијама припада такозваном изборно-политичком моделу политичког утицаја синдиката. На овом месту је од посебног значаја утврдити да ли су политичке партије поштовале споразуме или не. Досадашње искуство синдиката са политичким партијама у изборном процесу је додатно потврдило колико је синдикатима био потребан макар још један савезник

како би извршили додатни притисак на политичке партије у циљу поштовања предизборних договора.

Истраживања јавног мњења, а посебно става радништва о потреби, оправданости, начину и средствима политичке ангажованости синдиката, представљају, мимо академских и теоријских дебата, изузетно важан путоказ и, рекао бих, светионик за синдикално руководство које евентуално намерава да се отисне по немирном мору српске политике. Упоредивањем истраживачких налаза о перцепцији запослених релације синдиката са политичким партијама долази се до врло занимљивих закључака. Генерално, став који преовладава односи се на то да запослени не желе да синдикате виде у политици, а наглашено је заузимање критичког, уговорног и партнерског односа између синдиката и политичких партија који траје само онолико колико се међусобне обавезе испуњавају (Стојиљковић, 2001: 16).

Упоредивањем резултата емпиријских истраживања из 2001. и 2010. године може се утврдити константа у ставовима чланова синдиката када је реч о: 1) њиховом генералном ставу према политици; 2) пригодним облицима остваривања политичког утицаја.

Табела бр. 5: Мњење о односу синдиката према политици (у %)

Однос синдиката према политици	Слагање	Неодлучност	Неслагање	Укупно
Синдикат као опозиција свакој власти	57	23	20	100
Сарадња са онима који штите интересе запослених	55	25	20	100

*извор: (Стојиљковић, 2001)

Подаци из Табеле 5. показују надполовично опредељење запослених за аутономну позицију синдиката у односу на политику што се свакако може тумачити искуствима са политичким партијама током 1990-их година. Ово је јако важна чињеница на коју посебно треба обратити пажњу у било којој расправи о стратегији

политичког деловања синдиката. На тај начин се може направити јасна разлика између синдикалних политичких стратегија које у својој основи имају аутономну позицију синдиката и оних које је немају. Тако имамо довољно емпиријских аргумената да анализирамо поларизацију синдикалне сцене.

У истраживању CeSID-а из јуна 2010. године¹⁸ тестиране су четири тезе о односу синдиката и политике, а резултати су презентовани у Табели број 6.

Табела бр. 6: Не/слагање чланова синдиката са тврдњама о односу синдиката и политике (у %)

	Потпуно се слаже	Углавном се слаже	Мешовито, не зна	Углавном се не слаже	Уопште се не слаже	Укупно
„Синдикат не треба да се меша у политику“	58	12	15	7	8	100
„Синдикат треба да буде опозиција свакој власти“	43	15	21	7	14	100
„Синдикат треба да сарађује са партијама које штите интересе радника“	43	16	17	3	21	100
„Добро је за синдикат да буде под окриљем неке јаке политичке партије“	8	11	25	7	49	100

*извор: (Михаиловић, 2010: 52)

Осврт на резултате показује временску резистентност става о аутономној позицији синдиката. Видимо да се скоро половина запослених изјаснила против тога да је „добро за синдикат да буде под окриљем неке јаке политичке партије“. Најмање је оних који се слажу са оваквим приступом у уређењу односа синдиката и политичких партија.

На основу резултата, могу се извести такозвана „четири“ правила када је у питању однос синдиката и политике (Михаиловић, 2010).

¹⁸ Истраживање је рађено на општем узорку који је обухватао 5.069 испитаника из опште популације, а подзорак је обухватао 1.348 испитаника из редова стално запослених (Михаиловић, 2010: 41).

Табела бр. 7: Четири „правила“ у односу синдиката и политике

Синдикати:
*не треба да се мешају у политику
*треба да сарађују са партијама које штите интересе радника
*треба да буду опозиција свакој власти и
*не треба да буду под окриљем неке јаке политичке партије

*извор: (Михаиловић, 2010: 53)

Када се упореде резултати истраживања из Табела 5. и 6., у чијем размаку протекао довољан број година, евидентно је да је дошло до специфичне кристализације става код запослених када је реч о њиховом односу према свету политике. Израз „бити опозиција свакој власти“ није ништа друго него јасна рефлексија индивидуално освешћене дихотомије цивилно друштво-држава. Отуд је потпуно разумљив став да синдикати „не требају да буду под окриљем неке јаке политичке партије“. Ипак, став о „немешању у политику“ треба мало прецизирати у смислу јасног избегавања „директног мешања у политику“. То би значило одустајање од прерастања синдиката у политичку партију или кандидовања синдиката као политичке партије на парламентарним изборима. Индиректног мешања у политику има што открива став да синдикати „требају да сарађују са партијама које штите интересе радника“ јер би у супротном ове две изјаве биле у узајамној колизији.

Нема, дакле, спорења о важности политике за синдикате о чему је посебно било речи у првом делу овог рада. Овакав став покреће промишљање одговарајућих механизма политичког утицаја синдиката. Шта су о томе мислили запослени 2001. године презентовано је у следећој табели.

Табела бр. 8: Модалитет учешћа синдиката у политици (у %)

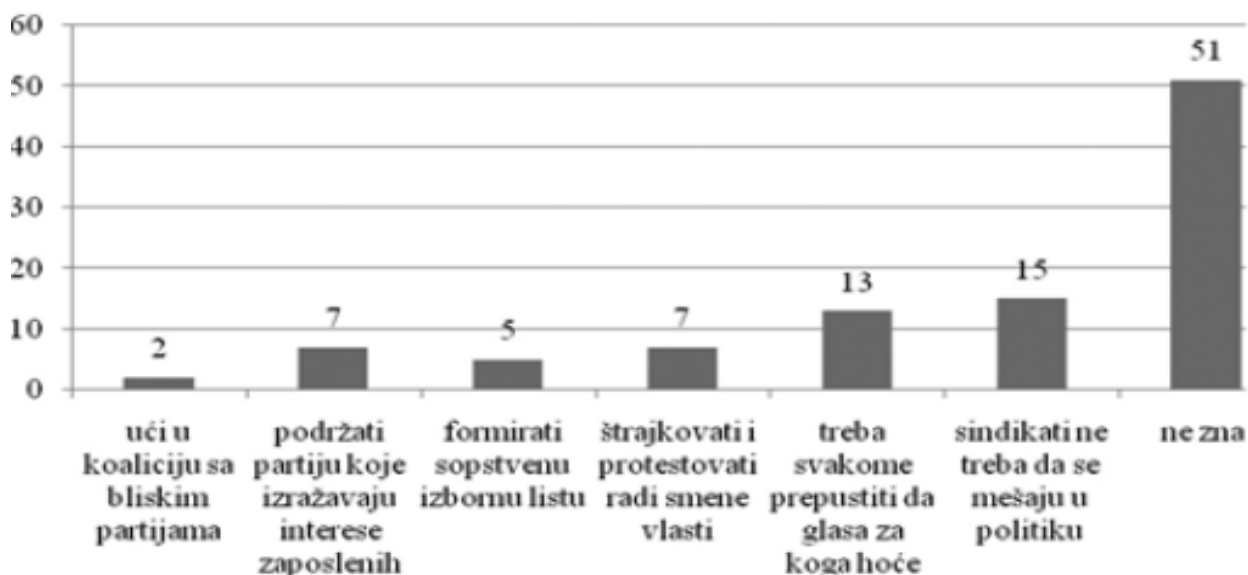
Модалитети	Прихватање	Неодлучност	Одбијање	Укупно
Истицање независних и кандидата група грађана	21	34	45	100
Изалазак на изборе са сопственом листом	16	34	51	100
Деловање под окриљем	13	30	58	100

странке/коалиције				

*извор: (Стојиљковић, 2001)

Евидентно је противљење запослених прибегавању оним аранжманима политичког деловања који би синдикате довели у подређен положај у односу на политичке партије. Сумарно посматрано, извештај од изборно-политичке стратегије деловања или нека врста резервисаности према њој може се тумачити као рефлексивна преко потребне жеље за еманципацијом синдиката од туторства политичких странака чему су оне прибегавале у прошлости. Ништа се значајно није променило ни деценију касније (Графикон број 4).

Графикон бр. 6: Мишљења грађана о најбољем начину остваривања изборног и политичког утицаја синдиката

*извор: (Стојиљковић, 2011: 463)

Резимирајући резултате истраживања након 2000. године, Зоран Стојиљковић поентира да половина грађана и запослених не види синдикате у пољу политике, а

само једна десетина запослених прихвата директан изборни наступ синдиката или под окриљем неке странке (2012: 98).

До сада у синдикалној пракси није било случаја да синдикат самостално наступа на парламентарним изборима иако је било таквих најава у неким синдикатима. Све у свему, јасна је порука ових истраживања да запослени итекако желе аутономну позицију синдиката која би могла да им омогући аутентичан наступ у некој од фаза процеса политичког одлучивања. Сувишно је образлагати пожељност аутономне позиције синдиката која их превентивно дистанцира од било каквог облика инструментализације од стране политичких актера. Таквих је покушаја било у досадашњој историји синдикализма у Србији.

Дубравка Стајић указује на чињеницу да у програмима парламентарних странака, репрезентативним удружењима послодаваца и синдикатима нема промишљене стратегије привредног и економског развоја са становишта дугорочне искористивости ресурса, економичности и флексибилног развоја те практичне примене науке у домаћим предузећима (2008: 591). Ово запажање је јако занимљиво због указивања на дефицит стратегије развоја релевантних друштвених актера. Међутим, када је реч о синдикатима ту треба направити корекцију када су у питању УГС „Независност“ јер ова синдикална конфедерација у својим документима заговара итекако важне стратешке политике. У програмима политичке странке у Србији, некад у мањој, некад у већој мери посвећују пажњу социјалним темама. С тим у вези, Зоран Стојиљковић се једном приликом врло духовито изразио о српским партијама описујући их као продавнице мешовите робе јер сви нуде социјалну правду.

Политичке партије функционишу на бази интересне матрице тесно повезане са извесношћу освајања власти. Синдикати су под притиском сила политичког тржишта да што боље артикулишу интересе посебно са аспекта њихове политичке исплативости. Консеквентно, овакав приступ, барем у начелу, искључује сарадњу синдиката и политичких партија на стратешкој (дугорочној основи). Даље, приликом артикулације интереса и даљег утицаја на политичке партије, као што видимо, синдикати могу имати и велику помоћ академске јавности и стручњака, али и

релевантних међународних организација што само говори о томе да поље њиховог деловања није просторно омеђено на границе сопствене државе. Ово пак само по себи захтева активирање великих капацитета синдиката, а то у конкретном случају Србије постаје посебна тема за анализу како би се избегле неке паушалне оцене и коментари.

2.2.5.1. ОБЛИЦИ САРАДЊЕ

Три највеће синдикалне конфедерације у Србији, током две деценије синдикалног плурализма, прибегавале су различитим облицима сарадње са политичким партијама, а поједине су размишљале о активнијем ангажовању у политичком животу кроз оснивање своје политичке партије.

Из политичких странака са левог спектра углавном периодично стижу поруке које наглашавају спремност на сарадњу са синдикатима и које на неки начин представљају разраду њихових програмских начела. Председник Социјалистичке партије Србије Ивица Дачић је, након састанка са председником СССС-а Љубисавом Орбовићем 2012. године, изјавио да је битно да синдикати знају да у СПС-у имају природног партнера, као и да социјалисти немају други програм осим интереса за који се залажу синдикати (*Танјуг*, 10.02.2012.). Орбовић је са своје стране изјавио да је платформа СССС-а идентична са програмом СПС-а, као и да су та странка и синдикат природни савезници (*ibid*). Председник Социјалдемократске партије Србије (СДПС), Расим Љајић је 2011. године тврдио да је „*сазрело време да дође до чвршће сарадње странака леве оријентације и синдиката*“ док је тадашња потпредседница Демократске странке (ДС), Јелена Триван указивала на чињеницу да су представници синдиката део страначког руководства (*И самостални синдикат у предизборној трци*, лист *Политика*, 07.06.2011.).

Иначе у оквиру унутрашње организације странака са левог политичког спектра постоје и специјализована радна тела са задатком комуникације са

синдикатима. Тако у Социјалистичкој партији Србије при Главном одбору као стално радно тело функционише Савет за рад, а у Демократској странци Савет за сарадњу са синдикатима. Но, и поред ових партијских радних тела, комуникација између партија и синдиката се у пракси углавном одвија преко њихових председника.

О облицима сарадње који су у интересу синдиката Зоран Стојиљковић, актуелни председник УГС „Независност“ и претходно дуги низ година руководилац ове синдикалне конфедерације задужен за сарадњу са политичким странкама каже: *„Све оно до чега сам дошао је да је концепт партнерства употребљив, односно концепт гласови за подршку идејама које синдикати траже од политичких странака. Та сарадња може бити координирана и може бити сардања између рецимо, ресорних одбора странке и њиховог посланичког клуба и захтева који имају синдикални органи, при чему синдикалисти не улазе у структуру странке“* (са трибине *„Синдикати и криза“*, 2009).

УГС „Независност“ је, такође, у духу свог основног политичког усмерења углавном пред неке важне изборе практиковала потписивање различитих временски орочених споразума са различитим политичким партијама. У обзир су долазиле наравно само оне партије демократске провинијенције. Предметна окосница споразума рефлектовала је кључне елементе стратегије политичког деловања овог синдиката попут залагања за институционализацију социјалног дијалога и склапање социјалног пакта.

Руководство Савеза самосталних синдиката Србије (СССС) је пред избора 2012. године, на основу *„Платформе за разговоре с политичким странкама“*, одржало серију састанака са релевантним парламентарним партијама. Љубисав Орбовић, председник овог синдиката, угостио је, између осталог, представнике СДПС-а, СПС-а, СНС-а, ЛДП-а, ДС-а. Састанак са ЛДП-ом је одржан 18. октобра 2011. године и том приликом је председник ове партије Чедомир Јовановић предложио партнерство овом синдикату и истакао важност смањивања незапослености, као и увођења реда у контроверзним односима послодаваца, запослених и државе (извор: *Бета*, 18.10.2011.). Након одржаног састанка са ДС-ом, заједнички је *„констатовано да су грађани с правом незадовољни економским и*

социјалним положајем и да је неопходно направити систем у којем би се, пре свега, очувала постојећа радна места, а затим коришћењем унутрашњих ресурса, који нису мали, покренуо опоравак и привредни развој Србије“ (Танјуг, 09.02.2012.).

2.2.5.2. ИСКУСТВА

Из сарадње са политичким партијама синдикати у Србији су могли да извуку добро искуство, али најчешће оно лоше. Ова „сарадња“ их није ојачала у било ком смислу. Напротив. Иако ћу овој теми посветити знатно више простора у делу у ком разрађујем контекст настанка и репродукције синдикалних политичких идентитета на овом месту ћу само уопштено скицирати кључна искуства која су синдикати стекли у контакту са политичким партијама.

Вукашин Павловић с правом тврди да странке из Србије, попут странака у другим постсоцијалистичким земљама, мање израстају из дубоких интересних расцепа, а више као политички пројекти појединачних група и лидера и уских политичких елита (2010: 150). Сliku употпуњује и проблем социјалне укорењености партија. Идеолошка разводњеност и програмски еклектицизам последица су такође и чињенице што већина партија фигурира као свеобухватне (*catch-all*) партије. Однос синдиката са политичким партијама Срећко Михаиловић виспремно сажима у констатацији да се синдикати боре за своју аутономију, а странке се понашају патронатски и утилитарно, увек наступајући са позиције моћног партнера од чије душевности зависи шта ће уделити синдикатима (*Лоша сарадња са политичким партијама*, лист *Политика*, 30.04.2011.). Дарко Маринковић каже да је управо однос синдиката према политичким партијама предствљао важну тачку спорења међу синдикатима још од настанка синдикалног и политичког плурализма (1993: 138). Однос према тадашњој партији на власти (СПС) довео је, према овом аутору, до сукоба реформистичког и конзервативног крила у тада још увек јединственом Савезу синдиката Србије (*op. cit.*, 139). Исти аутор, доста година касније, наглашава да се у

Србији десила противуречна ситуација јер она представља земљу која се деценијама градила на самоуправљању и власти радничке класе, а нема социјално оријентисану партију која би истовремено имала озбиљнију подршку бирача (*Политика*, 13.12.2016.).

Још од штрајка металаца и текстилаца 1991. године па надаље политичке странке и власти и опозиције користиле су сваку прилику да синдикате на неки начин ставе у функцију својих интереса без икакве искрене намере да се баве интересима самих радника. Чак су и штрајкови синдиката коришћени као згодан полигон за партијску агитацију. Дарко Маринковић, средином 1990-их година је упозоравао да су стављању под своју контролу синдиката склоне и владајуће и опозиционе странке (*Смутње и подвале*, НИН, број 2399, 20.12.1996.). Отуд и не чуди отпор појединих независних синдиката везивању за поједине политичке партије већ напротив истицање временски ороченог споразума о сарадњи који тачно дефинише задатке и обавезе страна потписница. Зоран Стојиљковић с правом примећује да у Србији, као и у другим транзиционим земљама није у пракси заживело такозвано „природно савезништво“ синдиката и политичких партија (2012: 95). Њихово узајамно поверење и трајни партнерски односи представљају за Стојиљковића нешто што временом треба развијати.

Изјаве појединих синдикалних функционера из оног времена могу лепо осликати ситуацију. Тако је једном приликом, у првој половини 1990-их година, Добрица Савић, председник синдиката Београда, упозорио опозиционе странке да се „држе подаље од синдиката“ (Павловић и Марковић, 2013: 328). Бранислав Чанак, председник УГС „Независност“ (до 2016. године) у интервјуу недељнику НИН 2001. године каже: „*Зашто премијер води рачуна о нашим унутрашњим односима – и ДОС је између себе посвађан и разједињен, па се то нас не тиче. Суштина је у томе да управо Демократска странка свих ових година покушава да од „Независности“ направи свој синдикат, који ће бити потрчко, топовско месо за штрајкове када се укаже политичка прилика. Такав синдикат имао је и Милошевић. Е, ми на то не пристајемо*“. Деценију касније, Чанак каже да „Независност“ не сарађује са странкама јер „*на другој страни нема партија које су основане да раде за раднике и*

за њихове синдикате. Њихове преокупације су дијаметрално супротне од наших и тај јаз чини нас болно усамљеним“ (Лоша сарадња са политичким партијама, лист Политика, 30.04.2011.). Његов наследник на челу овог синдиката Зоран Стојиљковић о некадашњем искуству сарадње овог синдиката са Демократском странком каже: „Ја сам био у „Независности“ један од оних који је био задужен за писање споразума о сарадњи са ДС. Знате шта је био проблем. Потпише се сарадња, али у оним деловима који подразумевају међусобну координацију и усаглашавање и када се појаве проблеми на терену, ту је ствар падала. Кад имамо примедби и кажемо ваи кадар у неком месту отпушта запослене, шиканира запослене и синдикалне активисте, а они немају реакцију, онда видите домете тог споразума. То је нама нека врста наука. Показало се да ми праве левице и социјалдемократије у последњих десет година нисмо имали без обзира колико је она била на власти. Она је просто била такозвана неолиберална левица и лево крило остваривања интереса корпоративног капитала“ (Данас, 30.11.2016.). У једном другом интервјуу, Стојиљковић је, у контексту приче о политичком ангажману синдиката, исказао незадовољство укупном политичком понудом Србије: „Разочарани смо оним што остане од предизборних обећања. Не постоји поуздан политички партнер. А утицај великих синдиката је, нажалост, мањи од најмање странчице у некој коалицији у скупштини“ (Политика, 13.12.2016.).

Приликом припреме XI Конгреса 1998. године, у Нацрту програма ССС-а је писало: „Савез самосталних синдиката Србије свестан је значаја странака као једног од услова за демократски карактер друштва“ (Павловић и Марковић, 2013: 330). Након деценије блиских односа са СПС-ом, ново руководство СССС-а на челу са Миленком Смиљанићем након политичких промена 2000. године, као да је користило сваку прилику да се дистанцира од било какве видљиве инволвираности са неком од релевантих политичких партија. Средства, а ни прилике нису бирани без обзира да ли се радило о партијским документима или изјавама синдикалних званичника. Као згодна илустрација може послужити процес усвајања Закона о раду током 2001. године. Тадашњи функционер СПС-а, Бранислав Ивковић је истакао да су синдикалне примедбе саставни део амандмана које је та партија упутила

Скупштини, али му је Смиљанић одговорио да „*нема разлога да ова партија својата синдикалне амандмане (заправо примедбе, јер синдикат нема права да подноси амандмане Скупштини) нити да се ставља на страну синдиката јер они у овој причи, а и иначе, нису заједно*“ (Ситна цревца, недељник *НИН*, број 2652, 25.10.2001.).

Ранка Савић, председница АСНС-а сматра да политичке партије односе са синдикатима користе у дневнополитичке сврхе и то се, према њеним речима највише реализује кроз институцију Социјално-економског савета (*Лоша сарадња са политичким партијама*, лист *Политика*, 30.04.2011.). Она такође наглашава да АСНС не жели да пристане на такав статус јер жели обостране искрене односе подржаће ону политичку партију која је испунила своја предизборна обећања и чији је програм у интересу радника и грађана Србије (*ibid*). Индикативно је истицање и израза „грађани“ поред „радника“ што још једном потврђује давно познату тезу да су синдикати изворно организације цивилног друштва.

Политичке борбе и превирања на политичкој сцени Србије у првим годинама новог века поново су синдикате скрајнули на маргину друштвених збивања. Ефекти социјалног дијалога нису били за синдикате задовољавајући, а власт на другој страни није показивала довољно политичке воље и спремности да им изађе у сусрет остављајући синдикатима ванинституционална средства борбе попут штрајкова и протеста који су их у једном од протеста 2003. године довели чак у ситуацију физичког обрачуна са полицијом.

* * *

Две деценије развоја синдикалног плурализма у Србији као свој данашњи производ имају разједињеност и неслогу међу синдикатима. Јавни простор је као и 1990-их година пренасељен политиком, а многа релевантна друштвена питања склона су вулгарној политизацији од стране политичких актера (најчешће политичких партија). У таквим околностима оправдано је запитати се имају ли српски синдикати довољно снаге и политичке моћи да утичу на креаторе политике?

Уколико немају, да ли онда потенцијално решење лежи у обједињавању и сабирању енергије, моћи и утицаја сваког од релевантних синдикалних конфедерација у оквиру заједничке стратегије политичког деловања? У овом тренутку то не можемо знати докле год наш синдикални плурализам одликује политичка фрагментација синдиката. Овакво стање ствари више удаљава синдикате него што их приближава. Синдикати остају на дивергентним стазама свог политичког деловања. Али, зашто је тако.

2.3. ПОЛИТИЧКА ФРАГМЕНТАЦИЈА СИНДИКАЛНОГ ПЛУРАЛИЗМА

2.3.1. ПОЈАМ ПОЛИТИЧКЕ ФРАГМЕНТАЦИЈЕ СИНДИКАЛНОГ ПЛУРАЛИЗМА

Плурализам интереса и институционални дизајн политичког система подешен тако да омогућава да се различити интереси на одговарајући начин и у пригодној форми изразе у некој фази процеса политичког одлучивања, карактерише савремена демократска друштва. Када је реч о синдикалном плурализму, он се тиче конкуренције различитих приступа циљевима и средствима синдикалне борбе (Маринковић, 1993: 113).

Најтранспарентнији пример опште фрагментације синдикалног плурализма у некој земљи генерише се, према Срећку Михаиловићу (2001), на три нивоа: 1) организационом; 2) на нивоу понашања и 3) *кроз изразито различит однос синдиката према друштвеној околини (нормативно и на нивоу праксе), а у првом реду према држави, институцијама и политичким партијама* (курзив мој). Овакво објашњење појма опште фрагментације синдикалног плурализма је сасвим довољно у овом делу анализе и солидна полазна основа за даљу разраду.

У раду, дакле, анализирам политичку димензију опште фрагментације синдикалног плурализма односно њено политичко залеђе.

Политичку фрагментацију синдикалног плурализма, на најопштијем плану, можемо одредити као истовремено постојање више различитих и притом тешко промењивих, као и премостивих образаца перцепције политичког система од стране синдиката као и њихове улоге у самом политичком процесу из чега произилазе кокретне акције. Разрадом ових „образаца“ касније ћу доћи и до појма политичког идентитета синдиката, али је на овом нивоу анализе за сада сасвим довољно говорити о образцима понашања синдиката.

Распад бивших социјалистичких земаља у Источној и Средњој Европи довео је до разграђивања некада монолитног система са једним доминантним синдикатом који је имао функцију оданог и услужног привеска комунистичке партије. Међутим, у ситуацији када синдикалне конфедерације имају развијене дивергентне стратегије и тактике свог политичког деловања знатно се умањују шансе за креирање неке заједничке платформе политичког утицаја чиме би се истовремено скупила расута друштвена енергија и потенцијали које сваки од синдиката и поред негативних утицаја разорене економије и осипања чланства поседује. Ово посебно добија на важности уколико се додатно има у виду чињеница да су савремени синдикати последњих деценија суочени са низом глобалних структурних шокова који су утицали на њихову масовност и репрезентативност. Међутим, искуство нашег синдикалног плурализма још од времена његовог настанка, показује да, осим периодичних и краткотрајних аранжмана заједничке борбе за права радника, политичка фрагментација представља једно од његових трајних и суштинских обележја са изразито негативним импликацијама на политичку моћ синдиката и могућност њене евентуалне ревитализације кроз развијање солидарности, консензуса и јединствене стратегије политичког деловања.

Зашто би било важно разматрати феномен политичке фрагментације синдиката? Какав је њен утицај на остваривање политичке функције синдиката? Зоран Стојиљковић сматра да разједињени синдикати са различитим и често супротстављеним политичким опцијама и тактикама који су притом лишени знатније подршке запослених нису у позицији да одређују политичко тржиште и поседују значајну преговарачку моћ и политички утицај (2001: 16). Уколико желимо да даље

разрадио ово запажање неумитно се намеће потреба да обратимо пажњу на „*супротстављене политичке опције и тактике*“. Бројност неког синдиката није аутоматски и гаранција квалитетног утицаја на политичку власт. Стратешким обједињавањем капацитета, синдикати могу ојачати тај утицај посебно уколико је претходна пракса самосталног наступања била без резултата. Пример Бугарске можда може да послужи као илустрација важности сарадње синдиката у циљу јачања њиховог утицаја. У тој земљи су синдикалне конфедерације успеле да одрже критичну масу чланства и очувају капацитет за акцију уз помоћ заузимања проактивне позиције и претходно успостављеног односа кооперације (Димитрова и Петков, 2005: 55). Коначно, теоријски посматрано, синдикати могу да функционишу као контратежа држави само уколико представљају јединствени фронт (Сареја, 2007: 101). Сличних запажања има и у документима синдиката у Србији. У Програму СССС-а из 2010. године у одељку XII под називом „*Сарадња са другим синдикалним централама у Србији*“ се на ову тему каже: „*Поштујући изражену вољу и захтев свог чланства за координирањем акција усмерених на заштиту и унапређење заједничких интереса запослених, Савез самосталних синдиката Србије, као највећа синдикална централа у Србији, свестан је своје одговорности да **само удруженим снагама синдикати могу постати равноправни социјални партнер држави и послодавцима*** (болдирао А.М.). *Због тога ће Савез и убудуће позивати и друге синдикалне центре на значајније активности које буде организовао. Полазећи од својих обавеза и одговорности у заштити радних, синдикалних и ширих економских и социјалних права, како чланова тако и свих запослених и пензионера, а имајући у виду да се деценијска криза може зауставити само заједничком акцијом свих, Савез самосталних синдиката Србије наставиће раније започету сарадњу са свим синдикалним централама у Србији. У циљу боље заштите интереса чланства и подизања квалитета синдикалне сцене, Савез ће на принципима уважавања равноправности и солидарности подржати заједничко организовање и вођење значајнијих синдикалних активности*“. Осврт на овако уобличену формулацију међусиндикалне сарадње показује спремност најмасовније синдикалне централе у Србији да препозна стратешки значај обједињених акција у циљу реализације

синдикалних циљева усмерених на центре политичког одлучивања. Оперативна разрада, изостављена у овом документу, требала би да прецизније уобличи и временски орочи заједничке акције. Међутим, и саме разлике у дефинисању проактивне позиције умногоме могу отежати сарадњу међу синдикатима. О томе ће више бити речи у наставку.

Солидну аргументацијски базу за тематизирање тезе о важности здружених акција синдиката ради ревитализације њихове моћи и политичког утицаја пружа интерпретација резултата емпиријских истраживања спроведених након 2000. године.

Прво истраживање фрагментације синдикалног плурализма у Србији у новом веку, (након политичких промена 2000. године) спроведено је 2001. године. Срећко Михаиловић је тада изнео неколико закључака. На анкетно питање „**Шта радити са становишта интереса запослених у ситуацији постојања више синдиката?**“ две петине испитаника је решење видело у томе „да се ради заједно око најважнијих питања запослених“ (УГС „Независност“ – 46 %, ССС – 44 %, остали синдикати – 37 %), нешто више од четвртине сматра да треба радити на „обједињавању и стварању једног синдиката“ (ССС – 32 %, УГС „Независност“ – 27 %, остали синдикати – 28 %), 14 % се опредељује за стварање „више снажних конкурентских синдиката“ (ССС – 12 %, УГС „Независност“ – 19 %, остали синдикати – 21 %), а само 2% је подржавало стање какво је тада било (17 % не зна) (Михаиловић, 2001). Даљом разрадом ставова запослених дошло се до следећих налаза: на питање да ли подржавају вођење заједничких синдикалних акција око најважнијих питања за запослене, четири петине испитаника је одговорило потврдно (83 % чланова ССС, 90 % чланова УГС „Независност“, 78 % чланова осталих синдиката), а само 4% негативно (*ibid*). На питање да ли је могуће направити такав договор међу синдикатима већина од 44 % верује да је то могуће (48 % чланова ССС, 52 % чланова УГС „Независност“, 46 % чланова осталих синдиката), 16 % мисли да није, а чак 40 % није знало одговор (*ibid*).

Михаиловић резултате истраживања сумира у оцени према којој су испитаници сматрали да је међусиндикални договор око најважнијих питања

запослених добра ствар, они то и лично подржавају у великом броју, али нису баш сигурни да је то и практично изводљиво са синдикатима какви су они били тада (*ibid*).

Скоро деценију касније, чланови синдиката су у највећем проценту репродуковали ставове о синдикалној фрагментацији из 2001. године (Табеле број 9, 10, 11). Ови подаци само потврђују важност тематизирања проблема фрагментације синдикалног плурализма, објашњења њеног настанка, као и могућих праваца њеног превазилажења. Снажан импулс заједничким акцијама синдиката пружају управо сами њихови чланови који се у највећем проценту позитивно изјашњавају о једном оваквом подухвату. Пракса показује да жеља синдикалне „базе“ ипак није на прави начин препозната и реализована. Истини за вољу, синдикална руководства су имала јако благонаклон став према заједничким акцијама, али је крајњи резултат изостао.

Табела бр. 9: Мњење о синдикалној фрагментацији (у %)

	Грађани изван радног односа	Запослени који нису чланови синдиката	Чланови синдиката
добро	11	11	26
лоше	18	16	32
ни добро ни лоше	16	22	26
не зна	55	51	16
укупно	100	100	100

*извор: (Михаиловић: 2010: 55)

Табела бр. 10: Путеви превазилажења синдикалне фрагментације (у %)

	Грађани изван радног односа	Запослени који нису чланови синдиката	Чланови синдиката
створити један синдикат	15	16	23
да све остане исто	1	1	2
радити заједно на најважнијим проблемима	25	33	63
не зна	59	50	12
укупно	100	100	100

*извор: (Михаиловић: 2010: 58)

Табела бр. 11: Став према могућем синдикалном договору о сарадњи и јединству у акцијама (у %)

	Грађани изван радног односа	Запослени који нису чланови синдиката	Чланови синдиката
подржавам	43	49	82
не подржавам	2	2	2
не зна	55	49	16
укупно	100	100	100

*извор: (Михаиловић: 2010: 60)

Овакав континуитет резултата не изненађује посебно уколико се има у виду сличан континуитет у ставовима у вези са политиком. Још занимљивији су одговори запослених у вези плурализације синдикалне сцене (Табела број 12) забележени у истраживању из 2001. године.

Табела бр. 12: Разлози настајања више међусобно супротстављених синдиката

Понуђени разлози	одговори (у %)
Лидерске амбиције	22
Настојање партија да направе „своје“ синдикате	27
Различита схватања улоге синдиката	14
Менталитет	13
Различито схватање синдикалног организовања	12
Различити интереси запослених	5
Не зна одговор	17

*извор података: Михаиловић: 2001, табела ауторова)

Објашњење настанка синдикалног плурализма у Србији, сагледано притом из перспективе запослених, видимо да има јаку политичку димензију. Притом, социјално-структурални фактор фигурира у знатно мањем обиму (5%). Овакав налаз је више него индикативан и представља подстрек политиколошком приступу у анализи настанка и развоја синдикалног плурализма у Србији.

Комбинација два фактора је скоро надполовично (преко 40 %) детерминисала развој синдикалног покрета („настојање партија да направе „своје“ синдикате“ и „различита схватања улоге синдиката“). И заиста, покушаји различитих партија да инструментализују синдикате 1990-их година наилазили су на исто тако различит пријем код синдиката услед различитог схватања њихове сопствене улоге. Оваква запажања, видимо, нису промакла ни запосленима.

2.3.2. ИНДИКАТОРИ ПОЛИТИЧКЕ ФРАГМЕНТАЦИЈЕ

Перцепција синдикалног плурализма у Србији од стране академске заједнице, као и фактографске чињенице из новије историја међусиндикалних односа, на једној, и њиховог искуства са политиком, на другој страни, показују сва лутања овдашњих синдиката у потрази за срећом под варљивим сунцем српске политике. Срећко Михаиловић с правом примећује да је за јачање синдиката нужен минимум њихових заједничких акција. Снага неког синдикалног покрета не мора нужно извирати једино из бројности чланства неког синдиката. Шта неком синдикату, односно синдикалној конфедерацији вреди ако има бројно чланство уколико је оно необавештено, изманипулисано од стране политичара, у сваком смислу неактивно. Међутим, координирано и промишљено обједињавање, на дуже стазе, акција различитих синдиката уз консензусом остварени минимум заједничких интереса и циљева, представља солидну гаранцију да тако организовани синдикати имају било какве шансе против на другој страни јаког политичког естаблишмента и послодаваца. Да ли то, међутим, постоји када је реч о Србији? УГС „Независност“ стратешки интерес припадника света рада перципира као опредељење за изградњу демократске плуралистичке синдикалне сцене у којој би се између њених кључних актера водила лојална утакмица за утицај на радништво, а истовремено *заједнички бранили* (курзив мој) минимални заједнички интереси запослених (*Програмска платформа*, 2011: 11). Овакав конструктиван позив на заједничку одбрану интереса запослених тачно

дијагностификује кључни проблем синдикалног плурализма у Србији - слабост и разједињеност синдиката.

У досадашњем периоду су постојеће синдикалне организације представљале више фактор класне фрагментације него интеграције (Лазих, 2011: 219). Сами синдикати су изразито фрагментисани до чега су довели историја њиховог конституисања током системске друштвене трансформације, као и изразите слабости синдикалних руководстава (*op. cit.*, 220). Однос синдиката према власти има више него очигледну политичку димензију. Новинарка Љубица Гојгић је у једном свом тексту о радничкој класи у Србији средином 1990-их година овако оценила међусобне односе синдиката; „*све три синдикалне централе у Србији заступају интересе радника, али су синдикална руководства подељена до те мере да је свака сарадња искључена*“ (*Смутње и подвале*, НИН, број 2399, 20.12.1996.). Годинама касније, Славиша Орловић истиче да је синдикални плурализам довео до фрагментације где међу синдикатима готово да нема заједничког именитеља нити синергетског дејства (*Шта хоће синдикати*, лист *Политика* - „*Погледи*“, 18.10.2011.). Социолог Милан Николић каже да синдикалци уопште не комуницирају међусобно и не координирају своје напоре (*Синдикални лидери меркају парламент*, лист *Политика*, 10.10.2011.). Издвојио бих две ствари у претходној изјави које више него сликовито рефлектују стање у коме се налази синдикални плурализам у Србији. Прва се односи на изостанак координације синдикалних напора што недвосмислено потврђује тезу о фрагментираниости синдикалног плурализма. Друга се тиче понављања истих грешака што пак говори о неком устаљеном обрасцу активности који можда негативно утиче на постизање оптималног степена координације синдикалних акција. Зар понављање истих грешака, као некакав зачарани круг (*circulus vitiosus*), не указује на некакав репетитивни и протоком времена резистентни образац?

Зоран Стојиљковић је означио плурализацију синдиката одговорном за атомизираниост и фрагментаризацију синдикалног поља, као и одсуства међусиндикалне сарадње (1999: 16). Анализирајући детерминанте и разлоге ове плурализације истакао је да је међу запосленима то био *однос према власти* (курзив

мој) и различитом темпу и радикалности друштвених промена (1999: 14). Однос синдиката према власти има више него очигледну политичку димензију. Нада Новаковић истиче да се синдикати у Србији међусобно разликују по материјалној основи, принципу организовања, као и односу према странкама на власти и опозицији (курзив мој) (2013: 27). Дарко Маринковић је почетком 1990-их година указао на постојање *политичких и идеолошких разлика* (курзив мој) између појединих синдиката које је истовремено означио основном препреком повезивању синдикалне борбе појединих синдиката на кључним питањима синдикалне стратегије (1993: 127). Према њему, основни предмет сукоба између синдикалних организација представљали су *различита схватања и концепције синдиката, метода и средстава синдикалне борбе* (курзив мој), као и различит однос према свим елементима стратегије синдиката (1993: 144). Као основна линија подела међу синдикатима током 1990-их година фигурирао је однос подршке или супротстављања тадашњој власти. Подршку власти пружао је најмасовнији Савез синдиката Србије, а њене опоненте представљали су УГС „Независност“ и Асоцијација слободних и независних синдиката (АСНС). Ова два синдиката су се додатно разликовала у начину исказивања супротствљености власти. Јово Кркобабић, пишући о синдикатима почетком овог века, каже да они неће моћи да побегну од политике што ће довести до нових деоба у синдикату (2003: 36). Божо Драшковић, као и већина других домаћих истраживача, примећује да су српски синдикати разједињени по гранама, по опцијама, по већој и мањој независности и самосталности (*Похлепа шпекуланата*, лист *Вести*, 05.07.2013). Коначно, и сам некадашњи министар рада Драган Миловановић (2001-2003) је једном приликом, говорећи о релевантним синдикатима, изјавио: „*ови синдикати заступају различите политичке опције што је сасвим разумљиво, али ово министарство има равноправни третман свих*“ (*Класна борба за чланство*, недељник *Време*, број 551, 26.07.2001.). У Програмској платформи УГС „Независност“ из 2011. године доводе се у везу питања репрезентативности синдиката и поделе синдикалне имовине. На истом месту се каже: „*Упорно одбијање да се овај проблем реши представља веома озбиљну препреку успостављању принципа равноправности међу социјалним партнерима, јер*

синдикална сцена у Србији остаје дубоко подељена и неспособна за акционо јединство“ (2011: 9-10). Као што се да приметити, у овој синдикалној централи су итекако били свесни пресудне важности обједињава ионако ограничених синдикалних капацитета и ресурса зарад, кроз „акционо јединство“, релевантнијег утицаја на центре политичког одлучивања у Србији. У наставку овог документа се наглашава и да: „Иако неопходна, сарадња између репрезентативних синдикалних централа оптерећена је деценијским неповерењем и анимозитетом који бивају додатно учвршћени, сад већ историјским – спором око поделе синдикалне имовине“.

Индикаторе политичке фрагментације синдиката у већој мери можемо наћи не толико на нормативној (синдикална документа) колико на практичној страни. Шта то значи? То значи да синдикална руководства (као уосталом и она партијска!) приликом писања програма не пропуштају да експлоатишу уобичајену фразеологију прилагођену колико-толико актуелним приликама. Ниједан синдиката неће у свом програму признати да подржава власт!

Велике разлике у стратегијама деловања највећих синдикалних конфедерација у Србији (Urchurch, 2006) имају своју изражену политичку димензију. УГС „Независност“ су од свог оснивања, за разлику од СССС-а, усвојили делиберативну стратегију аутономије у односу на државу и независност у односу на политичке партије, а друштвено је укореењена у опозицији рату и национализму (Urchurch, *op. cit.*, 16). Политичка димензија ових стратегија се рефлектује у односу према политичким партијама. Отпор рату и национализу је такође политички став.

Некадашњи потпредседник Самосталног синдиката, Милорад Мијатовић је 2009. године, изјавио како се синдикати много не разликују, да нема неспоразума око мера Владе између СССС и УГС „Независност“ при чему додаје: „*сматрам да мислимо исто, једино се разликујемо у методама како ћемо стићи до одређеног циља“* (Трибина „Синдикати и криза“).

Идеја Самосталног синдиката о активнијем учешћу у политичком животу па чак и прерастању у политичку странку, пласирана у медијима током 2011. године, али и раније, на различит начин је перципирана и прихваћена од стране руководства других синдиката. Тадашњи председник УГС „Независност“, Бранислав Чанак био је

критички настројен према изјавама свог колеге синдикалца и председника СССС-а, Љубисава Орбовића, а Ранка Савић, председница АСНС-а је, на другој страни, изјавила да том синдикату идеја о прерастању у политичку партију и учешћу на изборима није уопште страна (*Синдикалци меркају парламент*, лист *Политика*, 10.10.2011.). Изјаве синдикалних функционера, иако не у потпуности дијаметрално супротне, не изненађују уколико се има увид у формативни период настанка синдиката којима председавају. СССС и АСНС су остваривали изузетно блиске аранжмане сарадње са политичким странкама и светом политике тако да се идеја о прерастању синдиката у политичку партију може сматрати логичним следом догађаја. На другој страни, УГС „Независност“ су одувек неговали праксу партнерских односа са политичким странкама и нормално је за очекивати да овом синдикату буде страна идеја о прерастању у политичку партију.

2.3.3. ОБЛИЦИ ПОЛИТИЧКЕ ФРАГМЕНТАЦИЈЕ

На овом месту ће више бити речи о појавним облицима у којима се испољавала и испољава политичка фрагментација синдикалне сцене у Србији. Углавном се ради о различитим стратегијама синдикалног политичког деловања и средствима њихове реализације. Последице су евидентне – сваки од релевантних синдиката зашанчен је у свом убеђењу да је стратегија коју је он изабрао легитимна и оправдана и да се једино путем ње могу реализовати циљеви синдикалне борбе. Из свеукупне праксе синдикалног плурализма у Србији може се апстраховати неколико појавних облика политичке фрагментације.

Синдикални руководиоци имају поприлично различиту перцепцију о томе могу ли се договорити или не. Зоран Стојиљковић (УГС „Независност“) каже: *„Мислим да је оцена да синдикални лидери нису способни да седну заједно и да разговарају прилично тачна. Ми смо правили два полууспешна предлога пројекта сарадње и један је чак био формално усвојен и мислим да је покретање*

међусиндикалног дијалога један од великих приоритета за синдикате и фондације које их подржавају“ (Трибина „Синдикати и криза“).

Као добра илустрација фрагментације синдикалног плурализма коју ћу искористити у раду могу послужити значајни политички догађаји или они који имају директне везе са синдикатима. То могу бити грађански протести, избори или рад законодавне или извршне власти.

Грађански протести 1996/1997. године су свакако један од значајнијих политичких догађаја који су обележили ту деценију како због своје бројности тако и у погледу ефеката који су имали. Свака од три релевантне синдикалне конфедерације имала је своју улогу у њима. Боље је рећи да је свака изабрала различит начин партиципације и односа према овом догађају. УГС „Независност“ су се, у духу свог основног прогресивног опредељења за демократију и политичке слободе, ставили на страну демонстраната и учествовали у протестним шетњама без икакве директне инволвираности са странкама тадашње опозиције. АСНС, која је формирана неколико месеци раније, одлучила се на конкретнији политички ангажман. ССС, који је био уз власт огласио се само једним саопштењем. Одломак из недељника НИН ваљано илуструје тадашњу ситуацију: *„Грански синдикати „Независност“ у напору да сачувају своју независност од политичких странака, ових дана марширају са студентима, а Асоцијација слободних и независних синдиката истрајава у коалицији са опозицијом подсећајући да овај синдикат подржава економски програм (сачинио га је Драгослав Аврамовић) који је понудила коалиција а за који верују да ће покренути и решавање радничких питања“ (Смутње и подвале, недељник НИН, број 2399, 20.12.1996.).* Након политичких промена 2000. године, у то време секретарка АСНС-а, Ранка Савић је, упоређујући три релевантне синдикалне централе изјавила: *„Битна разлика између нас и друге две синдикалне централе је у томе што је Асоцијација од свог оснивања активно учествовала у борби против бившег режима, а за промену друштвеног и економског уређења земље“ (Класна борба за чланство, недељник Време, број 551, 26.07.2001.).*

Политичке промене 2000. године, као и догађаји у каснијим годинама обзнанили су још једном разлике међу синдикатима. УГС „Независност“ и АСНС су

партиципирани у политичким променама (УГС „Независност“ су подржали штрајк радника „Колубаре“) 2000. године, а ССС није (Маринковић, 2003). Приликом усвајања Закона о раду 2001. године, синдикати су такође били на различитим странама. АСНС и ССС су само заменили стране, јер је сада АСНС, блиска ДС-у и Влади Србије, бранила тадашњи предлог овог закона који су нападала остала два синдиката.

Коначно, пред изборе 2012. године три синдикалне конфедерације су кренуле свака својим путем. СССС се, након серије састанака са парламентарним партијама и претходног најављивања конкретнијег и директнијег политичког ангажмана, дистанцирао од избора. У УГС „Независност“ су сачинили документ под називом *„Платформа УГС Независност пред предстојеће изборе (мај 2012.)“* који су понудили релевантним партијама. Међутим, ни овај синдикат није узео активно учешће у изборима нити је подржао неку конкретну странку. АСНС се међутим, у духу своје прагматичне стратегије политичког деловања, определила да уђе у савез са листом *„Преокрет“*, а у другом кругу председничких избора је подржала кандидата Бориса Тадића.

Овај кратак историјски пресек догађаја на синдикалној сцени Србије илустровао је једну од неуралгичних тачака синдикалног плурализма – његову хроничну фрагментацију.

2.4. ПОЛИТИЧКИ ИДЕНТИТЕТ СИНДИКАТА – ПОЈАМ И ГЕНЕЗА

Политички идентитет највећих синдикалних конфедерација у Србији представља експланаторну варијаблу која објашњава порекло политичке фрагментације синдикалног плурализма. У наставку ћу настојати да ближе објасним појам политичког идентитета синдиката и анализирам настанак и развој политичких идентитета кључних синдикалних конфедерација у Србији.

2.4.1. ОДРЕЂЕЊЕ ПОЛИТИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА СИНДИКАТА

Идентитет синдиката представља релативно трајну и комплексну категорију чији поједини аспекти (или димензије) посебно долазе до изражаја зависно од тога у којој арили друштва жели да оствари свој утицај. Уколико се ради о реализацији синдикатима итекако важне политичке функције, која је усмерена ка политичком систему и процесу доношења јавних политика, ради се о политичкој димензији њиховог укупног идентитета. Ако поједини синдикати дужи период прибегавају опробаним образцима остваривања политичког утицаја, чак и у релативно промењеним друштвено-политичким контекстима, може се тврдити да се ради о обликованом и препознатљивом „*политичком идентитету*“ који их разликује у односу на друге синдикате. Идентитет, и поред тога што је историјским процесима обликована и релативно трајна категорија, временом може подлећи извесним еволутивним променама, али само у првобитно трасираном смеру. Да сумирам, политички идентитет синдиката је дакле само део свеукупног идентитета синдиката који су притом „умрежени“ у разним аренама савремених друштава. Желео бих на овом месту да укажем на једну важну ствар. Наиме, у раду се на бавим укупним идентитетом неког синдиката у Србији нити тврдим да је то заокружена целина јер бих тако дошао у колизију са радовима других аутора (Арандаренко, 2001; Увалић, 2005) који тврде да су овдашњи синдикати у некој врсти потраге за сопственим идентитетом. Стога, када у раду говорим о политичком идентитету неког синдиката увек мислим само на исечак укупног синдикалног идентитета.

Политички идентитет одређене синдикалне конфедерације представља заокружени и релативно трајни образац норми и акција усмерених ка политичком систему (држави и релевантним политичким партијама). Он представља релативно трајну и заокружену целину програмски артикулисаних ставова о политичкој функцији синдиката (нормативна димензија), као и конкретних радњи у циљу њихове реализације (практична димензија).

Посебно наглашававам да се права и целовита слика о политичком идентитету неког синдиката стиче обједињавањем ове две димензије при чему се јасно уочава кохерентност идентитета или њено одсуство.

2.4.1.1. НОРМАТИВНА ДИМЕНЗИЈА

Нормативна димензија политичког идентитета синдиката најверодостојније се рефлектује у синдикалним документима (програми, статути или конгресне декларације). Шта би било важно код ове димензије? Па, пре свега треба утврдити како и на који начин синдикати у својим документима перципирају политички систем земље у којој постоје. Да ли се и на који начин баве политичким темама? У којој мери одређују своју блискост или дистанцу са светом политике? Подсетићу на сјајно запажање Зорана Стојиљковића који каже да наглашенију политичку функцију имају они синдикати који своје економске и социјалне захтеве стављају у један шири програмско-политички оквир и притом се залажу за њихову реализацију унутар активности које садрже и став подршке или опозиције властима (2011: 431). Већ смо раније установили да се политичка функција синдиката у условима савремених плуралистичких демократских политичких система и тржишне економије јавља свакако као једна од њихових основних функција. У наставку рада ћу навођењем и аналитичким коментарисањем кључних програмских одредница и цитата из синдикалних докумената, настојати да што верније представим нормативну димензију политичког идентитета синдиката. Ради што бољег увида, наводићу цитате из синдикалних докумената које ћу затим анализирати у циљу утврђивања степена присуства наглашено политичких тема. Бољи осврт на методе синдикалног деловања показаће комбинацију плуралистичког и корпоративног принципа утицаја. То значи да српски синдикати, као и други синдикати у Европи, различито наступају пред политичким властима зависно од доступних канала политичког утицаја. Некада ће то бити сарадња са политичким партијама, а некада трипартитни преговори.

Анализирајући синдикалне програме из перспективе одређења основних циљева синдикалне борбе у првој половини 1990-их година, Дарко Маринковић је установио два приступа овом питању: *први*, који истиче важност промене старе друштвене структуре и питања стратегије политичког, социјалног и економског развоја друштва и *други*, који је оријентисан на кокретне, дневне интересе и циљеве запослених (1993: 127). Није тешко, имајући у виду сва дешавања на синдикалној сцени Србије, посебно она у првој половини 1990-их година, препознати да се иза првог приступа крије синдикална конфедерација УГС „Независност“, а иза другог Савез синдиката Србије (ССС). Не треба заборавити да је пресудну улогу у настајању „Независности“ на почетку политичке плурализације имала група синдикалних руководилаца која је била незадовољна начином спровођења промена и иступила из СССР-а како би са аутономним синдикатима медија и металаца створила алтернативну синдикалну сцену (Стојиљковић, 1999: 7). То су свакако били први кораци у плурализацији синдикалне сцене Србије. Настајали су такозвани „независни“ синдикати као спонтани одговор незадовољних радника и њихових синдикалних представника сувише тесним и присним везама руководства већинског синдиката са тадашњим политичким естаблишментом, које су наслеђене из доба социјализма.

Почетак демократске транзиције у политичком смислу подразумева плурализацију политичке сцене настајањем нових или обновом рада политичких партија из времена пре комунизма, док у економском смислу подразумева својинску трансформацију. Скупштина Социјалистичке Републике Србије је 19. јула 1990. године усвојила *Закон о политичким организацијама* што је почетак вишестраначја у Србији. *Устав Републике Србије* изгласан је 28. септембра 1990. године, а први парламентарни избори одржани су 9. децембра 1990. године. Зоран Стојиљковић је лепо приметио да почетни период трансформације (1988-1990), када је реч о синдикалним документима тада јединог и монолитног синдиката, карактерише уклањање идеолошких прокламација и позивање на програм већ распадајућег СКЈ-а (1999: 6). Анализа програмских начела СССР-а на самом почетку транзиције и политичког плурализма у Србији (1990. године) показује идеолошке смернице тадашњег руководства које није имало намеру да синдикат еманципује у односу на

државу што је резултирало дебатама и оштрим сукобима у врху синдикалног руководства. Носталгични ехо времена самоуправног социјализма претежно су персонификовали конзервативно оријентисани челници ССС-а. На другој страни били су прогресивно усмерени синдикалци који су разумели потребе новог времена које је захтевало реформисање односа синдикат-држава и до тада коришћеног метода синдикалне борбе. Они су били свесни неопходности суштинске сепарације синдиката од државе и креирања аутономне позиције која би омогућила несметени рад синдиката. Синдикат би тако био лишен било каквог туторства или инструментализације од стране политичких власти. Тиме, на неки начин, постаје и разумљива жеља одређеног броја синдикалних руководиљаца да наставе деловање мимо официјелног синдиката. ССС се тада, термилошки пригодно, залагао за *„радикалнице промене у политичком систему и даљи развој социјалистичке демократије“* као и *„развој социјалистичког самоуправљања у којем радници одређују циљеве друштвеног развоја“*. Поставља се разумно питање како то радници могу да одређују циљеве друштвеног развоја у парламентарној демократији која је тек почела да се ревитализује у Србији? Синдикат/и су у програмима, следећи обресе духа времена, истицали опредељење за „демократију“, али бољим увидом у формулисање овог појма уочљиве су суштинске разлике између на једној страни новог приступа синдикалном раду у условима тржишне економије и на другој страни козметичком ретуширању фразеологије из времена када је синдикат био друштвено-политичка организација.

У годинама блокиране транзиције током 1990-их, најмасовнији синдикат (ССС) је на програмском плану итекако заговарао независност синдиката у односу на политички естаблишмент иако је његова пракса донекле демантовала таква опредељења. У програму овог синдиката је тешко пронаћи било какву конкретнију одредницу која би указивала на постојање јасно уобличене стратегије политичког деловања која би се притом разликовала од већ устаљених формулација. Тако рецимо, у Програму из 1998. године се каже: *„Савез синдиката Србије је нестраначка организација која тежи изградњи демократског друштва заснованог на владавини права и социјалној правди (...) синдикати морају бити самостални и*

независни у односу на политичке странке. Оним члановима ССС који су функционери у политичким партијама и странкама мирује чланство у ССС док обављају функције у странкама (...) ССС не подржава учешће својих представника на изборним листама политичких странака, а чланови имају пуну грађанску слободу да буду припадници или симпатизери било које странке (...) ССС има једнак однос према парламентарним странкама, пре свега због закона који се у Скупштини усвајају, а који, директно или индиректно, утичу на стандард запослених“. Политика еквидистанце према политичким партијама је скоро па програмски „стандард“ када је реч о синдикатима. У Програму из 2010. године, који је усвојен на XIV Конгресу овог синдиката, у одељку под називом „Деловање према носиоцима законодавне, економске и социјалне политике“ најпре је дефинисан генерални циљ утицаја на законодавну власт, а потом су наведене методе његове реализације. Циљ је дефинисан као „стварање институционалног оквира система рада и социјалног осигурања, како би се створио делотворан систем радних односа и социјалне сигурности запослених и обезбедио амбијент у којем ће синдикат остварити ефикаснију заштиту права запослених и чланова синдиката“. Од метода путем којих овај синдикат намерава да на овај начин дефинисани циљ реализује треба издвојити „упућивање иницијатива за доношење закона и других прописа, амандмана на предлоге закона, примедбе на нацрте закона, учествовање у изради закона и других прописа“, а посебно бих издвојио захтев овог синдиката да се „пored закона из области рада и социјалне сигурности и сви остали закони који се тичу права запослених буду претходно предмет трипартитних органа и да представници савеза буду укључени од самог почетка њихове израде“. Овај синдикат ће такође „инсистирати да закони и други прописи из области рада и радног положаја запослених буду вођени начелима: социјалне правде и поштене конкуренције радних способности, лојалности запослених према послодавцу, али и конкретном односу послодавца према запосленима“. На другој страни, однос са политичким странкама и невладиним организацијама је овако дефинисан: „Због постојања интереса да синдикални захтеви утичу на доношење закона и других одлука које су од важности за материјални и социјални положај и радно-правну сигурност запослених и

пензионера, Савез самосталних синдиката Србије ће у свом деловању и даље остваривати одговарајућу сарадњу са политичким партијама и странкама које имају представнике у скупштини, влади и другим државним органима и институцијама, уз услов да друга страна уважава самосталност, независност и програмске задатке Савеза самосталних синдиката Србије“ (Програм СССС, 2010). Евидентно је да осим уобичајеног позивања на уважавање интереса синдиката нема одређенијег програмског приступа уређењу сарадње са политичким партијама. Тиме се на неки начин оставља довољно маневарског простора самој пракси међусобне сарадње. Пред изборе 2012. године овај синдикат је обавио серију разговора са представницима већине релевантних политичких партија. Програмско-идејну основу тих преговора чинио је документ под називом „Платформа СССС-а за разговоре с политичким странкама“. На странкама је било да ли ће прихватити овај документ или неће. Он представља покушај ревитализације друштвене улоге синдиката јер је његово тематско исходиште не тако сјајно искуство синдиката са државом и светом политике генерално. То се јасно може видети анализом неких од кључних опредељења попут јачања социјалног дијалога и активније улоге синдиката у законодавном процесу који се директно односи на материјални и социјални положај запослених, незапослених и пензионера. Посебно је истакнута важност Закона о раду односно потреба да се о њему претходно постигне сагласност социјалних партнера пре него започне скупштинска процедура његовог усвајања. Свеобухватно опредељење за правну државу илустровано је залагањем да се оснују специјализовани судови за радне спорове. Занимљиво је и то како је овај синдикат видео будућу Владу. У „Платформи“ се истиче како она мора бити „ефикаснија и јефтинија“, а то се може остварити путем рационализације броја њених чланова, као и смањењем броја посебних агенција. Финални део у 12 теза са поднасловом „Економске мере“ посвећен је стратешким питањима привредног раста и развоја који мање-више (ре)актуелизује неуралгичне тачке привреде попут реиндустријализације, преиспитивања приватизације, очување економског интегритета и стабилности Србије итд.

УГС „Независност“ су још од свог настанка заговарали аутономни рад синдиката. За разлику од официјелног синдиката, они су настојали да потенцирају своју укорененост у цивилном друштву, али се у програмским документима током 1990-их година може наћи и доста политичких садржаја што указује на разрађену стратегију политичког деловања. У Програму из 1998. године се каже: *„Синдикат је једини представник света рада и као такав може и, када год је то корисно за интересе не само чланства, већ свих запослених, мора склапати политичке споразуме и договоре са светом политике, како би у партнерском односу заштитио или унапредио те интересе. Синдикат је по природи ствари најмасовнија организација цивилног друштва и зато је дужан да помаже стварању и јачању и других асоцијација, пошто је цивилно друштво најподеснији оквир за деловање синдиката и јачање синдиката уопште“*¹⁹. Програмске циљеве током 1990-их година чинили су, између осталог, доследна антиратна политика, залагање за својинске промене и радикалну демократску трансформацију друштва (Стојиљковић, 1999: 7). Ово је изврсна комбинација економских и политичких циљева. Разлоге истицања „радикалног“ карактера друштвених промена лако можемо наћи у перформансама окружења у коме је овај синдикат деловао од оснивања. Подробнија анализа „Програмске платформе“ УГС „Независност“ из 2011. године указује на две изузетно важне ствари (једна се на другу надовезује) чије је разумевање неопходно због увида у суштину политичког идентитета овог синдиката. Прво, актуелна ситуација у Србији утиче на то да синдикат има још израженију политичку функцију, а као друго, сарадња са политичким структурама показује се као нужна. Документ је подељен у неколико целина, а посебно је наглашена његова стратешка димензија. Читаво једно поглавље носи назив „Стратегија политичког деловања“ што говори о дугорочној, стратешкој визији овог синдиката. Поред ње, ту су и „Стратегија синдикалног деловања“, као и „Стратегија организационог развоја“. Природа и начин реализације политичке функције синдиката у Србији проистекли су и директно су условљени контекстом њихове генезе и развоја. „Програмску платформу“ отвара

¹⁹ Одломак из Програма преузет из: Слободан Антонић, *Странке и синдикати у Србији 1990-1998.*, у: Улога синдиката у транзицији – случај Југославије (ур. Зоран Стојиљковић), Центар за проучавање алтернатива-УГС *Независност*, Београд, 1999., стр. 355-385.

поглавље у коме су аналитички презентовани основни елементи политичког и економског окружења у коме делује овај синдикат. Тиме је дато образложење и солидна аргументацијска увертира за тематизацију стратегије политичког деловања у следећем поглављу. Политичка функција за УГС „Независност“ представља допуну синдикалних активности на реализацији основне заштитне функције (2011: 7). У овом документу је, између осталог, наглашена важност трипартизма и социјалног дијалога, али и указано на низ отежавајућих чинилаца који стоје на путу његове потпуне примене у Србији (репрезентативност и равноправни статус учесника социјалног дијалога). Као приоритет деловања наглашава се утицај на партијско-политичку сцену, односно законодавну и извршну власт (*ibid*). Укратко, окосницу начина реализације политичке функције овог синдиката чине: 1) ангажовање у трипартичним телима на свим нивоима; 2) лобирање код појединих посланичких група; 3) деловање у парламенту кроз неформално учешће у раду појединих скупштинских одбора; 4) едукативне активности за чланове и синдикалне руководиоце (2011: 8). У сваком случају, УГС „Независност“ су у пуној мери препознали и психолошким речником „освестили“ свој положај у српском друштву и на синдикалној сцени, као и однос према држави. Резултат тога је управо овакав документ који, за разлику од осталих синдикалних централа, на прави начин тематизира политичку функцију синдиката. Пред изборе 2012. године овај синдикат је припремио још један програмски документ под називом „*Платформа УГС Независност пред предстојеће изборе (мај 2012.)*“. Садржајно, овај документ наставља традицију промишљеног и аргументованог тематизирања ширих друштвено-политичких тема и процеса као конкретног и непосредног оквира деловања УГС „Независност“. Још једном је у првом плану стратешко усмерење јер је упадљива критика тадашње и свих претходних демократских влада због тога што нису ваљано уобличиле стратешки дугорочни план економског развоја. Укратко, основно политичко усмерење гравитира око развојног модела Србије који би претходно био јасно утемељен на ширем друштвеном консензусу око следећих елементарних аспеката економских и социјалних промена: 1) тржишне реформе, флексибилно тржиште рада, проактивна улога државе; 2) јавни интерес; 3)

нормативна и регулативна функција државе; 4) социјално одговорна држава која индустријске и социјалне односе креира у сарадњи са цивилним друштвом, а посебно синдикатима и послодавцима. Опредељење за флексибилније тржиште рада је на трагу неких савремених политичких формула реформисане европске социјалдемократије. Ипак, недвосмислено остаје велика улога и одговорност државе која није само неми посматрач већ фигурира као робустни регулатор привредних кретања у мери у којој не деформише тржиште. Самим тим, постаје јасно како ће бити таргетиран политички утицај УГС „Независност“. Једнократна уговорна сарадња са политичким партијама је механизам реализације политичке функције који је годинама коришћен и који рефлектује стратешку доследност уместо тактичке недоследности која би евентуално оштетила аутономију синдикалног деловања. Његове претпоставке, на основу онога што у овом документу пише, чине: 1) одрживи елементарни консензус унутар и између синдиката, као и демократског блока; 2) профилирање поузданог политичког партнера. У ова два става је најјасније била скицирана слика фрагментираног синдикалног плурализма и његовог односа са светом политике. Поново је демонстрирана и подвучена важност превазилажења међусиндикалних сукоба и потраге за кредибилним и поузданим политичким партнером. То је свакако била солидна полазна основа за неке конкретније кораке у циљу ревитализације синдикалног утицаја на политику, али уз делимичну помоћ и ослањање на одређене политичке партије. Посебан део у оквиру платформе чини „Социјални пакт о изласку из кризе, запошљавању и развоју“. Тематски, пакт је демонстрирао жељу овог синдиката да у епицентар јавног дискурса уочи тадашњих избора истакне комплексна и мултидимензионална питања привредног раста, друштвене стабилности, запошљавања, али и да постави неке важне макроекономске циљеве будућој влади. Темељно определене за трипартизам долази до изражаја у потреби за суштинском ревитализацијом Социјално-економског савета кроз његову реорганизацију како би био у стању да прати и надгледа реализацију циљева уобличених у социјалном пакту. Међутим, оно што бих свакако издвојио као важно у овом документу то је свакако став охрабрења за закључивање колективних уговора у приватним и новоприватизованим предузећима. Познато је из праксе колико је тешко

уопште организовати синдикалну активност у приватним предузећима те је ово свакако тематизирање још једне неуралгичне тачке српског синдикализма. Генерално, на проблем организовања синдиката у приватном сектору посткомунистичких земаља указали су неки страни аутори (Ost & Crowley, 2001). Склапање социјалног пакта са неком релевантном партијом представља легитиман механизам да се оствари политички утицај синдиката са наглашеном проактивном димензијом. У случају УГС „Независности“ то је много пута до сада потврђено у пракси иако резултати нису увек били позитивни.

У својим документима синдикати не пропуштају прилику да презентују визију друштва и начина путем којих би односи у њему требали бити уређени. Посебно би требало обратити пажњу на специфичне политички наглашене циљеве који умногоме превазилазе основни курс синдикалног деловања који би, рецимо, гравитирао око заштите права из радно-правног односа или наглашавања важности колективног преговарања. Она свакако потврђују да су синдикати саставни део политичко-институционалног контекста и да су свакако подложни његовом утицају. Синдикални програми су добра илустрација. Кренимо зато редом.

У Програму СССС-а из 2010. године нигде се експлицитно не помињу стратешки циљеви овог синдиката, али постоји једна врло занимљива уводна формулација која гласи: *„Сложени економски, социјални и политички услови у којима Савез самосталних синдиката Србије делује условљавају да се Програмом утврђују само основне активности које су најзначајније за остваривање права и интереса запослених – чланова самосталних синдиката. У времену које је пред нама програмски циљеви и задаци биће допуњавани у зависности од актуелности, важности и потребе да се најефикасније реагује и пронађу решења проблема“*. Оваква формулација умногоме указује на одсуство дугорочног плана који би свакако имао стратешко залеђе. Уместо тога, тактички се оставља простора да се, од прилике до прилике, накнадно реагује на подстицаје из окружења. На тај начин оставља се утисак дефанзивног маневрисања које има за циљ прилагођавање условима у окружењу без икакве жеље за његовим мењањем на трагу неке проактивне стратегије. У наставку овог уводног дела се каже: *„своје програмске циљеве и*

задатке Савез може у потпуности остварити једино у демократском, правном, економском и политички стабилном амбијенту, без криминала и корупције, уз поштовање права на рад и основних људских и синдикалних права. Зато ће Савез инсистирати да Србија постане социјално одговорна и праведна држава“.

У Статуту УГС „Независност“ (члан 9.) као неки од циљева наводе се: стварање демократски уређених односа у свим областима друштвеног и политичког живота, компетентна и страначки независна јавна управа, пун развој институционалних механизма социјалног дијалога, модерна тржишна привреда заснована на партнерству рада и капитала, развијен систем демократских институција у чијем је центру грађанин, правна и социјална држава лишена монопола, борба против корупције и организованог криминала, индивидуалне и колективне слободе и права.

У Статуту АСНС-а (члан 19.) побројани су циљеви и задаци овог синдиката, а неки од њих су: отворено и демократско друштво и јачање правне државе; економски и организационо ефикасна и рационална држава; активна улога синдиката у политици; решавање друштвених и социјалних конфликта путем социјалног дијалога и социјално-економских савета на свим нивоима; континуирани раст животног стандарда свих запослених и грађана; слобода синдикалног и политичког организовања; слобода медија. Када се аналитички приступи овом тексту јасно се уочава да је залагање за активнију улогу синдиката у политици и практично реализовано у деловању овог синдиката који је имао своје представнике, путем парламентарних листа, у законодавној и извршној власти.

2.4.1.2. ПРАКТИЧНА ДИМЕНЗИЈА

За разлику од нормативне, практична димензија синдикалног идентитета треба да нам покаже како су синдикати практично операционализовали програмске ставове. Нека изразито општа места попут залагања за демократију и тржишну

привреду или истицање независности у односу на актере политике заслужују да буду проверена у пракси. Једино се на тај начин може стећи целовит увид у политички идентитет неког синдиката. Посебно уколико друштвено-политички услови нису баш повољни што је био случај протеклих деценија политичког плурализма у Србији. Ниједна синдикална конфедерација која жели да се у јавности перципира као самостална неће у својим документима заговарати било какву претерану везаност за државу или било ког актера политике. Дарко Маринковић је указао на важност односа синдиката према политичким странкама као својеврсној линији разграничења између, како он каже, синдиката као изворно аутономних организација радника и на другој страни псеудо синдиката који су везани уз државу и политичку партију (1993: 138). Ово јесте била вододелница између на једној синдиката прошлости и на другој синдиката будућности.

Слободан Антонић је крајем 1990-их година изнео оцену да је Савез синдиката Србије остао тесно прикопчан за моћне државно-партијске структуре посткомунистичке Србије (1999: 376). Поједине изјаве и потупци челника ССС-а током 1990-их могле би илустровати позицију у којој се овај већински синдикат налазио, а коју је карактерисала ортодоксна синдикална реторика вешто прилагођена да у својој практичној изведби више представља ослонац политичком поретку, а мање критику његових недостатака макар када је реч о положају запослених. Председник овог синдиката у време слома комунизма и почетка демократске транзиције, Томислав Миленковић (1988-1991) био је оптуживан од стране појединих сарадника из руководства синдиката да настоји да синдикат и даље буде својеврсна трансмисија државе. Све се то збивало првих месеци 1991. године. Миленковић је посебно био нападан у листу „Борба“ где се писало о томе да му је „прва брига да угоди републичким властима“ и да је синдикалну организацију претворио у 21. министарство Владе (Павловић и Марковић, 2013: 325). Повода за такве нападе довољно је давао и сам Миленковић својим изјавама. Наиме, у мају 1990. године одржана је седница Већа ССС-а где је у завршној речи истакао следеће: „*Ја морам да кажем да није добро, и чак мислим да нема никаквих разлога да ми данас на било који начин за стање у коме јесмо оптужимо постојећу Владу*“ (Маринковић, 1998:

37). Следећи председник, Томислав Бановић (1994-2000) својим изјавама је настојао да истакне независност синдиката којим је председавао у односу на тадашњу власт. Међутим, превелика кооперативност са влашћу, као и пратеће критике независних синдиката бацали су сенку на рад ССС-а. У једном од својих првих интервјуа, Бановић је запретио тадашњој влади Мирка Марјановића да јој неће дати ни сто дана, као и да његова организација сваким потезом (оптужбе на рачун Владе да крши Устав и законе) показује да је независна (Павловић и Марковић, 2013: 327). Августа 2000. године одржан је састанак Председништва ССС-а са републичким премијером Мирком Марјановићем и појединим члановима Владе. Том приликом синдикални руководиоци су подржали обнову, развој и реформе, док је председник ССС-а Бановић представио мере за побољшање положаја запослених са којима су се представници Владе сагласили (Павловић и Марковић, *op. cit.*, 349). Самопрокламована политичка неутралност ССС-а компромитована је потезима који су довели до тога да он, уместо „ванстраначког“ добије епитет „државног“. У више наврата слати су различити телеграми честитке и подршке Слободану Милошевићу. Први пут пред изборе за председника Савезне Републике Југославије (СРЈ) 1997. године, а други 2000. године након састанка Председништва ССС-а са премијером Мирком Марјановићем (Павловић и Марковић, *op. cit.*). Три основна извора доминантне позиције ССС-а на синдикалној сцени Србије 1990-их година била су: 1) ССС је постао једини наследник организационе инфраструктуре и имовине некадашњег синдиката јер ова област није била на одговарајући начин правно регулисана у смислу да се наведена имовина подели између регистрованих синдиката пропорционално бројности њиховог чланства; 2) ССС је имао статус овлашћеног преговарача и потписника колективних уговора; 3) ССС је био у позицији да свом чланству дистрибуира намирнице из робних резерви (Стојиљковић, 1999: 11). Очигледно да је руководство ССС-а, вођено опортунистичком логиком деловања, занемарило основно опедељење исказано на IX конгресу (1990) да синдикат више неће бити трансмисија државе. Оно је током овог периода морало да балансира између, на једној страни, интереса својих чланова, које је покушавало да задовољи кроз различите активности које су укључивале испостављање захтева Влади и

ресорним министарствима, претње штрајком или њиховим недовољно одлучним организовањем и, на другој страни, експлоатације позиције „млађег“ партнера власти јер се трудило да у тим захтевима не оде предалеко и тако угрози ову позицију (Стојиљковић, *ibid*). Након политичких промена 2000. године долази до унутрашњих промена у овом синдикату. Потпредседница СССС-а, Слободанка Бранковић о свему томе 2001. године је рекла: *„Важно је истаћи да је 10. октобра промењено руководство и промене су направљене и у нашим основним организацијама, ми се налазимо пред конгресом и овај синдикат, сигурно је, неће више никад бити ничија поштапалица нити играчка. Ово ће бити прави синдикат, онакав какав треба да буде прави партнер послодавцима и влади“* (Класна борба за чланство, недељник *Време*, број 551, 26.07.2001.). Некадашњи потпредседник СССС-а Милорад Мијатовић је на округлом столу *„Синдикати и криза“* одржаном 2009. године у Београду, између осталог изјавио: *„озбиљно размишљамо да направимо странку социјалдемократске опције, чиме би синдикат имао своје политичко крило. Као што су успели пензионери, да се умешамо у власт, јер овако остајемо на маргини (...) Озбиљно размишљамо да ли синдикати требају само да буду посматрачи којима су једини инструменти максимални штрајкови и улица“*. Две године касније, Љубисав Орбовић, председник СССС-а, је у неколико наврата у изјавама датим дневном листу *„Политика“* још једном покренуо причу о директнијем учешћу овог синдиката у политичком животу Србије не конкретизујући причу о томе да ли ће уопште и како овај синдикат прерасти у политичку странку. Поређењем изјава овог синдикалног функционера из јуна и октобра 2011. године може се пратити развојни пут ове идеје која је до данашњих дана остала тек само идеја која је у одређеном тренутку била медијски актуелна. Јуна 2011. године Орбовић каже да ће синдикат којим он председава до јесени донети одлуку о свом политичком ангажовању, али да се још увек не зна да ли ће се политички ангажовати као група грађана, да ли ће сарађивати са неком политичком опцијом или ће са неким правити политичку партију. У сваком случају *„сам синдикат неће постати политичка партија“* (*И Самостални синдикат у предизборној трци*, лист *Политика*, 10.06.2011.). У октобру исте године Орбовић каже да је Самосталном синдикату доста *„донкихотовске борбе“* са влашћу и

послодавцима, као и да се показало да дијалог и улични протести не дају неке посебне резултате и потребан је неки други облик борбе, али жешћи те на овај начин он објашњава зашто у овом синдикату размишљају о прерастању у политичку партију и учешћу на наредним изборима (*Синдикални лидери меркају парламент*, лист *Политика*, 10.10.2011.). Оно што представља заједничку нит обе изјаве свакако јесте својеврсно незадовољство утицајем на кључна збивања које истовремено фигурира и као главни покретач преиспитивања досадашњег начина синдикалне борбе. Функционерима овог синдиката, међутим, никада није мањкала борбена и ватрена реторика која је могла служити једино у сврху мотивације сопственог чланства. Ово доста говори о перцепцији синдикалног руководства о начинима утицаја на свет политике који своје корене имају у дубљим слојевима синдикалног (политичког) идентитета. Доста говори о томе да ли синдикат има једну трајну, аутономну и исконски синдикалну стратегију или се вешто и опортуно прилагођава променама у окружењу не марећи којим средствима се служи.

УГС „Независност“ су током 1990-их година исказивали резервисан и критички став према владајућој странци и њеним коалиционим партнерима, али и према опозиционим странкама (Арандаренко, 1997: 145, према: Антонић, 1999). Ово не треба да чуди уколико се има у виду начин настанка овог синдиката услед одбијања да се у оквиру ССС-а настави са дотадашњом праксом опонашања трансмисијског модела односа синдикат-партија. Сарадња са Демократским покретом Србије (ДЕПОС) остварена 1992. године трајала је све до тренутка његове трансформације у изборни савез партија. Михаил Арандаренко указује да је постојао притисак чланства и руководства овог синдиката да се прикључи некој изборној коалицији, а поготово коалицији „Заједно“, септембра 1996. године. Сматрало се тада да УГС „Независност“ одржавају нешто тешње везе са Грађанским савезом Србије, а после расцепа у тој странци 1996. године са Социјалдемократском унијом, као и са регионалном коалицијом „Војводина“ (Арандаренко, *ibid*). Током 1990-их овај синдикат је заступао принцип еквидистанце према страначки опредељеним синдикатима. Бранислав Чанак, тадашњи председник УГС „Независност“ је једном приликом истакао да никада нису уважавали страначке синдикате као истинске

радничке организације и да „ако је „Независност“ за страначку опредељеност оптуживала Савез синдиката Србије и Томислава Бановића, његовог председника „зашто би онда опраштали или оћутали такву припадност и опредељеност било ког другог синдиката према било којој опозиционој странци“ (Сваком раднику његов синдикат, лист *Наша Борба*, 21.06.1997.). Зоран Стојиљковић каже: „оно што ми мислимо да у овим кризним временима предложимо, а то смо и раније предлагали али није реализовано, је формирање друштвеног споразума или социјалног пакта о развоју. То практично значи да ако имамо одговарајуће циљеве и желимо да их остваримо онда влада треба да гарантује стопе раста, кретање зарада и јавне потрошње“ (Независност би могла да учествује на локалним изборима, лист *Данас*, 30.11.2016.) Из ових речи јасно се назире континуитет у стратешком опредељењу за социјални пакт са Владом као једном од средстава политичког утицаја. Програмски одбор за сарадњу са политичким партијама и НВО основан је 2004. године. У Извештају о раду између V и VI Конгреса УГС „Независност“ стоји да је овај програмски одбор заузимао ставове о следећим темама:

- социјалном дијалогу у целини, посебно о социјалном пакту са Владом;
- програму сарадње са Социјално-економским саветом Републике Србије, социјално-економским саветима и другим трипартитним телима на локалном нивоу;

Асоцијација слободних и независних синдиката је још од свог оснивања јула 1996. године имала изузетно наглашен политички ангажман који се разликовао од оног који је у том тренутку заступао УГС „Независност“ и који је подразумевао блиску сарадњу са политичким партијама у смислу учешћа на заједничкој изборној листи. То је, између осталог, био и кључни разлог њеног издвајања из „Независности“. АСНС је под утицајем тадашњег бившег гувернера НБЈ, Драгослава Аврамовића ушла 1996. године у Велику радничко-сељачко-демократску коалицију „Заједно“ која се спрема за изборе заказане 03.11.1996. године (Стојиљковић, 1999: 162). Неминовна асиметрија моћи на релацији синдикат-политичка партија, карактеристична за посткомунистичке земље, убрзо је дошла до изражаја. Након повлачења Аврамовића са позиције носиоца листе странке чланице ове коалиције

потиснуле су АСНС на маргине коалиције (Арандаренко, 1997: 147, наведено према: Антонић, 1999). О томе, тадашњи председник АСНС-а Драган Миловановић у изјави листу „Наша Борба“ (20-21. јун 1998.) је рекао: „АСНС има горко искуство са коалицијом „Заједно“ која је искористила синдикалну подршку, а онда синдикатима оренула леђа. Зато немамо намеру никад више да се везујемо ни са каквом партијом или политичком организацијом“ (наведено према: Ђукић, 1998). Овакво размишљање није спречило Миловановића и синдикат који је предводио да након неколико година буде део коалиције ДОС на савезним изборима 2000. године. Након парламентарних избора у Србији одржаних 23. децембра 2000. године, коалиција ДОС, као апсолутни победник тих избора, формирала је Владу, а Драган Миловановић је постао министар рада. У октобру 2002. године АСНС је основала Лабуристичку партију Србије (ЛПС) као своје политичко крило. Миловановић је оснивање политичке партије објаснио тиме што ниједна политичка партија није хтела да подржи њихове интересе и додао да је то „*прва партија у Србији настала из синдиката после сто година*“ (Шта оста од ДОС-а, недељник *Време*, бр. 815, 17.08.2006). Приликом представљања партије у Краљеву у мају 2003. године Миловановић је рекао: „*Када ми решимо проблеме обичног живота, када постигнемо да имамо добар животни стандард, добре плате, онда смо решили и све друге проблеме и нестају и они проблеми којима су нас раније окупирали – проблеми велике светске политике. Асоцијација слободних и независних синдиката (АСНС) је због тога и основала Лабуристичку партију*“ (Борба за богатију Србију, лист *Ибарске Новине*, 23.05.2003.). Пракса учешћа на изборним листама политичких партија настављена је на парламентарни изборима 2012. године када се АСНС нашла на листи коју је предводила Либерално-демократска партија (ЛДП). Главни одбор АСНС-а је на седници одржаној 22. фебруара 2012. године донео одлуку о учешћу на парламентарним изборима заказани за 06. мај 2012. године, као и о подршци ЛДП-у. Председница синдиката Ранка Савић је постала народа посланица и била је изабрана за заменика председника скупштинског Одбора за рад, социјална питања, друштвену укљученост и смањење сиромаштва. У једном интервјуу листу „*Политика*“ 2016. године, Ранка Савић, је истакла да не постоји аполитичан синдикат, као и да је некадашње учешће синдиката

који она предводи на парламентарној листи ЛДП-а 2012. године био једини начин да се он активно бори за своје циљеве. А о свом искуству народног посланика (2012-2014.) она каже: „*Јасно смо рекли да само изнутра у овако тешком систему можемо да учинимо нешто. У посланичком клубу ЛДП-а имала сам аутономију у односу на чланове странке. А место у Скупштини донело нам је то да 37 амандмана АСНС-а буде прихваћено. За говорницом парламента могла сам да укажем да неке ствари не могу да се реше како је законодавац првобитно замислио. Одговорно могу да тврдим да смо спречили ликвидацију Железаре Смедерево*“ (Политика, 13.12.2016.). Од активности које је она спроводила у Народној скупштини могу се издвојити упућивање бројних амандмана на законске предлоге (неки од њих су Предлог закона о јавним набавкама, Предлог закона о изменама и допунама Закона о раду, Предлог закона о изменама Закона о приватизацији итд.), постављање посланичких питања, као и отварање Канцеларије народног посланика 13. новембра 2012. године у чији су рад били укључени експерти из области социјалне заштите, права, економије, као и представници синдиката са волонтерима са Факултета политичких наука (*Извештај о раду АСНС 2010-2014.*).

2. 4.1.3. СИНТЕЗА

Као завршни, трећи корак у скоро па дијалектичком поступку склапања сложеног мозаика политичког идентитета српских синдиката, синтеза треба да нам послужи да јасније увидимо целину. Једноставним упоређивањем нормативне и практичне димензије синдикалног идентитета и њиховом промишљеном синтезом долазимо до политичких идентитета синдиката у Србији.

Став Савеза самосталних синдиката Србије (СССС) о сарадњи са политичким партијама поприлично је нејасан што из програмских докумената што из саме праксе овог синдиката и изјава његових челника, а посебно када се ове две димензије укрсте. На другој страни АСНС је трајно опредељена за периодична блиска савезништва са

политичким партијама, а УГС „Независност“ заузима позицију еквилибриста како према партијама на власти тако и према опозиционим партијама и то чини на бази програмски разрађених начела што доста говори о кохерентности стратегије политичког деловања овог синдиката. Другим речима, пракса и изјаве челника међусобно су усаглашени што није случај са другим синдикатима.

Три највеће синдикалне конфедерације у Србији, на основу дводеценијског развоја синдикалног плурализма успоставиле су следеће типове политичког идентитета:

Табела бр. 13: Типови политичких идентитета синдиката у Србији

СИНДИКАЛНА КОНФЕДЕРАЦИЈА	ТИП ПОЛИТИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА
<i>САВЕЗ САМОСТАЛНИХ СИНДИКАТА СРБИЈЕ (СССС)</i>	<i>ОПОРТУНИСТИЧКИ</i>
<i>УГС „НЕЗАВИСНОСТ“</i>	<i>ПРОГРЕСИВАН</i>
<i>АСОЦИЈАЦИЈА СЛОБОДНИХ И НЕЗАВИСНИХ СИНДИКАТА СРБИЈЕ (АСНС)</i>	<i>ОПОРТУНИСТИЧКИ</i>

Прокоментарисао бих укратко ове закључке и кренуо бих од „опортунистичког“ политичког идентитета који је карактеристичан за две синдикалне конфедерације: Савез самосталних синдиката Србије (СССС) и Асоцијацију слободних и независних синдиката (АСНС).

У Вујаклијином *Речнику страних речи и израза* термин *опортунизам* (lat. *opportunus*, fr. *opportunisme*) означава: „искоришћавање повољних прилика ради постизања циљева, нарочито у политици; у радничком покрету: свођење класне борбе на борбу за појединачне реформе у оквиру буржоаске законитости;

занемаривање основних циљева класне борбе, издаја у револуционарним ситуацијама“. Када се оваква дефиниција мало уподоби приликама у Србији током две деценије синдикалног плурализма поједини њени делови добијају посебно значење. Уколико „занемаривање основних циљева класне борбе“ преведемо као занемаривање основних циљева синдикалне борбе постаје јасно зашто су поједини синдикати (СССС и АСНС) често пристајали да „искористе“ блиске везе са државом, као „повољну прилику за постизање циљева“ ма каква да је њихова природа и истовремено пруже подршку истом државном естаблишменту када је за то било потребе. Навешћу неколико илустрација. Својевремено је руководство Савеза синдиката Србије више пута одлагало штрајк металаца и текстилаца до кога је ипак дошло у априлу 1991. године. Дарко Маринковић је оценио да је на одлагање штрајка утицао опортунизам у највишем руководству ове синдикалне конфедерације (1996: 40). Неспремност на било какав облик конфронтације са државом и заузимање некакве врсте благо речено сервилног положаја у односу на њу може се донекле разазнати и из појединих изјава и поступака челних људи синдикалних конфедерација. Маја 1990. године, на седници Већа ССС-а тадашњи први човек овог синдиката Томислав Миленковић прилично јасно каже како „*нема никаквих разлога да ми данас на било који начин за стање у коме јесмо оптужимо постојећу Владу*“ (Маринковић, 1996: 37). Касније, уочи избора за председника СРЈ, руководство ССС на челу са тадашњим председником Томиславом Бановићем упутило је Слободану Милошевићу телеграм подршке (Павловић и Марковић, 2013: 330). На другој страни, бивши први човек АСНС Драган Миловановић обављао је у периоду 2001-2003. године функцију министра рада. Када су две синдикалне конфедерације, СССС и УГС „Независност“ почетком 2001. године најавили једночасовни генерални штрајк упозорења Влади због одсуства социјалног дијалога Миловановић је био поприлично критичан према овим синдикатима и бранио Владу у којој је министровао. Он је прито оценио како „*нема владе која је више преговарала и разговарала са синдикатима од ове*“ (Павловић и Марковић, *op. cit.*, 360). Оцењујући стање на синдикалној сцени Србије у првим годинама новог века, Војо Кркобабић поентира да је АСНС била у „најинтимнијим“ односима са новим властима чије је политичке и

економске потезе безрезервно подржавала (2003: 64). Стратегија деловања АСНС-а се састоји у формализованој и перманентној политичкој активности повезаној са неком политичком партијом (Urchurch, 2006: 53). Јасно је да ове две синдикалне конфедерације нису успеле да у својој прошлости изнађу адекватан начин да одоле предностима блискости са превртљивим и непредвидљивим светом политике. Опортунизам различитих руководстава СССС-а се манифестовао у њиховој способности да се прилагоде и искористе све могућности актуелне политичке епохе. Током 1990-их година (тада Савез синдиката Србије), у време блокиране транзиције и фингираног синдикалног плурализма, експлоатисане су блиске везе са државом, а након политичких промена 2000. године и успостављања партократског система долази до својеврсног заокрета ка захтевима за прерастања синдиката у политичку партију. СССС остаје да се колеба између класног и националистичког идентитета, а таква стратегија се може описати као условно опортунистичка (Urchurch, 2006: 51).

На другој страни, термин прогресиван (lat. *progressivus*), у истом речнику означава: *„који се креће напред; који се развија; напредак; успешан; који помаже напредовање; постепен; поступан; који се постепено повећава“*. УГС „Независност“ су демонстрирали шта значи доследност у програмском и практичном заговарању исконских синдикалних политика.

Имајући све ово у виду могла би се поставити евентуално још нека питања. Уколико изуземо СССС, који и поред извесних реформских подухвата након 2000. године за собом има тежак баласт своје прошлости, може се оправдано поставити питање зашто се за АСНС не можемо рећи да је развила прогресивни политички идентитет? Поново ћу се вратити на то да се о политичком идентитету неког синдиката може говорити 1) уколико се има у виду синтеза његове нормативне и практичне димензије, као и 2) целокупан временски период од настанка синдиката. Шта нам то дакле говори о овим синдикалним конфедерацијама? Обе су итекао током периода од две деценије оствариле, зарад својих практичних и прагматичних интереса, близак однос са представницима државног естаблишмента и појединим политичким партијама када се за то указала повољна прилика. Ништа пластичније не објашњава ово од чињенице да председник једног синдиката (АСНС) постаје део

извршне власти у улози министра рада. Није важно колико је тај однос трајао и био близак, али се ради о томе да нису биле доследне јасном разграничењу између синдиката и света политике. Одсуство доследности и својеврсно „занемаривање основних циљева синдикалне борбе“ зарад краткотрајних и прагматичних компромиса са светом политике класификују СССС и АСНС као синдикалне конфедерације са наглашеном опортунистичким политичким идентитетом. На другој страни издваја се трећа синдикална конфедерација, УГС „Независност“ која је на најбољем примеру презентовала како изгледа када се на јасан, промишљен, одмерен, програмски јасно уобличен и практично доследан начин разграничи синдикат и политика. Доследност циљевима синдикалне борбе коју није уздрмао заводљиви свет политике.

На сличном аргументацијском трагу је свакако и сјајно аналитичко запажање Зорана Стојињковића и његова двочлана подела синдикалних стратегија на: 1) проактивну синдикалну стратегију, и 2) стратегију подређивања владајућој партији (2012: 99). Није тешко из досадашњег излагања, презентованих чињеница и фактографских података из праксе синдиката у Србији идентификовати УГС „Независност“ као протагонисту „проактивне стратегије“. Друге две централе (СССС и АСНС) су се током протекле две деценије смењивале у улози оног ко своје синдикално деловање подређује интересима владајуће политичке партије. СССС је то чинио током 1990-их година, а АСНС за време владавине ДОС-а (2001-2004).

2.4.2. ГЕНЕЗА СИНДИКАЛНИХ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕНТИТЕТА

Нови институционализам наглашава да су политичке институције временски и просторно уклопљене у одређени социјални контекст (Павловић, 2010: 75). Када говоримо о генези политичких идентитета синдиката у Србији ваљало би раздвојити две фазе: прва је контекст продукције ових идентитета, а друга њихове репродукције.

2.4.2.1. КОНТЕКСТ ПРОДУКЦИЈЕ ИДЕНТИТЕТА (1990-2001)

Последња деценија XX века у домаћој академској јавности је означена као период „блокиране“ транзиције (Лазих и Цвејић, 2004, Лазих, 2011, Павловић и Марковић, 2013). Пишући о свеопштем контексту у коме је Савез синдиката Србије (ССС), тада а и сада најмасовнија синдикална централа, функционисао током овог периода, Зоран Стојиљковић је указао на 1) одложене промене; 2) оштру политичку поларизацију; 3) у великој мери плурализовано синдикално поље (1999: 10). Дарко Маринковић је на почетку транзиције утврдио постојање повезаности друштвене моћи синдиката и окружења у коме делују наводећи управо друштвено окружење као главни ограничавајући фактор настанка и развоја новог концепта и праксе синдиката (1993: 112). Нада Новаковић је прецизно сумирала начине маргинализације синдиката током 1990-их у неколико теза: 1) поделом синдиката на овлашћене и неовлашћене преговараче; 2) дефинисањем појма већинског синдиката; 3) стварним и законски утврђеним привилегованим положајем старог односно државног синдиката у одлучивању; 4) протеривањем синдиката из процеса утврђивања раније стечених права као што је заштита материјалног и социјалног положаја радника; 5) преузимањем класичних синдикалних функција (радно време, заштита на раду, услови рада, најмања зарада) од стране послодавца и државе; 6) стављање синдиката у положај немоћног посматрача (пријем, отпуштање радника, повреда радних обавеза, социјално и пензијско осигурање); 7) маргинализовање, како у погледу вођења кадровске политике тако и код било какве посматрачке улоге у пословној политици радне организације; 8) озакоњено право искључивања из сваког одлучивања од стране директора сваког синдиката који званично није већински; 9) стварна и легализована искљученост синдиката из дисциплинских поступака покренутих против запослених радника (2001: 71).

Михаил Арандаренко упућује нас на постојање сагласности (међу истраживачима, синдикалним руководиоцима и члановима синдиката, као и јавности уопште) о томе да је радништво током 1990-их година било подељено и дезорганизовано, да су синдикати били слаби и без икаквог реалног утицаја (2001:

160). Исти аутор, систематизује читав низ објашњења у међувремену формулисаних у академској јавности: 1) национализам, рат и ауторитарни режим; 2) медијска аникулација; 3) наслеђе самоуправљања; 4) перманентно погоршање економских услова; 5) одлагање приватизације; 6) отпуштања, сива економија (*op. cit.*, 160-164).

У синдикалним програмима се, такође, може наћи веза контекста у коме делује синдикат и степена наглашености његове политичке функције. Пример представља „Програмска платформа“ УГС „Независност“ (2011).

Овај кратки осврт на неке од наших аутора био је само увертира за детаљнију анализу контекста настанка синдикалних идентитета.

2.4.2.1.1. ПОЛИТИЧКО-ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИР

Пишући крајем 1990-их година о будућности синдикалног деловања, Љубомир Маџар је истицао да ће оно бити најуспешније ако се ослони на платформу аутентичног друштвеног интереса који подразумева што бржу и доследнију транзицију у тржишну привреду и систематично институционализовану парламентарну демократију (1999: 83). Овим су скицирани и много пута до сада поновљени основни институционални елементи, као и основа за развој синдикалног плурализма. Поставља се оправдано питање да ли их је било током поменутог периода? Да ли Маџареве речи можда указују на то да нису постојали? Ове речи су дефинитивно рефлексивна времена у коме су написане.

Свеукупни контекст развоја синдикалног плурализма током 1990-их година, као и његовог потпунијег разумевања, чини мозаик у који се равноправно уклапају *политичка димензија, економска димензија, социјално-структурална анализа.*

Политичка димензија би се укратко односила на неке од кључних протагониста и догађаја који су обележили деценију којом је на неки начин започела свеукупна транзиција некадашње социјалистичке у класичну тржишну привреду. Историјске анализе показују како је текао распад некадашње СФРЈ и настанак СРЈ.

Југославија је крај 1980-их година дочекала као земља у дубокој кризи, али је била социјалистичка земља која је била најбоље интегрисана у светско тржиште и глобалне токове (Павловић и Марковић, 2013: 317). Целокупну деценију обележили су ратови најпре у Словенији (1991), затим Хрватској (1991-1995), Босни и Херцеговини (1992-1995), Косову (1998-1999). Санкције међународне заједнице тек формираној Савезној Републици Југославији (СРЈ) уведене су у мају 1992. године.

Вукашин Павловић је указао на својеврстан парадокс када је реч о демократској транзицији у источноевропским земљама. Наиме, политичке елите ових земаља су се, и поред настојања да иза себе оставе ауторитарне обрасце политичких аранжмана, уместо парламентаризма определиле за президентијализам и семипрезидентијализам (2002: 119). Најјача страна президентијализма (председник као арбитар између политичких партија) истовремено је и његова најслабија тачка јер такви модели власти своју власт и моћ црпу на широј или ужој плебисцитарној подршци што, последично, доводи до истовременог умањења улоге и значаја политичких партија (самим тим и парламента), а политички систем остаје у старом обрасцу лидерског типа политике (*ibid*).

Социјалистичка партија Србије је доминирала политичком сценом током 1990-их година до политичких промена октобра 2000. године. Након тога, ова партија је, у периоду 2000-2008. године, прешла пут од антисистемске партије, преко подршке мањинској Влади до партије на власти, а упоредо је текао и процес реформе и модернизације у циљу јаснијег профилисања социјалдемократског идентитета и политичке акције примерене времену и приликама у земљи и свету на почетку новог миленијума (Милосављевић, 2011: 179-200). Са хипотеком 1990-их година, нови председник партије Ивица Дачић (од 2006. године), симболично је настојао да се обрачуна на партијском VIII Конгресу 2010. године где је истакао следеће: *„Социјалистичка партија Србије је партија која је направили радикални реформски и добро промишљен рез са својом прошлошћу. Ми смо се са нашом прошлошћу суочили и расчистили све дилеме. И желим овде и да ставим тачку на све те приче око наше прошлости (...) Ми не желимо да отварамо више идеолошке сукобе, Србија и грађани Србије су уморни од наших међусобних свађа и сукоба. Нека нама свима*

историја суди. Из прошлости узмимо оно што је најбоље (...) Социјалистичка партија Србије је модерна партија левце, социјалистичке и социјалдемократске орјентације, која нема никакве везе са национализмом. Ми нисмо могли да будемо ни једно ни друго или боље да кажем није требало да будемо ни једно ни друго и зато данас, ако неко мисли да је лако превазићи нека устаљена мишљења у нашој политичкој јавности сви ми морамо да схватимо да у оно време, да перцепција Социјалистичке партије Србије тада и сада је веома различита. И зато се можда и налазимо на једном новом почетку, новом почетку схватања грађана Србије шта је у ствари Социјалистичка партија Србије“ (реферат Ивице Дачића на VIII Конгресу СПС-а, 11.12.2010.). Важан политички догађај који је претходио свакако јесте приступање СПС-а проевропској коалицији 2008. године коју је предводила Демократска странка. Овакав чин, Вукашин Павловић тумачи као један од два важна идеолошка помака којим је модификована и ублажена подела на проевропски и национални политички блок док је период након формирања коалиције показао да је то био далековид, мудар и користан политички потез за обе странке (2012: 13). Уследило је потписивање „Декларације о политичком помирењу и заједничкој одговорности“ са истом странком што је представљало симболичан чин измирења љутих политичка ривала током 1990-их година.

Једну заокружену систематизација свих негативних околности у којима је обновљен вишепартизам у Србији урадио је Вукашин Павловић који издваја следеће контекстуалне факторе који су посредовали у политичкој трансформацији Србије од почетка 1990-их година: *прво*, атмосфера узаврелог национализма карактеристична за цео простор бивше Југославије; *друго*, одмакло успостављање ауторитарног политичког поретка; *треће*, успостављање ратничког друштва у контексту припрема и вођења рата у првој половини 1990-их година; *четврто*, међународна економска и политичка изолација; *пето*, материјално сиромаштво највећег дела становништва; *шесто*, доминација традиционалних вредности у највећем делу популације; *седмо*, низак ниво политичке културе; *осмо*, неразвијено цивилно друштво; прекомеран утицај организованог криминала и насиља; *девето*, страх од промена и губитак привилегија у осиромашеној држави благостања (2010: 139-142). Национална

хомогенизација, која се заснивала на проблематизовању државног и националног питања, представљала је изузетно важну карактеристику друштвене и политичке сцене пре распада СФРЈ, а у Србији све до краја 1990-их година (Славујевић, 2007: 109). Новоуспостављени режими показали су велико интересовање за њену инструментализацију у дневнополитичке сврхе јер се претходно показала погодном у легитимацијским борбама тих година (*ibid*).

Контекст настанка синдикалног плурализма у Србији, посебно у првој половини 1990-их година, доста добро описују налази истраживачког пројекта „*Потиснуто цивилно друштво – могућности демократских промена ка отвореном друштву у Србији*“²⁰ који су публиковани у књизи „*Потиснуто цивилно друштво*“ 1995. године. Према речима идејног творца пројекта Вукашина Павловића, полазна теза у нацрту истраживања била је оцена да је политичко поље у Србији, у првој половини 1990-их, не само оштро подељено на блок власти и блок опозиције, него у целини контаминирано и недовољно заинтересовано за идеје цивилитета (2004: 390)²¹. Павловић ће на другом месту, у оквиру истог истраживања, указати на два комплементарна процеса карактеристична за Србију током 1990-их година. Наиме, уочено је дејство, на једној страни, *центрипеталне силе* које сва поља друштвеног живота привлаче и усмеравају ка пољу државне власти, а на другој страни, евидентно је било *центрифугално* настојање главних пунктова државне власти да се функционално и по утицају шире и тиме сузе простор за аутономно деловање не-политичких социјалних актера (2004: 315). Синдикати представљају *par excellence* не-политичке социјалне актере чија је аутономија, уколико се ради о аутентичним синдикатима, готово неупитна.

²⁰ У наведеном истраживачком пројекту је учествовало укупно 20 научника (16 из Србије и 4 из Велике Британије) из различитих научних дисциплина, а руководилац пројекта је био проф. др Вукашин Павловић.

²¹ Према речима Вукашина Павловића, уочи његовог сусрета са Џоном Кином (John Keane) у Лондону у јесен 1993. године, припремио је кратак нацрт теза о могућем истраживању цивилног друштва у Србији.

Србија је 1990-их година представљала хибридни режим који је у политичким наукама познат као изборни ауторитаризам (Павловић и Антонић, 2007: 71).²² Кључни елемент који овај облик режима разликује од осталих јесу избори, а оно што је спречавало Милошевићев режим да се назове демократским јесу управо непоштени избори (*op. cit.*, 79-85). Избори су имали две кључне мањкавости: били су недовољно поштени (нетачно бројање гласова²³) и такође нису били сасвим слободни (неравноправност опозиције у најугицајнијим јавним гласилима) (*ibid*). Карактер оваквог поретка може се илустровати и на примеру стања у коме се налазио парламентаризам. Слабост парламента рефлектовала је слабост целокупног институционалног поретка и то кроз зависност посланика од Владе, подређеност парламента Влади у доношењу закона, честа и тешка кршења парламентарног поретка (*op. cit.*, 91). Када је у питању законодавни процес, летимичан осврт на податке о томе колико је законских предлога усвојено у Скупштини Србије током овог периода показује да је Влада Србије била итекако неприкосновена. Преко 90 процената закона је било усвојено на њен предлог (Антонић, 2003: 263-269). Скупштина је такође слабо надзирала рад Владе јер из различитих разлога није користила устаљена средства попут интерпелације (није постојала у Уставу из 1990. године), посланичких питања и расправе о поверењу (Павловић и Антонић, 2007: 91).

Концепт *политичког капитализма* довољно је оперативан да послужи као један од могућих експланаторних образаца политизације синдиката током 1990-их година. На овом месту је важно осврнути се на изврсно запажање америчког политиколога Кенета Јовита (Kenneth Jowitt) о томе да је капитализам у источноевропским земљама настао у крилу „новог друштва“ (социјализма), као што је у Западној Европи настао у крилу феудализма с том разликом што се није радило о предузетничком већ о политичком капитализму (1992: 148, наведено према:

²² Душан Павловић и Слободан Антонић у заједничкој студији о консолидацији демократских установа у Србији после 2000. године тврде да је хибридни режим напуштен неколико година након пада Милошевића са власти, на парламентарним изборима одржаним децембра 2003. године. У овом делу, из методолошких разлога, ћу се фокусирати на период 1990-2000. године који ми је важан због аргументације у вези са политичко-институционалним контекстом настанка синдикалних идентитета.

²³ Павловић и Антонић кажу да нетачним бројањем гласова није присвојео више од 5-8 процената гласова што је било довољно за задржавање главних полуга власти (*op. cit.*, 85).

Жупанов, 1999). Политички капитализам се од предузетничког идеално разликује у три аспекта: институционалном оквиру економске активности, етосу те активности, као и примарним агентима (Jowitt, 1992: 144, наведено према: Жупанов, 1999). Концепт политичког капитализма у истраживању политичких прилика у Србији можемо наћи и код домаћих аутора (Антонић, 1993, 1995, Арандаренко, 1996). Социолог Јосип Жупанов је, ослањајући се на Јовитове налазе, израдио упоредни приказ (у шест тачака) предузетничког и политичког капитализма.

Табела бр. 14: Упоредне карактеристике предузетничког и политичког капитализма

ПРЕДУЗЕТНИЧКИ КАПИТАЛИЗАМ	ПОЛИТИЧКИ КАПИТАЛИЗАМ
Приватно власништво	Друштвено (државно) власништво
Интегрално тржиште (сви економски ресурси су на тржишту)	Фрагментарно тржиште (на тржишту су углавном само производи)
Конкурентско (премда не перфектно) тржиште	Политички лажирано тржиште (монополи)
Економски актери који управљају јесу индивидуални предузетници, опонумоћеници деоничара и плаћени (професионални) менаџери. Они су аутономни у односу на државну управу на вишој разини.	Главни су актери политички менаџери, а не професионални менаџери. У ширем смислу у политички менаџмент спадају и политички функционери у предузећу, а менаџмент је изравно повезан с политичком хијерархијом.
Држава је или само „ноћобдија“ (одржава „law and order“) или пак уз то регулира правила игре за све актере подједнако.	Држава има две темељне функције: а) она је „заштитница“ (штити предузећа од спољне конкуренције) и на крају крајева покрива губитке б) она је „дадиља“ у односу на запослено особље (осигурава запосленима „власништво“ над радним местом и велика социјална права.
Размерно мањи део ГНП-а редистрибуира се државним каналима	Велики део ГНП-а се редистрибуира државним каналима (буџет, изванбуџетске биланце, парадржавни фондови и сл.).

* извор: (Jowitt, 1992, наведено према: Жупанов, 1999)

Развијени привредни систем капиталистичких земаља почива на томе да судске власти системом ефикасних санкција обезбеђују поштовање преузетих обавеза (Пантић, 2002: 26). Кључна особина правних аката на почетку одблокиране транзиције 2000-их година је била њихова двосмисленост и непрецизност што је за последицу носило високи степен арбитрарности, а такав систем је одговарао поретку 1990-их година, као и елити која га је у то време представљала јер судство и привреда нису били самостални већ су се налазили у поретку најсличнијем поретку субординације у феудалном друштвеном уређењу (*ibid*). Подсећања ради, судство у то време није остварило значајне резултате у погледу заштите синдикалних слобода и права (Маринковић, 1993, Стојиљковић, 1999).

За разлику од других земаља у транзицији попут Чешке и Русије које су предузеле реформе у циљу креирања тржишне економије интегрисане у светским токовима, а чије је језгро била приватизација државне својине, Србија је, на другој страни, предузела посве супротан процес: државна својина уместо приватизације, изолација уместо интеграције, технолошко назадовање уместо модернизације (Арандаренко, 1996: 16). Овакав развој догађаја може се објаснити тиме што је током 1990-их година политика у целости имала превласт над економијом. Социолог Младен Лазић каже да је некадашња социјалистичка номенклатура, услед опстанка и политичке победе била у прилици да контролише економске ресурсе земље услед тога што је њен друштвени монопол замењен политичком доминацијом, а економски монопол преображен у државно власништво (2011: 73).

Економске перформансе југословенске (а и српске) привреде током 1990-их година, након формалног почетка демократске транзиције нису биле сјајне. Летимични осврт на кључне макроекономске индикаторе (друштвени производ, обим индустријске односно пољопривредне производње) показује, обриси структурне кризе југословенске (самим тим и српске) привреде и степен рецесије у којој се тада налазила.

Табела бр. 15: Кретање друштвеног производа 1989-1992. године

	Година			
	1989.	1990.	1991.	1992.
Инд. произ.	0,9	-11,6	-17,7	-22,6
Пољ. произ.	4,0	-7,1	9,5	-?
Др. произ.	2,0	-8,3	-11,4	-20

*извор: (Маринковић, 1993: 117)

Укратко речено, овај период је обележио пад производње, запослености, дохотка и стандарда становништва који су сви скупа имали дугорочан карактер који се огледао у заостајању за другим земљама у транзицији (Ђукић, 1999: 34). Заостајање је било доста изражено у индустрији у виду њеног технолошког заостатка. Крај ове деценије обележиле су ове карактеристике економског система: низак раст БДП-а без структуралних промена; застарела економска структура; закаснела приватизација; рестриктивна пореска политика; закаснела ревитализација и реструктурирање банака што је довело до тоталног одсуства домаће штедње, неразвијено финансијско тржиште; непостојаност реалног курса; општа институционална нестабилност; раширена корупција; висок ризик инвестирања (Арандаренко, 2001: 168).

Највећу кризу доживела је индустријска продукција што се директно одразило и на запосленост у смислу њеног перманентног пада (Ђукић, 1999: 37). Колико је износио пад у индустријској производњи најбоље говоре бројке. Она је у јануару 1994. године износила 30 посто производње из 1990. године (Павловић и Марковић, 2013: 318). Евидентно је да се за четири године индустријска производња скоро па стрмоглавила на једва трећину њене вредности уочи самог распада некадашње СФРЈ. У временском периоду 1989-1991. године дошло је до пада друштвеног производа за око 35 посто што је консеквентно довело и до погоршања животног стандарда (Маринковић, 1993: 118).

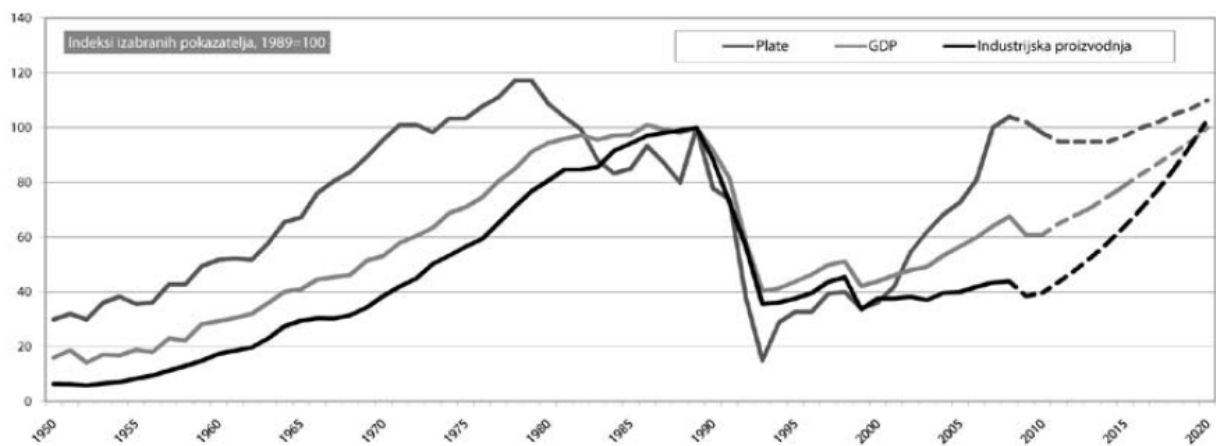
Стандард становништва у Србији најбоље се, током овог периода, рефлектовао у потрошачкој корпи:

Табела бр. 16: Однос зарада и потрошачке корпе 1993-2000.

Месец	Број зарада потребних за потрошачку корпу
март 1993	10
јануар 1994. (пре увођења „аврама“)	17
фебруар 1994	6
март 1994	4,5
јун 1994	2,9
децембар 1994	1,9
мај 1995	2,3
децембар 1995	2,46
септембар 1996	2,46
јули 1997	1,55
фебруар 1998	1,96
јули 1999	3
јули 2000	3

*извор: (Павловић и Марковић, 2013: 334)

Графикон бр. 7: Ниво индустријске производње у Србији 1946-2009.

*извор: (Јакоби, 2010: 52)

Овај графикон показује пад вредности плата, друштвеног производа и индустријске производње који је био изузетно оштар у првој половини 1990-их година.

За Петра Ђукића, време економско-политичког стартовања треће Југославије остало је карактеристично по изразитој социјалној кризи у коју је запао највећи део популације, као и по социјалном раслојавању које је условило концентрацију великог дела богатства у рукама малог броја породица и уског слоја становништва, драматичан пад стандарда и сиромашење највећег дела, посебно радне популације (1999: 37). Ђукић је највећу претњу социјалном положају и интересима запослених пронашао у сиромаштву, незапослености и инфлацији где се преживљавање наметало као доминантан начин егзистенције све већег дела популације (*ibid*). У Србији је инфлација 1993. године износила 363 плус петнаест нула одсто и иако није била највиша у историји најдуже је трајала (Павловић и Марковић, 2013: 319).

Ђукићева анализа синдикалног деловања је значајна јер почива на емпиријски потврђеним економским индикаторима. Она указује на економску димензију синдикалног деловања не губећи истовремено из вида ни ону политичку. Ђукић поентира да је током 1990-их година основни циљ синдикалне популације био егзистенцијални, а не реформски, социјално-заштитни или грађански (1999: 25). Слично аргументира и Дарко Маринковић који притом каже да су економска и социјална криза, сиромаштво, рат и ратна психоза демотивационо деловали на синдикално организовање и борбу (1993: 121).

Када се тадашњи потенцијали синдикалне борбе сагледају кроз призму синдикалног чланства, тј. стопе запослености и незапослености, јасно се проширује опсег структурних реметилачких чинилаца који су стајали на пут изградњи јаких синдиката. Наиме, током 1990-их година привредне перформансе су биле такве да је стопа незапослености расла, међу највишима у Европи, али је и број запослених опадао с тим што је запосленост опадала спорије од друштвеног производа стварајући вишкове међу све малобројнијим запосленима (Павловић и Марковић, 2013: 352). Пад запослености је био евидентан у привреди. У 1994. години он је износио 80,6 процената, а 2000. године 75,3 процената, а скоро половина пада

запослености у друштвеном сектору је била у индустрији и рударству (Пантић, 2002: 17).

Зашто су одлагане стабилизација и реформе? Одговор је у концепту политичког капитализма који је доминирао током 1990-их година и који је умногоме усмеравао потезе политичког естаблишмента. Отуд постају и разумљиви закључци бројних аналитичара оног доба који су покушавали да објасне пролонгирање реформи. Некономски, социјални и политички ризици, нарочито они који доводе у питање кредибилитет владе и основе дугорочне стабилности власти, сувише су били значајни да би се могли потценити (Ђукић, 1999: 57). Такође, друштвена својина је била материјална подлога власти која управо због политичке команде коју има над привредним богатством земље одлаже и фактички онемогућава реформе (Маџар, 1999: 77). Политички аспект синдикалне борбе све је више долазио до изражаја са преузимањем све веће улоге државе у економском животу друштва (Маринковић, 1999: 190). Љубомир Маџар подсећа да када политичка опција која се у одређеном тренутку затекне на власти стекне контролу над привредом и финансијама, доминација се аутоматски са мање или више бирократске ароганције и функционалне крутости преноси и на све друге више или мање важне области друштвеног живота (1999: 64). Неће можда бити брзоплето уколико се из једног оваквог запажања извуче закључак о општој политизацији друштва јер када монополистичка држава, са својим разгранатом и робустном институционалном апаратуром постаје кључни актер друштвено-економских кретања једини начин комуникације са њом, са позиције аутономног актера, јесте уз коришћење расположивих политичких средстава. Отуд и не чуди политизација синдиката током 1990-их година.

Темељна анализа Младена Лазића о настанку нових класних односа у Србији (2011) важна је за разумевање укупних околности настанка и развоја синдикалног плурализма у условима блокиране транзиције и њених последица на укупан развој тржишне економије у периоду 1990-их година. Она истовремено разоткрива и свемоћну руку политике која је обликовала тадашња друштвена кретања односно настанак политичког капитализма. Дефектна тржишна економија у којој је политика водила главну реч није могла представљати погодно тло за настанак синдикалног

плурализма. Како је до тога дошло? Блокирана транзиција (трансформација) представљала је посебност прилика у Србији и резултат политичке победе некадашње социјалистичке номенклатуре која је почетком 1990-их година, била у прилици да приватизује друштвено богатство и врши процес његове редистрибуције у сопствену корист (Лазих, 2011: 69). На другој страни, у постсоцијалистичким земљама у којима је процес трансформације успешно изведен десило се обрнути сценарио јер је у тим земљама, крајем 1980-их година, бивша социјалистичка номенклатура политички побеђена и економски експроприсана (*ibid*). Ова политичка победа бивше номенклатуре отуда и објашњава потоњу асиметрију моћи у њену корист на самом почетку трансформације која је искључивала могућност било каквог договора са другим друштвеним снагама у вези карактера и темпа те трансформације. Једном стечена политичка моћ захтевала је од својих носилаца изналажење згодних механизма њене континуиране репродукције. Време блокиране трансформације је било период у коме су у класне сукобе били инволвирани делови старе номенклатуре, нова економска елита и средњи слојеви (*op. cit.*, 79). Ово су били кључни протагонисти друштвено-политичких збивања током 1990-их година. Слој мануелних радника, према Лазиху, није био важан протагониста друштвених превирања и класних сукоба у овом периоду. Нова економска елита и средњи слојеви били су изнутра подељени, али су одиграли значајну улогу у каснијој промени режима. Капиталистичка класа у постсоцијализму настаје прерасподелом (присвајањем) већ постојећег друштвеног богатства, а не његовом акумулацијом (*op. cit.*, 68). Ова прерасподела била је контролисана од стране политичке номенклатуре која је „преживела“ слом социјализма, победила ионако слабу политичку опозицију у земљи и била у прилици, зарад својих интереса, диктира правац и темпо друштвених промена. Кључна средства редистрибуције друштвеног богатства су била, између осталог, оснивање приватних фирми у које се, од стране менаџера у земљи или пословних представника у иностранству, сливао капитал јавних предузећа, коришћење привилегованих пословних информација и мрежа (*op. cit.*, 73-74). Иако је настала првенствено заслугом некадашње социјалистичке политичке елите, која је успела да у међувремену консолидује своју моћ, нова економска класа је, према

Младену Лазићу, подршку режиму условила тиме да јој он омогућава несметану репродукцију капитала у условима тржишне привреде. Међутим, по свој прилици овде је дошло до сукоба економског и политичког интереса. Економски интерес који се састојао у повољним условима за репродукцију капитала заступала је нова економска елита, а политички интерес опстанка на власти по сваку цену заступали су представници политичке номенклатуре. Међутим, све већа заостреност односа режима са опозицијом, као и бомбардовање СРЈ 1999. године временом су интересе ове две групације довеле у оштру колизију. Једноставно речено, опстанак режима угрожавао је интересе нове економске елите (*op. cit.*, 75). Захтеве за демократизацијом су заступали одређени делови средњих слојева који су били у вези са цивилним друштвом. На тај начин се и може разумети политички ангажман од власти независних синдиката попут УГС „Независност“ у грађанским протестима 1996/1997. године. Радници су платили највећу цену блокиране, а затим после 2000. године убрзане трансформације. Међутим поприлично збуњује чињеница да се урушавање материјалног положаја мануелних радника није озбиљније одразило на њихов организовани отпор власти. То су приметили истраживачи радничких штрајкова током овог периода (Маринковић, 1993, 1998). Више је разлога који могу да објасне ову појаву која је резултирала тиме да радници не представљају у пуној мери значајног актера промене власти 2000. године. Тешка материјална ситуација је раднике више упућивала на државу. Посебно је била важна улога ССС-а у дистрибуцији помоћи из државних ресурса. На тај начин је ова синдикат стекао велику моћ у односу на остале синдикате (Стојиљковић, 1999). Околности у којима су се налазили припадници слоја мануелних радника у време блокиране транзиције пасивизирајуће су деловали на њихов економски и политички ангажман (Лазић, *op. cit.*, 79). Томе је додатно допринело одсуство чвршћег класног организацијског оквира (јака и аутентична социјалдемократска партија или јак синдикат), као и мобилизацијско-организациских елита из редова средњих слојева које би организовале и усмериле ангажман мануелних радника (*ibid*).

Зоран Стојиљковић, пишући о приликама на политичкој сцени Србије током 1990-их година, запазио је да у њеном фокусу још увек нису била кључна социјално-

економска питања јер је постојала читава листа претходних питања која треба решити (1999: 37). На тај начин, ни синдикати се нисму могли надати значајнијој видљивости у јавном простору осим уколико није у питању био неки штрајк. Такође, пребацивање фокуса политичких дебата са социо-економских питања на нека друга, резултирало је тиме да се поједини синдикати са синдикалног пребаце на политички фронт. Ово је изведено проширивањем програмске платформе темама које умногоме превазилазе класичан синдикални рад. Дарко Маринковић је издвојио три групе чинилаца који су синдикатима, током овог периода, пружали оправдање да учествују у процесима политичког одлучивања. Навешћу их редом. *Прво*, процес транзиције (радикалне политичке, економске и социјалне реформе) нагло је заустављен што је за последицу имало да су кључна питања друштвеног уређења остала отворена и постала су предмет социјалних конфликта. Синдикати су, последично, своје активности усмерили на она подручја која нису класично синдикална. *Друго*, тадашња политичка сцена у Србији сагледана из угла социјалних, економских и синдикалних права била је јако неповољна посебно зато што су све релевантне политичке партије ова питања маргинализовала у корист историјских и националних питања. *Треће*, политички систем је био изразито недемократски и репресиван што је принуђивало синдикате да највећи део своје енергије усмере на супротстављање директној и индиректној репресији, односно борби за сопствени опстанак (1999: 191-192). Влада Републике Србије је са тадашњим већинским синдикатом (ССС) средином 1990-их година донела акт (Службени гласник, 65/94) по коме потписник колективног уговора може бити само државни синдикат и нико други (Антонић, 1999: 361). Након тога су независни синдикати покренули поступак пред Савезним уставним судом, али без нарочитог успеха.

Поставља се питање зашто радници нису масовније учествовали на протестима 1996/1997? Михаил Арандаренко, у интервјуу листу „*Наша борба*“ од 1. маја 1997. године (*Радници су рационални, зар не?*), своје објашњење гради на темељу претходне критике у то време популарних објашњења. Он критикује тезе које апстиненцију радника проналазе у (1) њиховој изманипулисаности од стране режима, (2) немогућности демократске опозиције да на прави начин артикулише радничке

интересе или просто у томе да (3) радници немају времена. Одбацујући оваква објашњења он прибегава једној, рекао бих, структуралној аргументацији која му омогућава да тврди како не постоји нешто што би се могло назвати радничком класом, као и да је радницима тешко да утврде шта је њихов прави дугорочни интерес. Овај аутор је виспрено приметио да су радници били подељени у (ондашњој) Југославији још од доба самоуправљања на начин који их је онеспособио као делатну класу. Арандаренко каже да су биле велике међугранске и унутаргранске разлике у платама за радове еквивалентног степена стручности и интензитета. Овакву, нешто развијенију, аргументацију овај аутор ће поновити неколико година касније (2001) пишући о самоуправном наслеђу. На овакво запажање сјајно се надовезују истраживачки налази Младена Лазића о фрагментираности радничке класе као њеном трајном обележју. Под класном фрагментацијом подразумевају се *дубоке и међусобно укрштене поделе унутар неке класе, по различитим димензијама – укључујући материјални положај, регрутацијске обрасце, организацијске облике и вредносне оријентације - при чему те поделе омогућавају, или знатно отежавају и ограничавају, колективну класну акцију ради заштите и унапређења властитих класних интереса* (Лазић, 2011: 208).

Младен Лазић сматра да радничка класа, као индустријска радничка класа, до 1950-их година није ни постојала већ настаје у социјализму, али ни тада није могла да се конституише као класа јер је имала свог заступника у партији која је преузела све друштвене и организацијске облике деловања (*Време*, 09.06.2011). Исти аутор сматра да чиста индустријска класа није постојала ни у периоду убрзане индустријализације већ се пре свега радило о групацији чији су већи део чинили такозвани „полутани“, радници-сељаци, а која је слом социјализма дочекала као носећа групација тог поретка притом заинтерееосвана за његово очување, али ни за изградњу новог јер у њему не би могла да добије више од онога што је имала у претходном (*ibid*). Деведесете године и економски суноврат доводе ову групацију у потпуну зависност од државе (*ibid*). Наравно, тиме постаје јасна и улога најмасовнијег синдиката који је био привилегован да дистрибуира својим члановима робу из државних резерви.

На овакву расправу лепо се надовезује и теорија социјалних расцепа коју сам већ помињао у првом делу рада пишући о њеном лимитирајућем ефекту на снагу синдиката. С обзиром да рефлектују дубље, вредносно-интересне матрице, социјални расцепи верно осликавају конкретни друштвени рељеф неке земље. У случају посткомунистичких земаља то не значи њихово аутоматско пресликавање на плану партијске конкуренције. Напротив. Све у свему, Вукашин Павловић је лепо приметно да Липсет-Роканов модел проучавања социјалних расцепа може у великој мери бити примењен и на проучавање интересне конфигурације у Србији (2010: 147). Зоран Стојиљковић притом указује да је претходно потребно указати на две хипотезе које представљају методолошко упориште проучавању социјалних и политичких подела у Србији: према првој, Србија је релативно неразвијено, нехомогено друштво без критички освешћених грађана, демократске традиције и културе, са slabим цивилним друштвом и неразвијеним демократским институцијама, без јасне међународне подршке подизању демократских капацитета; а према другој, у Србији се посебно након 2000. године политички расцепи концентришу око две групе питања – карактера, обима, брзине и радикалности промена, њихових актера и сведока, као и степена остварења националних интереса (2010: 80). Славиша Орловић каже да социјални расцепи у Србији нису ни дугорочни ни стабилизирајући (осим једино расцепа грађанско-национално), као и да су се линије политичких подела или социјалних расцепа, почев од 1990-их, мењале (2010: 38). Тако су током 1990-их година, доминантни били расцепи на релацији комунизам-антикомунизам, монархија-република, рат-мир, а после 2000. године Европа-Косово и Метохија (*ibid*). Сваки од ових расцепа, разуме се, на одговарајући начин нашао је своје одговарајуће место у контексту изборних кампања, како за председничке тако и за парламентарне изборе. Расцеп „комунизам-антикомунизам“ представља у извесном смислу други назив за расцеп „стари режим-опозиција режиму“ који је имао великог утицаја и на плурализацију синдикалне сцене јер је политизација друштва узела свој данак и на плану синдикалног организовања. Славиша Орловић истиче да је расцеп „стари режим-опозиција режиму“ био заступљен у временском распону од почетка 1990-их година до неколико година након политичких промена и да је данас

двоструко изгубио своје деловање (2010: 24-25). У сваком случају, синдикална сцена је пратила у корак дешавања на политичкој, у смислу поларизације односа на релацији официјелни синдикат-независни синдикати. Ово је сјајна илустрација запажања Зорана Стојиљковића (2001) о корелацији страначког и синдикалног плурализма. Социо-економски расцеп рад-капитал је посебно занимљив из угла деловања синдиката. Вукашин Павловић каже да је овај друштвени расцеп посебно заступљен у друштвима која трансформишу своју привреду из планске у тржишну, али је такође важно у коликој мери овај расцеп има посебан политички утицај (2010: 147). Ту на сцену ступају синдикати као интересне организације радника од чије снаге зависи колико ће питања радничких права и услова рада бити у фокусу јавног дискурса. Павловић напомиње да у међувремену није дошло до настанка неке релевантне партије левице која би артикулисала интересе радника што објашњава њиховом двоструком идентитетском утемељеношћу (радници полутани), као и слабљењем моћи синдиката (*ibid*).

Сумарно, политичка димензија анализе контекста 1990-их година осветлила је јасно видљиве контуре политичког капитализма односно превласт политике над свим осталим сферама друштва. У том смислу јаснија ће бити за разумевање накнадна политизација деловања независних синдиката. Економска димензија је показала суноврат привреде и друштвеног стандарда већине становништва која је, такође, у извесном смислу имала и мобилишући и демобилишући утицај на изазивање социјаних конфликта током 1990-их година. Социо-структурна анализа је указала на динамику кључних друштвених актера у контексту настанка политичког капитализма током 1990-их година, његовог одржања и промене. Истовремено, потврдила је маргинализацију и (из самоуправљања наслеђену), фрагментацију радништва током овог периода.

2.4.2.1.2. ПАРТИЈСКИ СИСТЕМ СА ДОМИНАНТНОМ СТРАНКОМ

Партијски систем Србије, попут других партијских система посткомунистичких земаља, директно је проистекао из до тада монолитног, једнопартијског система. Међутим, каква је динамика партијског система била? Током 1990-их година у Србији је на сцени био партијски систем са доминантном странком (Орловић, 2010: 52). Шта би то значило? Орловић даље појашњава да доминантну странку у вишестраначком систему карактерише то да је неупоредиво јача од своје конкуренције у дужем временском периоду, као и да се идентификује са целим народом (*ibid*). Период током 1990-их година обележила је владавина Социјалистичке партије Србије (СПС) посебно уколико се погледају изборни резултати и проистекле владе. С обзиром да је држала под контролом полуге власти, она је одређивала агенду и динамику институционалних политичких збивања као што је распуштање парламента и расписивање парламентарних избора (Славујевић, 2007: 124). Она је све до 1998. године имала широк ослонац у бирачком телу о чему говоре њени резултати на парламентарним изборима (1990 – 46,1 посто; 1992 – 28,8 посто; 1993 – 36,7 посто; 1997 у „левој коалицији“ – 34,2 посто) (Гоати, 2006: 23). На другој страни, налазила се програмски и политички разједињена опозиција која је више снаге трошила у међусобним сукобима него у борби против тада владајуће странке (*ibid*).

Суштинска асиметрија моћи на релацији власт-опозиција током 1990-их година омогућила је: 1) широк маневарски простор владајућој партији да утврђује динамику и садржај трансформације друштва на начин који јој одговара; 2) заокупљеност опозиционих партија освајањем власти и премошћивањем узајамних сукоба. Ни једна ни друга страна није била искрено заинтересована за обезбеђивање услова за аутономни синдикални рад. Напротив, вредност неког синдиката одређивао је његов потенцијални допринос одржању власти код једних односно њеном освајању код других.

2.4.2.1.3. ОДСУСТВО РЕЛЕВАНТНОГ ПОЛИТИЧКОГ ПАРТНЕРА

На прилично поларизованом политичком хоризонту Србије током 1990-их година где се дневнополитички окршаји власти и опозиције нису битно дотицали радничких тема, синдикати нису могли наћи неког релевантног партнера који би истовремено уважавао њихову независност и аутономност. То је подразумевало да не постану нечија продужена рука у политичкој арени. Управо због тога што нико од тадашњих политичких актера није синдикате перципирао као значајног чиниоца укупних друштвених збивања, а услед доминације политичких тема на јавној сцени, поједини, независни синдикати су се морали на неки начин укључити у политички живот и политизовати свој ангажман док су други политизовани у смислу стављања у службу власти и политици владајућег естаблишмента. Примера ради, Бранислав Чанак, председник УГС „Независност“ (до 2016. године) је у првој половини 1990-их година критиковао опозиционе странке да се „баве националним питањима и Палама, а не полагајем привреде“ (Павловић и Марковић, 2013: 328). Изјава је одлична илустрација стања у коме се налазио тадашњи јавни простор који је био пренасељен политиком. Дефицит кредибилног политичког савезника на партијској сцени је феномен карактеристичан за цео посткомунистички блок о чему нас посебно информишу Ост и Кроули (Ost & Crowley) у својој студији синдикалног покрета у овим земљама. Они поентирају да синдикати нису успели да створе политичка савезништва са партијама које би браниле интересе радништва (2001: 223).

Колика је за то била одговорност или кривица синдиката посебно је питање, али је сигурно највећа одговорност на политичким партијама.

Дарко Маринковић, описујући синдикалну сцену средином 1990-их година каже да су синдикати били разбијени, слаби и несложни, као и да је таква ситуација одговарала власти која није волела и није желела да се суочава са јаким синдикатима (*Смутње и подвале*, НИН, број 2399, 20.12.1996.). Овај аутор истовремено поентира да је оваква ситуација одговарала како странкама власти тако и опозиције јер нису имале програм изласка из кризе који би одговарао радницима (*ibid*). Михаил

Арандаренко сликовито пише о томе да су се синдикати током 1990-их година налазили у сенци политичких партија (2001: 172).

Анализирајући програме релевантних политичких партија током овог периода, Слободан Антонић долази до закључка да се синдикална питања у почетку уопште нису помињала, а и третирали су се као мање важно подручје политичке борбе (1999: 360-361). Антонић, подвлачи да у поменутиим програмима није било ни говора о некој разрађенијој, дугорочној и осмишљенијој политичкој стратегији сарадње са синдикатима (*ibid*). До сличних аналитичких налаза неколико година раније је дошао и Дарко Маринковић који нас информише да су тадашње политичке партије синдикат и синдикалне слободе и права третирали као мање важно поље политичке борбе (1993: 143).

Програми политичких партија су на различите начине третирали синдикална питања²⁴.

Социјалистичка партија Србије (СПС): *„Социјалисти Србије свесрдно подржавају све оне друштвене организације које се у целини или делимично боре за циљеве који су спојиви или идентични са програмским опредељењима СПС. То, превасходно, важи за синдикат (...) Уверени смо да интересима радничке класе највише одговара јединствена ванстраначка организација и да те интересе угрожава плуралитет политички супротстављених организација“* (Програм СПС, 1992: 91). Из овакве формулације се може извући закључак да су социјалисти били склонији синдикалном монизму некадашњег политичког система него ли синдикалном плурализму. Доследна својим програмским начелима, ова партија је у пракси настојала да одржава комуникацију само са официјелним и најмасовнијим синдикатом у Србији.

Програм *Демократске странке* (ДС), када се мало детаљније проанализира, представља детаљни и надасве прегледни списак свих неуралгичних тачака рудиментарне фазе развоја српског синдикалног плурализма током 1990-их година.

²⁴ Комплетни одломци из програма политичких странака преузети из: Слободан Антонић, *Странке и синдикати у Србији 1990-1998.*, у зборнику: Улога синдиката у транзицији – случај Југославије (ур. Зоран Стојиљковић), Центар за проучавање алтернатива-УГС „Независност“, Београд, 1999., стр. 355-385.

„Посебна брига Демократске странке биће устројство слободних синдиката, што подразумева да ћемо се залагати за синдикате независне од било које државне или друштвене институције, зависне једино од правила своје организације, слободно изабране, која се руководи економским и социјалним интересима својих чланова (...) Демократска странка ће се одлучно залагати за промене Устава и доношење закона који ће регулисати и гарантовати рад синдикалних организација (...) синдикати морају да јачају самосталну позицију, која омогућује да, независно од парламентарних промена, остану на аутентично синдикалним садржајима (...) Синдикалне организације се морају изборити за остварење синдикалног јединства, које неће бити хијерархија односа, нити преокупација организационим формама са кадровском комбинаториком. Ово јединство мора израстати из међусобног уважавања и потребе да се, сходно интересним и животним проблемима чланства, садржаји рада и активности заједнички и правовремено договарају. Снага деловања синдиката се мора заснивати на аргументованом предочавању интереса и захтева чланства у одлучном, продорном и истовременом наступу према држави, послодавцу и политичким странкама (...) Синдикати морају да буду заинтересовани за политичке токове у земљи, поготову када је у питању економска и социјална политика“. Тематизовања слободе синдиката упућује на то да је ова странка током периода 1990-их година делом остваривала сарадњу са такозваним независним синдикалним централама које су деловале насупрот официјелном синдикату који је стајао уз државну власт против које се ова странка борила. Међутим, фазу сарадње смењивала је фаза оптужби од стране ових независних синдиката на рачун ове странке у смислу тога да она жели да приграби њихово чланство. Ове оптужбе јасно противрече основном залагању ове партије за самосталност синдиката. Вредно је похвалити то што је ДС препознала потребу да синдикати узму учешће у политичком животу када је реч о економским и социјалним питањима. Поред исцрпне разраде проблема синдиката и синдикалног организовања у свом програму, ова партија је у практичној политици остајала поприлично изопштена у односу на тада главне синдикалне централе (Антонић, 1999: 368).

Српска радикална странка (СРС) се синдикалним темама по први пут бавила у Програму из 1996 године. Радикали перципирају будуће синдикате у трансформисаној привреди као „јаке, политички и финансијски независне, који притом могу одговарати потребама заштите права радника“. „Синдикати морају бити потпуно ослобођени страначког утицаја и из разлога који подразумевају партнерство са свим странкама и покретима у циљу заштите интереса и права грађана, а никако поданички однос у који неке политичке странке већ увлаче поједине синдикате“.

Српски покрет обнове (СПО) је према оцени Слободана Антонића био усредсређен на државна и национална питања и у свом практичном политичком деловању није показивао готово никакво интересовање за синдикат и синдикално деловање (1999: 363).

Демократска странка Србије (ДСС) у свом Програму из 1994. године поприлично штуро и уопштено је третирао синдикалну тематику. „Синдикално организовање треба да буде независно од било које државне или друштвене институције. Синдикати се устројавају по сопственим правилима слободно изабране организације, у складу са економским и социјалним интересима својих чланова“.

Љиљана Палибрк и Владимир Илић су крајем 1990-их година изнели занимљиву оцену стања у коме се налазио однос синдиката и тадашњих опозиционих партија. Према њима, нестабилна и разједињена опозиција није била у том тренутку поуздан партнер синдикатима у борби за реформе целокупног друштва (2000: 34). Исти аутори, међутим, наглашавају и још једну важну чињеницу. Политичке партије из круга опозиције итекако нису одустајале да на индиректан начин придобију запослене путем чланова синдиката који су блиски овим партијама, а током предизборних кампања манипулације запосленима од стране опозиционих партија постајале су уобичајено средство у борби за власт (*ibid*). Сукоби на синдикалној сцени који су били актуелни тих година корелирали су са сукобима у самом опозиционом политичком табору.

2.4.2.1.4. КЉУЧНЕ ИЗБОРНЕ ТЕМЕ (1990-2000)

У периоду 1990-2000. године одржано је укупно пет циклуса парламентарних избора у Србији. Политичке странке су, у свом практичном деловању, маргинализовале питања социјалних и синдикалних права запослених у односу на такозвана „историјска“ и „национална“ питања (Маринковић, 1999: 191). Политичка питања која су доминирала током овог периода била су несоцијална и неекономска по карактеру, а тицала су се државе, националног идентитета и поноса што је као своју последицу имало то да се политичке странке обраћају бирачком телу као целини, а не стратумима (Павловић и Антонић, 2007). Доминирали су симболички, а не дистрибутивни сукоби (Thomas, 1999, 1-10, наведено према: Павловић и Антонић, 2007) услед чега су радници били спречени да на дневни ред ставе социјално економска питања попут стандарда, плата, социјалних бенефиција, сигурности радног места, услова рада итд. (*ibid*).

Једна од функција изборних кампања јесте отварање расправе о најактуелнијим друштвеним питањима и кристализација ставова о правцима њиховог решавања (Forman према Славујевић, 2007: 110). Изборне кампање у Србији представљале су тачку укрштања међусобно повезаних спољашњих и унутрашњих детерминанти политичког живота усмеравајући притом програмско-тактичке маневре релевантих политичких актера. То је и време када политичке странке које претендују на освајање власти своја, понекад доста уопштена, програмска начела операционализују у конкретне и разумљиве изборне поруке. За боље разумевање динамике политичког живота Србије током 1990-их година, у смислу оних идеја које су доминирале тадашњом јавном сценом, потребно је аналитички се осврнути на тематску окосницу свих изборних кампања, као и стратегију њених кључних протагониста (политичких странака и њихових коалиција). Ово је посебно важно за бољи увид у време настанка синдикалног плурализма и оних сила које су тај процес на неки начин усмеравале.

Први парламентарни избори у Србији након обнове вишестраначја одржани су децембра 1990. године у још увек постојећој СФРЈ и свакако представљају

рудиментарну фазу у развоју политичког маркетинга. Укупну тематску окосницу ове кампање чинили су: државно и национално питање, перспектива друштвеног и привредног развоја, питање развоја демократије, а што се изборне стратегије политичких странака тиче, Социјалистичка партија Србије (СПС) се определила за конструктивну програмску кампању, а опозиционе партије за идеолошку кампању супротстављања (Славујевић, 2007: 110-111). Уз делимичне варијације на обе стране, оваква матрица ће обележити цео период 1990-их година. Кампања је тематски гравитирала око српског државног и националног питања коме је било посвећено више од четвртине свих изборних порука, а тематизовано је кроз: реafirмацију српског националног бића (16 посто), питање положаја Срба у другим југословенским републикама, односе у југословенској заједници (8 посто), питање положаја Срба и Црногораца на Косову и положаја аутономних покрајина (3 посто) (*ibid*). Друга важна изборна тема био је развој демократије чему је посвећено 20 посто изборних порука, а у оквиру ове тематске целине треба издвојити питање људских права и слобода, развој вишестраначког система и парламентаризма (13 посто), организације српске државе (6 посто), демократизације медија (1 посто) (*op. cit.*, 113). Коначно, треће питање по значају у изборној кампањи (18 посто свих изборних порука) било је питање у вези са друштвеним привредним развојем (*ibid*). На овом месту треба посебно обратити пажњу на: важност коју су политичке партије посветиле овој теми, као и на тематизирање питања облика својине. Процент одговарајућих изборних порука показује да ли су и у којој мери социо-економска питања била у тадашњем фокусу политичких партија, а питање својине посебно разоткрива њихово фундаментално опредељење у вези са изградњом институција тржишне привреде, а на самом почетку демократске транзиције. С тим у вези, одређење према томе који од облика својине (приватна, друштвена, државна) представља основу и генератор привредног развоја указује на дубље идеолошке поделе међу политичким партијама. Истовремено, то је и сјајни полигон за њихово јасније програмско профилисање посебно у бурним временима трансформације. Од свих партија, СПС је у највећем проценту (39 посто) имала изборне поруке из овог тематског блока, затим следе Демократска странка (29 процената) и Српски покрет

обнове (13 посто) (*op. cit.*, 114). Када је реч о социјалним питањима бројке су скоро па поражавајуће. Овој теми СПС посвећује 9 посто својих изборних порука, ДС 4 посто, а СПО тек 1 посто. Питању облика својине било је посвећено само 4 посто свих изборних порука иако је ова тема представљала програмску тачку разликовања међу партијама јер је: СПС била за „равноправност“ свих облика својине, али је истицала важност друштвеног облика својине као основе даљег развоја социјализма; СПО је био за укидање друштвене и равноправност осталих облика својине с тим што је приватна својина за ову партију представљала полугу друштвеног развоја; ДС је била заговорник приватног облика својине (*ibid*). Избор тема кампање и њихов редослед по важности рефлектује неке од кључних карактеристика политичког живота тог времена. Јасно је да је кључну превагу имала политика над економијом јер је много било важније инструментализовати националне сентименте у сврху освајања власти него приступити темељитој реконструкцији привреде и друштва у циљу изградње тржишног амбијента. Питање демократије и људских права свакако да је заслужило своје место у овој кампањи. Сумарно, изборна кампања 1990. године: 1) показала је да опозиционе партије нису имале прецизно дефинисан правац трансформације друштва већ су се определиле да изборну борбу воде на најопштијем идеолошком плану: „комунизам-антикомунизам“; 2) кампања се обраћала свим бирачима што се може објаснити тиме да су партије биле свеобухватне (*catch-all*) и недовољно утемељене у одређене социјалне слојеве, а и сама кампања је била лоцирана на плану глобалних идеолошких опција (*op. cit.*, 114-115). Дефицит јасно уобличене стратегије друштвених реформи код опозиције, до свог пуног изражаја ће доћи након политичких промена 2000. године. Ово се манифестује као хронични пратилац српске политичке сцене у којој је важно освојити власт ради саме власти, а не због прилике да се евентуално реализује конкурентни програм друштвено-политичких промена. Разуме се да Србија у том смислу не представља никакав издвојен случај већ у великој мери прати опште трендове код већине посткомунистичких земаља. Имајући у виду изузетно лоше економске прилике уочи, за време и након одржавања ових избора прилично је чудно да је пакет социо-економских тема био трећи по заступљености.

Наредни парламентарни избори одржани су релативно брзо и то 20. децембра 1992. године, али са пропорционалним изборним системом. Тематску окосницу ове кампање чинила су питања граница, међународног положаја Србије и континуитета СРЈ, санкција међународне заједнице положаја Срба у републикама бивше Југославије, ратних збивања у БиХ, страдања српског народа и положаја избеглица, државног јединства Србије, односно питање положаја покрајина и положаја националних мањина (Славујевић, 2007: 119). За разлику од претходних парламентарних избора, национални интерес је био садржај сваке четврте изборне поруке с битном разлико што је 1992. године представљао предтекст или контекст свих осталих покренутих питања па између осталог и оних из области економије и социјалне политике (20 процената изборних порука) (*ibid*). Поред тематског, кампању су обележиле и неке специфичности у изборној стратегији политичких партија. Наиме, СПС је наметнула државни и национални интерес као основну тему кампање за коју, на другој страни, опозиционе партије нису имале ефикасан одговор (*op. cit.*, 119-121). Тематска окосница кампање поприлично идеолошки и програмски хетерогене коалиције ДЕПОС била је алтернатија на власти (27 процената свих порука), а ДС-а реорганизација привредног система, развој економије и решавање низа социјалних питања (52 процената свих порука) (*ibid*). Битно обележје ове, као и претходне кампање је и то што економска питања нису била у фокусу већ су напротив била на њеним маргинама. Ово изненађује имајући у виду тадашње изузетно тешко стање у привреди и друштву, али и доста говори о превласти политике над економијом и свакодневним животом. Све релевантне партије, учеснице ових избора, нису овом тематском блоку посветиле битну пажњу: СПС са 8 процената изборних порука, СРС 12 процената изборних порука, ДЕПОС 11 процената изборних порука, ГСС 10 процената изборних порука. На овај начин као да је успостављен некакав чудан образац маргинализације ових питања који ће обележити целу ову деценију. Горе од тога представља случај њихове инструментализације у сврху реализације популистичких стратегија којих није било мало ни 1990-их година, али су посебно дошле до изражаја у периоду након 2000. године. У сваком случају заједнички именитељ је незаинтересованост политичких

елита (власти и опозиције) за суштинску тематизацију питања положаја запослених и њиховог стандарда.

У наредних годину дана, политичке прилике у Србији се нису смиривале јер је СРС у међувремену ускратила подршку СПС-у Скупштини Србије. Председник Србије Слободан Милошевић је предухитрио иницијативу СРС-а и СПО-а да се гласа о поверењу Влади распустивши парламент. Следећи парламентарни избори били су заказани за 19. децембар 1993. године. Кампања владајуће СПС имала је три велике тематске целине. Прва се тичала државног и националног интереса и имала је за циљ да ову партију представи као „државотворну“ и умерено пронационалну партију (Славујевевић, 2007: 125). СРС се у кампањи бавила критиком власти (издаја националних и државних интереса) и заузела је позицију екстремне антирежимске странке (*ibid*). Као окосница кампање коалиције ДЕПОС, као и годину дана раније, остаје алтернатива на власти с тим што кампању ове коалиције такође прате сукоби и међусобно дискредитовање њених оснивача (*op. cit.*, 127). ДС је као окосницу своје деидеологизоване и прагматичне кампање изабрала промоцију свог управљачког потенцијала, а у контексту укупних промена које су се дешавале у овој страници у смислу њеног позиционирања на центру и прерастања у масовну, народну партију (*op. cit.*, 128-129).

Кампања за парламентарне изборе 1997. године се поклопила са председничким изборима. СПС је своју кампању фокусирао на успехе режима на организацију живота под санкцијама (*op. cit.*, 135). Важан сегмент кампање је најављивање доношења Закона о приватизацији који ће донети поделу дела бесплатних акција запосленима и пензионерима. Опозиционе партије су своју кампању усмериле на управљачкој некомпетентности владајуће гарнитуре. Кампања СПО-а за председничке и парламентарне изборе је била усмерена на личност председника ове странке Вука Драшковића, а са циљем придобијања гласова осталих чланица некадашње коалиције ДЕПОС које су бојкотовале ове изборе (*op. cit.*, 136). Ови парламентарни избори су поларизовали опозицију на оси „за или против избора“ јер је један њен део узео активно учешће у њима (СПО) за разлику од другог (ДС) који

није чиме је на неки начин кулминирао процес међусобних сукоба у опозиционом блоку.

У времену између парламентарних, одржана су и два круга савезних избора 1992. и 1996. године. Савезна Република Југославија је проглашена априла 1992. године, а већ у мају су одржани избори за први сазив савезног парламента. Кампања СПС-а је била садржински крајње сиромашна, али у патриотском тону и била је усмерена на то да подстакне грађане да изађу на изборе како би се решило „егзистенцијално питање нације“, а то је очување државне заједнице (*op. cit.*, 117). Због тога што није признавала легитимитет режима успостављеног након парламентарних избора 1990. године, као и његових пројеката и иницијатива, опозиција је организовала кампању за бојкот ових избора која није успела јер је изашло више од половине бирача (*op. cit.*, 118). На наредним савезним изборима 1996. године СПС је лансирала програм под називом „Србија 2000 – корак у нови век“, а теме које су доминирале су мир, економски опоравак и реформа привреде и друштва. Међу неким од предизборних обећања нашли су се и нова концепција здравства до 2000. године, отварање нових фабрика, пореске реформе у смислу смањења захватања државе из дохотка запослених (*op. cit.*, 131). Опозиционе партије (СПО, ДС, ГСС, ДСС), окупљене у коалицији „Заједно“, тежиште кампање и даље су усмеравале на критику режима у чему је свакао предњачио СПО (*op. cit.*, 133-135). ДС је такође водила кампању критике режима, али је имала и један конструктивни део који се састојао из комбинације политичких (промена спољне политике, позив на договор са опозициони партијама из Србије и Црне Горе у вези преуређења односа у Федерацији) и економских тема (промена привредног система, брза приватизација и нови програм економских реформи, реформа пензијског фонда, незапосленост) (*op. cit.*, 134).

Савезни избори одржани 24. септембра 2000. године биће на неки начин преломни за новију историју Србије јер су представљали политичку вододелницу у смислу смене дотадашње политичке елите која је управљала Србијом још од почетка 1990-их година. СПС је водила кампању критиковања опозиције, кампању супротстављања у којој је дошло до поларизације на „патриоте“ и „стране

плаћенике“ (*op. cit.*, 138-139). Опозиција је, на другој страни, водила позитивну, конструктивну и рационалну кампању чију је тематску окосницу чинио слоган: „Јединство, победа, промене“, а имала је три кључне теме: формирање утиска о јединству коалиције, ширење уверења у извесност изборне победе, промене у друштву (*op. cit.*, 141-144). За нас је посебно важан сегмент порука које су се тицале друштвених промена. Оне су имале три фокусне тачке: промене у држави (демократизација, владавина права, поштовање људских права и слобода, ослобађање медија од стега државе), промене у привреди (покретање новог инвестиционог циклуса, приватизација подржављене друштвене својине, реструктурисање привреде, укључивање у међународну поделу рада) и побољшање међународног положаја земље (*op. cit.*, 143).

2.4.2.1.5. ПОЛИТИЗАЦИЈА СИНДИКАТА И ЊЕНИ ИНДИКАТОРИ

Као једна од битних тековина и наслеђа периода током 1990-их година, када су и настале три највеће синдикалне конфедерације у Србији, јесте њихова *политизација*. Једна од дефиниција овог појма означава га као сваки покушај синдиката да узму учешће и утицај у политичком животу друштва (Маринковић, 1993: 139). Она сама по себи говори о томе колико синдикалну акцију оптерећују политичке теме и колико је њихова активност усмерена у правцу политичког система. Из праксе је познато да су у свету синдикати, као интересне организације запослених на овај или онај начин укључени у неку од фаза процеса политичког одлучивања. Они на институционалном нивоу представљају своје чланове заступајући њихове интересе пред органима законодавне и извршне власти. Политизација синдиката представља проблем по синдикални плурализам и његову функционалност онда када сваки синдикат развија засебан и, у односу на друге синдикате, тешко премостив образац односа према институцијама политичког система, а под утицајем актера политике. Тада се може рећи да политизација

генерише фрагментацију синдикалног плурализма. Политизација синдиката је логична последица свих превирања током 1990-их година. Током ове деценије најмање се мислило о радницима, а свуда је доминирала политика на оштром пољу поделе власти и опозиције. Синдикати су се међусобно свађали и разврставали дуж осе власт-опозиција. Највећи синдикат, Савез самостални синдиката Србије био је уз власт, а против независних синдиката који су још од свог оснивања кључну жаоку своје борбе усмерили против те исте власти.

И у другим посткомунистичким државама дошло до политизације синдиката. У Румунији су се синдикалне конфедерације међусобно поделиле због тога што су се њихови лидери определили за различита политичка савезништва (Kideckel, 2001).

Велики број домаћих аутора је одавно приметио важност рефлектовања политике и политичких дешавања на синдикални плурализам у Србији (Маринковић, 1993, 1998, 1999, Стојиљковић, 1999, 2001, 2011, Палибрк и Илић, 2000, Кркобабић, 2003, Увалић, 2005, Urchurch, 2006). У савременом друштву дошло је до проширивања циљева синдикалне борбе који се сада тичу и многих у основи политичких питања попут стратегије социјално-економског, технолошког и еколошког развоја (Маринковић, 1993: 140). Оваква питања, управо због свог стратешког и дугорочног карактера, подразумевају претходно постизање ширег друштвеног консензуса. Теоријски гледано, социјални дијалог је институционални аранжман који обезбеђује право гласа репрезентативним синдикатима када је реч о појединим стратешким државним одлукама. Међутим, у пракси, како због варијабилности политичке воље државе тако и релативне слабости синдиката, он није увек гарант остваривања синдикалних циљева.

Политички аспект синдикалне борбе током 1990-их година посебно је долазио до изражаја јер је држава, између осталог, све више узимала учешће у економском животу друштва (Маринковић, 1999: 190). Маринковић је пишући о синдикалном покрету у Србији почетком 1990-их година такође наглашавао значај политике за синдикате и њихове акције које су морале бити усмерене на политичка питања уколико се има у виду тадашња ситуација коју су између осталог карактерисали пад производне моћи друштва, све већа незапосленост и раст сиромаштва, заоштравање

социјалног конфликта (1993: 147). Палибрк и Илић говоре о томе како је крајем 1990-их година синдикатима била наметнута политичка улога која је за њих могла бити вишеструко опасна (2000: 58). Војо Кркобабић поентира да је утицај политичких збивања био пресудан на стварање нових синдиката, као и да се однос синдиката и политике не може избећи (2003: 39-63). Када се направи сумарни пресек свих ових аналитичких навода постаје јасно колико је био неминован и неизбежан утицај политике на генезу синдикалног плурализма у Србији током 1990-их година.

Слободан Антонић указује на неке од карактеристика односа тада владајуће партије и већинског синдиката: тесне персоналне, организационе и финансијске везе руководства ССС и челника СПС; „кадровска ротација“ којом председник Већа ССС по одласку са своје функције постаје члан Главног одбора СПС и помоћник министра у Влади (1999: 377-378). ССС је, током 1990-их година, имао карактер фасадне или псеудо-синдикалне организације која је под фирмом самосталности заправо доследно спроводила концепт о синдикату као трансмисији воље и политике једне странке (Маринковић, 1993: 139). И Михаил Арандаренко је, пишући о колективном преговарању током овог периода, кооперативност ССС-а објашњавао инструментализацијом неких чланова овог синдиката од стране државе (1999: 141). ССС је током 1990-их година имао јаку државну подршку и није показивао никакву истинску жељу да се трансформише из трансмисионе у праву интересну организацију (Арандаренко, 2001: 171). Приликом усвајања пакета економских мера Драгослава Аврамовића познатих под називом „Програм 2“ крајем 1995. године и почетком 1996. године, видела се тесна повезаност државе и ССС-а. Наиме, иако је у почетку руководство ССС-а подржало овај програм, захухтавањем сукоба на релацији Аврамовић-режим синдикални руководиоци почели су да замерају овом програму између осталог, према речима тадашњег председника ССС-а Томислава Бановића, недостатак социјалног сегмента (Павловић и Марковић, 2013: 329).

Изјашњавање синдиката о темама које нису изворно синдикалне већ политичке могло би бити знак њихове политизације зависно из ког угла се посматра. Примера ради, сасвим се оправдано може поставити питање да ли је изворна мисија

синдиката да се бави резултатима избора или да тражи њихово расписивање? Самостални синдикат Србије се у неколико наврата оглашавао поводом изборних резултата. У време грађанских протеста 1996/1997. године Веће ССС је на једној од својих седница (23. децембар 1996.) позвало власт и опозицију на консензус (Павловић и Марковић, 2013: 329). Зашто је потребно да се синдикати мешају у *par excellence* политичко питање? Истини за вољу, у једном од каснијих саопштења из ове синдикалне конфедерације се каже: „*Не постоји никаква гаранција да у врло блиској будућности таква једна власт неће бити спремна да још више ограничи, па и укине синдикалне слободе и стави синдикат у понижавајући положај своје експозитуре*“ (Павловић и Марковић, *op. cit.*, 330). Други пут, ова синдикална конфедерација огласила се поводом дешавања која су претходила политичким променама 5. октобра 2000. године, а у вези резултата савезних избора одржаних 24. септембра те године. Председништво Већа ССС је 2. октобра упутило саопштење у коме се Савезна изборна комисија позива да утврди потпуне податке о резултатима гласања или ће 4. октобра позвати све чланове на генерални штрајк (*op. cit.*, 350). Да ли су резултати избора легитиман разлог за штрајк?

Политизација синдиката је на делу и онда када су они инструментализовани од стране власти у сврху политичког циља очувања социјалног мира или када синдикална руководства оправданим разлозима за штрајк супротстављају политичке аргументе којима се ти разлози анулирају. У више наврата током 1990-их година, руководство ССС-а је, и поред наизглед оштре реторике појединих својих чланова, свесрдно стајало уз власт.

Утврђивање степена у коме циљеви синдикалног деловања обухватају и шире друштвено-политичке теме може указивати на постојање извесног степена политизације синдиката. Почетком 1990-их година, ССС је своје кључне циљеве видео као претежно или искључиво усмерене на конкретне, дневне интересе и циљеве запослених, а УГС „Независност“ су тежиште програмских циљева ставили на питање стратегије политичког, социјалног и економског развоја друштва и на промену окружења и старе друштвене структуре (Маринковић, 1993: 127). Прво поглавље *Програма* ове синдикалне федерације из 1998. године односило се на

окончање рата на просторима бивше Југославије, који се видео као битна претпоставка за могућност успешног решавања свих осталих проблема друштва, док је друго поглавље посвећено промени ауторитарног политичког система у Србији и исцрпном излагању како треба да изгледа демократско друштво у Србији. Имајући ово у виду, постаје јасно да су и независни синдикати били свесни колику политичку тежину имају теме и проблеми мимо класичног синдикалног репертоара чије је разрешење предуслов развоја. Младен Лазић, пишући о конкурентским синдикалним организацијама ССС-у током 1990-их и о њиховој слабој мобилизацијској активности, (на првом месту УГС „Независност“) каже да због тога нису трпеле последице јер су имале спољашњу материјалну подршку због свог опозиционог политичког ангажмана (2011: 78). Процес политизације ове синдикалне конфедерације кулминирао је објављивањем њене „Платформе за излазак из кризе“ 1999. године (Urchurch, 2006: 15).

Примери политизације синдиката наведени у овом одељку били су у функцији објашњења тога како су обликовани идентитети синдиката током бурних 1990-их година. Наслеђе тог времена нашло је плодно тло за своју репродукцију и у првим деценијама XXI века без обзира на релативно промењени контекст и политичко-економске околности.

2.4.3. ФАЗЕ РАЗВОЈА ПОЛИТИЧКИХ ИДЕНТИТЕТА СИНДИКАТА

Овај одељак је замишљен као чин аргументације у корист кључне тезе овог рада према којој се у основи политичке фрагментације синдикалног плурализма у Србији налазе дивергентни политички идентитети синдиката тако да су сва претходна поглавља на неки начин била у функцији исцртавања контекста њиховог настанка. Фазе развоја политичких идентитета кључних синдикалних конфедерација временски се поклапају са тајмингом (*timing*) њиховог настанка.

Ослонићу се на методолошку матрицу историјског институционализма која је већ била примењена на изучавање синдиката у Јужној Америци (Collier & Collier, 1991). Сва претходна разматрања у функцији су објашњења настанка специфичних синдикалних идентитета одговорних за настанак политичке фрагментације синдикалног плурализма у Србији, а описаних у претходним поглављима. Важно је осврнути се мало детаљније на конкретан механизам који генерише одређено „наслеђе“ и који се састоји из неколико сукцесивних етапа: 1) претходећи услови; 2) криза (генеришући расцепи) која води до 3) преломних тренутака као и 4) наслеђе (Collier & Collier, 1991: 27-39). Моја тврдња је да су политички идентитети синдиката формиран до политичких промена 2000. године, а након тога су, уз покушаје СССС-а да се програмски реформише, репродуковани.

Из досадашњег излагања је јасно да је период 1990-их година представљао полигон за настанак кључних синдикалних конфедерација у Србији. Шта је, укратко, тај период представљао за генезу синдикалног плурализма? Срећко Михаиловић је у праву када тврди да се ради о периоду такозване „десиндикализације“. Одсуство политичке воље од стране владајућег естаблишмента, социјално-економска криза и дефицит социо-економских тема у јавном дискурсу, санкције, као и структурална разједињеност радника свакако да нису представљали погодно тло за настанак јаких и независних синдиката који би између себе водили коректну утакмицу за чланове, а према власти у појединим, стратешким питањима, наступали заједнички. Домен политике, вођен својом сопственом логиком, доминирао је јавним дискурсом потискујући иницијативе из цивилног друштва где спадају и синдикати.

Зоран Стојиљковић настанак синдикалног плурализма у Србији препознаје у незадовољству реакцијом тада официјелног и још увек јединственог ССС-а која је била млака у вези отпуштања „политички неподобних“, као и отпору настојањима руководства овог синдиката да пацификује радничке протесте (1999: 7). На овим примерима се већ да наслутити опортунизам синдикалног руководства, а на трагу некадашње трансмисије који је жртвовао аутономију деловања ради избегавања било какве отворене конфронтације са властима. Синдикални плурализам се, према Дарку Маринковићу, манифестовао као превасходно стихијски процес јер је више

представљао израз незадовољства и тежње да се сруши стара концепција синдикалне борбе него нову концепцију синдикалне борбе (1993: 133). Иако изречена прилично оштро, оваква оцена није далеко од истине. Међутим, већ у самом чину неслагања са официјелном политиком синдиката налазили су се обриси једног новог приступа раду синдиката и односу са светом политике. Тај приступ је превасходо био обликован контекстуалним чиниоцима које је детерминисала превласт политике.

У претходним поглављима, укључујући и она где је анализиран однос синдиката и државе у протекле две деценије, представио сам шири друштвено-институционални оквир настанка и егзистенције синдиката. Сумарни утисак упућује на то да прилике никако нису ишле на руку развоју функционалног синдикалног плурализма. Напротив, међусиндикалне конфронтације су имале континуирани ефекат слабљења њихове ионако ограничене моћи.

2.4.3.1 ПРВИ ЧИН: ПРЕТХОДЕЋИ УСЛОВИ

Утицај неке институције посредован је карактеристикама актуелног политичког и историјског контекста (Theleen, 2002). Оваква оцена истраживача из школе историјског институционализма у великој мери се односи и на српске синдикате. Политичке околности током 1990-их година директно су утицале на синдикални покрет у Србији (Увалић, 2005). Политички фактори су били кључни за настанак синдикалних конфедерација, синдикалног плурализма, а самим тим и његове политичке фрагментације. Подсетићу читаоца на већ изнете податке из 2001. године (Табела бр.12) где су два фактора доминирала у перцепцији запослених у вези разлога настајања супротстављених синдиката: „настојање партија да направе „своје“ синдикате“ и „различита схватања улоге синдиката“. Партијски систем је до 2000. године спадао у оне са доминантном странком (више о томе у: Орловић, 2010) која је фаворизовала један синдикат (ССС) што је у старту створило асиметрију моћи између синдикалних конфедерација и синдикални плурализам чинило

нефункционалним. Истовремено, контекст је био обележен ратовима и санкцијама, национализмом, одсуством релевантног политичког партнера у лику неке политичке партије јер тадашње опозиционе партије нису у својим програмима препознале важност синдикалних тема (Антонић, 1999, Арандаренко, 2001) те су синдикати били принуђени на једнократну и прагматичну сарадњу са њима. Кроз анализу тематског оквира који је доминирао током изборних кампања у периоду 1990-2000. године додатно се може стећи увид у природу политичких тема и социјалних расцепа који су обележили политички живот Србије тог времена и које су се најмање односиле на свет рада. Из тога јасно произилази закључак да су синдикати (они независни!) требали да уложе доста труда да се супротставе кумулативном ефекту контекстуалних чиниоца који их је гурао на маргине друштвених збивања.

Самоуправно наслеђе представља једно од објашњења слабости синдиката током 1990-их година (Арандаренко, 2001: 162). Укратко, дисфункционалне (економске и друштвене) карактеристике овог система (сегментирано тржиште радам, економска и статусна диференцијација међу радничком класом) превладале су почетком транзиције и током 1990-их година умногоме отежавши стварање класне солидарности и класне свести код радништва (*ibid*). Самоуправно тржиште рада је институционално било структурирано као колекција више фрагментираних унутрашњих тржишта рада. Арандаренко је, посматрајући индустријске односе демократских земаља и југословенског самоуправљања дошао до следећих закључака: *Прво*, протагонисти економског живота су имали више аутономије у односу на остале социјалистичке земље, али само у мери у којој нису угрожавали темеље једнопартијског система. *Друго*, интересни конфликт у предузећу није био препознат. Јединство управе и радника требало је да створи хармонију у колективу која је једино могла бити угрожена од стране „антисамоуправних снага“ или „техно-менаџерских структура“. *Треће*, није било истински аутономних синдиката јер су представљали продужену руку комунистичке партије, а синдикални руководиоци су били део партијске номенклатуре (2001: 165). Арандаренко наслеђе самоуправљања у виду сегментираног тржишта рада и вертикалне и хоризонталне фрагментације радништва, према сопственим речима, користи као један од структуралних фактора у

објашњењу слабости радништва током 1990-их година. У извесном смислу, ово је комплементарно запажању Зорана Стојиљковића који је, на трагу различитих врста подела међу члановима синдиката, писао о неопходности претходног дефинисања листе захтева (2001). Управо ове структуралне поделе о којима говори Арандаренко представљају препреку медијације различитих интереса међу запосленима. Овакво наслеђе мени користи у објашњењу настанка политичког идентитета синдиката на начин да је основна линија расцепа у ССС-у била за и против некадашњег синдикалног деловања. Социјални расцеп стари режим-опозиција режиму (Орловић, 2010) који је нашао свој корелат и на плану партијских борби рефлектовао се на овај начин и на плану синдикалног деловања. Читаву деценију ће обележити овај расцеп који је поларизовао и синдикате јер се ССС ставио на страну власти, а УГС „Независност“ и АСНС су били уз опозицију. Комунистичко наслеђе у виду институционалног и идеолошког утицаја из доба комунизма, Ост и Кроули виде као заједничку карактеристику свих посткомунистичких земаља посебно уколико се има у виду чињеница да су синдикати, током доба комунизма, били на истој страни на којој је био менаџмент (2001: 229). Сматрам да је самоуправно наслеђе, имајући у виду његове перформансе, у неким сегментима више погодно за развој синдикалног плурализма и плуралистичког начина интересне репрезентације. Међутим, кључни услов је изостао, а то је била политичка воља тадашњег естаблишмента да створи реалне услове да до тога дође. На сва ова запажања додао бих још једно. Срећко Михаиловић каже да су овдашњи радници и синдикати, за разлику од осталих посткомунистичких земаља, из доба социјализма акумулирали другачија искуства која се састоје у: 1) релативно развијеном осећају социјалне потентности; 2) осећају за сигурност радног места; 3) разумевању државе као бескрајно обавезне социјалне државе (2004: 5).

Самостални синдикат Србије (ССС) робустна и до данас најмасовнија синдикална организација настао је, на самом почетку вишестранања, наследивши некадашњи синдикат из доба комунизма, као и пратећу инфраструктуру. Период пре 1990. године обележио је однос трансмисије државе и синдиката који је укидао било какву аутономију потоњег. Друштвени рељеф у годинама непосредо пре и за време

настанка ССС-а обележили су таласи масовних радничких штрајкова који су доживели своје велико финале штрајком металаца и текстилаца априла 1991. године. За разлику од неког ранијег периода када ови штрајкови нису доводили у питање основе система, сада су се (у другој половини 1980-их година) доминантни захтеви штрајкача односили на корените политичке, економске, као и социјалне промене (Маринковић, 1998: 10).

Табела бр. 17: Број штрајкова и учесника 1980-1988.

Година	Број штрајкова	Број учесника	Просечан број учесника у једном штрајку
1980.	247	13.507	55
1981.	216	13.504	62
1982.	174	10.997	63
1983.	336	21.776	64
1984.	384	29.031	75
1985.	/	/	/
1986.	851	88.860	104
1987.	1.685	288.686	171
1988.	1.851	386.686	208

*извор: (Марковић, 2014: 59)

То су били претходећи услови настанка ССС-а. Ови штрајкови су били у функцији својеврсне антиципације будућих поларизација унутар руководства синдиката. Њихова енергија и материјална основа прелили су се на дешавања почетком 1990-их година у смислу конфронтације интереса дела радништва које је желело реформе у друштву и државе која је тежила било каквој амортизацији и неутрализацији социјалних конфликта. Време опште трансформације друштвеног и политичког система неумитно је наметало потребу постулирања дијаметрално супротне праксе синдикалног деловања у односу на претходни период социјализма. Међутим, самоуправно наслеђе у виду претеране везаности за државу, одиграло је

несумљиво важну улогу у обликовању овог синдиката у првим годинама његовог рада.

Услови пред штрајк металаца и текстилаца априла 1991. године, као и дешавања у Већу Самосталног синдиката, прилично верно осликавају контекст настанка синдикалног плурализма и УГС „Независност“. Економске прилике нису биле завидне и представљале су генератор радничког незадовољства. Ниво зарада је, почев од 1989. године бележио континуирани пад који ће се наставити све до 1993. године када је, према званичним подацима, забележен ниво зарада од 18 посто (у односу на ниво зарада из 1989. године). Политичке прилике су биле такве да је почетак транзиције Србија дочекала на челу са политичким вођством које је свој положај унутар некадашње комунистичке номенклатуре ојачало крајем 1980-их година и тријумфовало на првим вишестраначким изборима 1990. године. На једној страни нашла се свемоћна држава, а на другој зачеци цивилног друштва.

Сада је на реду скицирање политичких и синдикалних прилика у Србији у време настанка Асоцијације слободних и независних синдиката (АСНС). То је период уочи и за време одржавања локалних избора 1996. године након којих су уследили велики грађански протести. Спољнополитички контекст обележио је завршетак рата у БиХ потписивањем Дејтонског споразума крајем 1995. године. На унутрашњем плану монетарна реформа коју је спровео гувернер Драгослав Аврамовић зауставила је хиперинфлацију и донекле је утицала на повећање нивоа зарада. На политичком плану, СПС је кроз неколико изборних циклуса консолидовала своју власт, а код опозиције је дошло до извесних и не тако лаких покушаја њеног уједињења. Највеће заслуге за заједнички наступ опозиције на изборима 1996. године у оквиру коалиције „Заједно“ треба приписати Зорану Ђинђићу и Драгославу Аврамовићу (Антонић, 2015: 178). У претходеће услове настанка АСНС-а свакако треба убројати и јако индикативну чињеницу да је њен први председник Драган Миловановић у политику ушао 1992. године на Видовданском сабору као члан Савета ДЕПОС-а (Интервју са Драганом Миловановићем - *Вратићу се ускоро у политику јер сам потребан земљи*, лист Прес, 11.08.2011).

На синдикалној сцени је дошло до отворене поларизације између официјелног синдиката (ССС) који је стајао уз власт и независних синдиката који су били под великим притиском сопствене маргинализације.

2.4.3.2. ДРУГИ ЧИН: КРИЗА И ПРЕЛОМНИ ТРЕНУЦИ

Попут свих већих организација, и синдикати (синдикалне конфедерације) нису поштеђени разноврсних унутрашњих подела око многих питања док кључни програмски курс одређује већинска или преовлађујућа гарнитура синдикалних руководилаца. Периоди криза стављају на тест њихово организационо јединство.

Пад Берлинског зида, криза и урушавање социјалистичких поредака у земљама Источне Европе представљали су симболични крај једне вишедеценијске епохе. И више од тога, то је значило крај једног приступа уређењу односа државе и друштва чиме је макар формално била омогућена еманципација синдикалног покрета из окриља државе. Стара гарнитура комунистичког вођства је смењена или је, у реформисаном руху, направила пакт са опозиционим снагама. Међутим, како је Лазићева анализа (2011) показала, у Србији је некадашње комунистичко руководство фигурирало као протагониста самог почетка постсоцијалистичке трансформације која ће врло брзо бити блокирана. Шта се дешавало са синдикалном организацијом? По узору на политички естаблишмент, и синдикално руководство је остало исто, а стари комунистички синдикат је само променио назив. На IX конгресу 1990. године декларативно је назначена независност синдиката у односу на актере политике док је на програмском плану остало нешто од самоуправне фразеологије. Као што се да приметити, и политичко и синдикално руководство се 1989. и 1990. године, након кризе и краха социјализма консолидовало. Били су испуњени сви неопходни услови за суштинску репродукцију трансмисионог образаца односа који се на манифестном плану приказивао у форми одбијања синдикалног руководства да приступи озбиљном

планирању штрајка металаца и текстилаца. Овај штрајк је, такође, више пута одлаган током 1990. и 1991. године (више о томе у: Маринковић, 1998: 27-78).

Криза до које је дошло 1991. године унутар редова тада јединственог ССС-а довела је до директне конфронтације реформског и конзервативног крила што је резултирало одвајањем дела чланства и настанка УГС „Независност“. Слично се десило и током лета 1996. године када су се у оквиру УГС „Независност“ појавиле разлике у погледу тога да ли овај синдикат уопште треба да учествује у опозиционој коалицији „Заједно“. Шта је био окидач кризе? У случају настанка ССС не може се рећи да се радило о некој унутрашњој кризи у комунистичком синдикату већ више о општој кризи самог социјализма. Међутим, када је реч о настанку УГС „Независност“, кризу је детерминисао приступ дефинисању независне позиције синдиката у односу на политичке партије на почетку транзиције док се у случају АСНС радило о методу борбе против политичке власти. Међутим, то у крајњој инстанци и јесте однос према политичким партијама.

Преломни тренуци (critical juncture) представљају: 1) период значајних промена који се 2) на различите начине јављају у различитим државама (или аналитичким јединицама) и 3) за које се претпоставља да производе различито наслеђе (Collier & Collier, 1991: 29). Преломни тренуци кореспондирају са настанком три синдикалне конфедерације. Важно је дефинисати колико је тај временски период трајао што је у конкретном случају период од 1990. до 1996. године. Преломни тренутак за настанак Савеза самосталних синдиката Србије (СССС) јесте 1990. година када је дошло до трансформације некадашњег комунистичког синдиката у нови. Преломни тренутак за настанак УГС „Независност“ је 1991. година, тачније штрајк металаца и текстилаца у априлу те године, када долази до расцепа унутар тада једино постојећег синдиката. За Асоцијацију слободних и независних синдиката (АСНС) преломни тренутак је 1996. година, тачније питање приступања УГС „Независност“ опозиционој коалицији „Заједно“. АСНС је тако настала отцепљењем дела чланства УГС „Независност“ које је желело да се прикључи овој коалицији.

Дарко Маринковић је у радничком незадовољству, које се, у различитим облицима, испољавало упоредо са развојем друштвене кризе у периоду краја 1980-их

и почетка 1990-их година, препознао чак три аспекта: онај који се тицао стања у друштву, материјалног и социјалног положаја запослених, као и рада Савеза синдиката Србије (1993: 122). Према њему, друштвена криза је указала на корелативни однос између лошег материјалног и социјалног стања запослених и неефикасности и опортунизма синдиката који је штитио интересе државе и послодаваца (*ibid*). Сигурно да је кумулативни ефекат ових фактора представљао погонско гориво ескалацији социјалних кофликата који ипак нису урушили зграду политичке власти.

Радничко незадовољство основним идеолошким правцем и укупним стањем у тада монолитном синдикату проналазило је различите форме „вертикалног“ и „хоризонталног“ испољавања. С обзиром да је ССС био структуриран на територијалном принципу, захтеви за смену синдикалног руководства пристизали су из синдикалне базе вертикалним смером одоздо-навише. Сукоби унутар руководства монолитног Савеза самосталних синдиката Србије, почетком 1990-их година рефлектовали су колизију две концепције уређења односа између синдиката и других важних друштвено-политичких актера. У време ових синдикалних превирања председник ССС-а био је Томислав Миленковић који је на трагу својих претходника, занемарујући дух времена и потребе за свеопштом трансформацијом друштвених односа, итекако показивао жељу да синдикат не толико формално колико суштински привеже уз државу. Синдикална документа стога нису релевантан показатељ правца у коме се кретао тада још увек јединствени синдикат. Изјаве чланова руководства расветљавале су суштину опредељења неререформисаног дела синдиката. О томе сам писао у делу овог рада у коме сам анализирао нормативну и практичну димензију синдикалног идентитета. Преломни тренутак за настанак УГС „Независност“ представљала су сва дешавања уочи, за време и након организације штрајка металаца и текстилаца у априлу 1991. године. Детерминишући фактор самоуправног наслеђа, онако како га је Арандаренко верно осликао, показао се у правом светлу и то код дела синдикалне номенклатуре. Наиме, на трагу старе самоуправне синдикалне матрице било је неопходно избегавати било какав дубљи социјални конфликт и аутономно понашање синдиката. Међутим, ти елементи представљају сам нуклеус

синдикалног бића у земљама тржишне привреде и инструменте путем којих су они видљиви и препознатљиви на јавној сцени. Реална претња изазивања социјалних конфликта ширих размера, као и аутономни образац деловања неке су од упоришних тачака моћи савремених синдиката и истовремено легитимна средства борбе за радничка права. Када се историјске чињенице тог времена (1990/1991. година) сагледају из данашње перспективе, стиче се утисак као да је поларизација дивергентних парадигми синдикалног деловања унутар монолитног ССС-а, која је као хронична криза лебдела у ваздуху, тражила неки конкретни повод (догађај) да ескалира у свом највећем степену. Штрајк металаца и текстилаца је управо један такав догађај. Епилог овог штрајка није био баш сјајан по интересе радника већ је у ствари показао свемоћ државе и асиметрију моћи на релацији синдикат-држава која ће до данас бити непромењена. Захтеви штрајкача, и поред обећања нису испуњени. Међутим, слободно се може рећи да је један од много важнијих „производа“ овог штрајка био настанак нове синдикалне конфедерације УГС „Независност“ 23. новембра 1991. године. Свему томе је конкретно претходило заседање Већа ССС-а 29. маја 1991. године на коме је превагу оденела такозвана конзервативна струја (Антонић, 1999: 376). За Зорана Стојиљковића, то је био израз тежње да се синдикат еманципује од улоге трансмисије владајуће партије и супротстави прокламованој „патриотској“ позицији синдиката (1999: 7). То је истовремено био и епилог сукоба унутар ССС-а који су започели, видели смо, доста раније. Свој даљи рад, УГС „Независност“ су наставили на трагу своје, од оснивања успостављене, прогресивне синдикалне, али и политичке агенде која никада није прешла границу аутономије синдиката. На примеру настанка овог синдиката јасно се уочава како се у „претходећим условима“ налази клица тињајуће „кризе“ која врло брзо доводи до „преломних тренутака“ које представљају неки важни догађаји после којих ништа више није исто. Синдикална сцена Србије после 1991. године није више била иста јер је на неки симболичан начин кренула путем своје убрзане плурализације.

Сукоби унутар УГС „Независност“ 1996. године текли су упоредо са збивањима на опозиционој сцени Србије средином 1990-их година. До тог периода, овај синдикат је већ изградио препознатљив опозициони имиџ који је стекао још

одвајањем од ССС-а 1991. године. Гибања на бурној опозиционој сцени током 1996. године, која су ишла у правцу њеног потенцијалног укрупњавања, својим центрипетални силама привлачила су себи и овај синдикат. А како је заправо текао процес укрупњавања опозиције? Наиме, председник Демократске странке, Зоран Ђинђић је, након парламентарних избора 1993. године, а посебно после потписивања Дејтонског споразума 1995. године, одлучио да промени политичку стратегију свог претходника на челу странке (Драгољуба Мићуновића) која се састојала у томе да се буде језичак на ваги између власти и опозиције у корист преласка на њен опозициони тас и скупљања што више „тегова“ (Антонић, 2015: 178). Логично је закључити да је, поред осталих опозиционих странака (СПО, ДСС, ГСС) овом савезу требало да се прикључи и одређени број актера цивилног друштва. Хетерогени карактер опозиционог савеза манифестовао се у његовом називу јер је то била радничко-сељачко-демократска коалиција „Заједно“. Суревњивост лидера опозиције, која је у неком степену била и личне природе, претила је да доведе у питање опстанак овог опозиционог савеза. Готово спасавајући, кохезивни фактор његовог опстанка персонификовао је Драгослав Аврамовић, који је у међувремену био смењен са места гувернера. Опозициони идентитет УГС „Независност“ је до тог периода (а и након њега) био неупитан, а деловање овог синдиката је имало наглашену политичку димензију. Отуд се у редовима овог синдиката јавила жеља дела чланства да се приступи коалицији „Заједно“. Ово је свакако требало да представља новину у деловању овог синдиката имајући претходно у виду чињеницу да је он већ одбио сличан аранжман формалног приступања коалицији опозиционих странака ДЕПОС пред изборе 1992. године. Али, као и свака друга, и опозициона борба се може реализовати применом различитих средстава. Приступање коалицији политичких партија је једна могућност која, такође, може бити реализована на много начина. Дебате унутар УГС „Независност“ у вези политичког ангажмана на листи коалиције „Заједно“ показале су поларизацију унутар овог синдиката око два основна приступа сарадњи са политичким партијама односно методама опозиционе политичке борбе. То су били ставови „за“ и „против“ директније и конкретније сарадње са политичким партијама. Наравно, у ширем смислу, као и у случају ранијег сукоба унутар ССС-а

1991. године, то је било питање дефинисања општег односа према политичким партијама. Да ли је приступање коалицији политичких партија представљало најбољи и најефикаснији начин политичке борбе који не би довео у питање аутономију синдиката? Опрезност УГС „Независност“ у наступу према политичким партијама, која их је у овом случају више удаљавала од приклањања коалицији „Заједно“, била је емпиријски оправдана јер су политичке странке током 1990-их година више тежиле инструментализацији синдиката у сврху борбе за освајање власти што је посебно било изражено код странака опозиције. Иако се тада то није у толикој мери видело, ствари су постале јасније посебно након политичких промена 2000. године. Анализа страначких програма је показала недовољну сензитивност за интересе синдикалне борбе о чему је већ било речи. Коначно одбијање УГС „Независност“ да уђе у састав ове опозиционе коалиције представљало је повод да се одређен број чланова овог синдиката издвоји и формира Асоцијацију слободних и независних синдиката (АСНС) у јулу 1996. године. И данас у овом синдикату свој настанак оправдавају унутрашњим демократским односима у УГС „Независност“. У личној карти овог синдиката, на његовом званичном сајту, у вези тога пише: „Асоцијација слободних и независних синдиката основана је 2. јула 1996. године, на иницијативу незадовољних радника који су се осведочили да овдашњи синдикати немају основне елементе демократске радничке организације“²⁵. Конкретна иницијатива за настанак синдиката потекла је од Независног синдиката металаца Србије, а њој су се касније прикључиле и друге организације (Луковић, 1999: 262)²⁶. Тако је настала и трећа велика синдикална конфедерација која је позната по томе што је често на изборима наступала у савезу са политичким партијама или путем странке коју је сама основала (Лабуристичка странка).

Када сумирамо све наведено, и додатно упоредимо са коришћеном методолошком матрицом историјског институционализма, у свој јасноћи показује се да су 1990., 1991. и 1996. година биле време великих друштвених превирања која су

²⁵ <http://asns.rs/o-nama/licna-karta/> (приступљено 20.05.2017.)

²⁶ Асоцијација синдиката саобраћаја Југославије, Независни синдикати Србије, Независни синдикат радника „Градска чистоћа“, Синдикат возача ГСП, Независни синдикат земљорадника Србије, Синдикат лекара и фармацеута Србије.

се, такође, у великој мери рефлектовала и на синдикални покрет. Сва од њих је креирала специфично „наслеђе“ које се разликовало у односу на претходни период, а то су истовремено и године настанка три највеће синдикалне конфедерације. Наиме: 1990. године настаје синдикат (ССС) у чијем деловању од почетка превагу има опортунистички однос према политици; затим 1991. године, издвајањем дела чланства, настаје синдикат (УГС „Независност“) са проактивном опозиционо-политичком улогом, али са наглашеном аутономијом у односу на актере политике (политичке партије); коначно, 1996. године настаје синдикат (АСНС) са такође наглашеном проактивном политичком улогом, али који за разлику од претходног ту исту политичку улогу остварује на штету сопствене аутономије и еманципације у односу на политичке странке.

2.4.3.3. ТРЕЋИ ЧИН: ЕПИЛОГ И НАСЛЕЂЕ

Када се упореде програмска документа синдиката током 1990-их, најбоље се виде ефекти политизације и различитих политичких идентитета и то кроз дефинисање циљева синдикалне борбе. Док је официјелни синдикат (ССС) као циљеве синдикалне борбе дефинисао конкретне, свакодневне циљеве запослених дотле је УГС „Независност“ као циљеве дефинисао радикалне политичке, друштвене и економске промене (Арандаренко, 2001: 172). Нови синдикати су током овог периода представљали мешавину интересне организације, друштвеног покрета и невладине организације (*ibid*).

Табела бр. 18: Председници Савеза самосталних синдиката Србије (СССС)

<i>Име и презиме</i>	<i>Мандат</i>
<i>Томислав Миленковић</i>	<i>1989-1991.</i>
<i>Милорад Вујасиновић</i>	<i>1991-1994.</i>
<i>Томислав Бановић</i>	<i>1994-2000.</i>

<i>Миленко Смиљанић</i>	<i>2000-2007.</i>
<i>Љубисав Орбовић</i>	<i>2007-до данас</i>

Табела бр. 19: Председници УГС „Независност“

<i>Име и презиме</i>	<i>Мандат</i>
<i>Бранислав Чанак</i>	<i>1991-2016.</i>
<i>Зоран Стојиљковић</i>	<i>2016-до данас.</i>

Табела бр. 20: Председници Асоцијације слободних и независних синдиката

<i>Име и презиме</i>	<i>Мандат</i>
<i>Драган Миловановић</i>	<i>1996-2002</i>
<i>Ранка Савић</i>	<i>2002-до данас</i>

Наслеђе укупног институционалног развоја синдиката представљају стабилни атрибути њихових дивергентних политичких идентитета, као и политичка фрагментација која настаје као последица тога. Развој идентитета је прошао кроз фазу продукције и учвршћивања (од 1990. до 2001. године) и репродукције (од 2001. до данас). За фазу продукције идентитета важан је тајминг (*timing*) настанка синдиката, а потом и редослед радњи (*sequencing*). Тајминг настанка синдиката одредио је њихов однос према политици. Стога, СССС и УГС „Независност“ су настали у првим годинама транзиције када је кључна тема била дефинисање односа синдиката према партијама и осталим друштвеним актерима, а у контексту оживљавања политичког и друштвеног плурализма. У каснијој фази, средином 1990-их кључна тема био је модел сарадње синдиката и партија опозиције у борби против политичке власти. Ту је дошло до раскола унутар УГС „Независност“ и настанка АСНС-а. Међутим, мало подробнији увид разоткрива да се и у том случају радило о дефинисању односа синдикат-политичке партије. У фази продукције политичких идентитета синдиката до 2000. године несумњиво најважнију улогу је имао процес њихове политизације као резултат симултаног дејства контекстуалних фактора на њихов настанак и развој и који представља спону између контекста и понашања синдиката. У условима никако погодним за синдикални плурализам политизација

синдиката је представљала њихов одговор на изазове контекста (пасиван/активан) и последицу њихове борбе за опстанак. Постоје њени различити манифестни облици, који и данас представљају саставни део синдикалног политичког идентитета: 1) на нормативном плану то је видљиво у присуству ширих политичких тема у синдикалним програмима, 2) на практичном плану кроз директно и активно учешће синдиката у политичком животу кроз разне штрајкове са политичким захтевима, учешће на изборима у савезу са политичким партијама, учешће на политичким протестима.

Поред тајминга за ову фазу је од значаја и редослед радњи (*sequencing*). Ово је од значаја за концепт путне зависности (Pierson, 2004, Page, 2006). У намери да превазиђем хронолошку дескрипцију настојао сам да на бази анализе узрока (зашто), садржаја (како) и искуства које су синдикати имали у контакту са политиком покажем да је почев од иницијалне, свака следећа радња, као и начин како је спроведена, била условљена искуством (наслеђем) из претходне, чиме се успоставља механизам или каузални низ догађаја који је на крају резултирао одређеним политичким идентитетом синдиката као експланаторном варијаблом настанка политичке фрагментације. Значи, свака претходна радња условљавала је следећу и истовремено објашњавала њен настанак. Значи, уколико су се УГС „Независност“ још 1991. године, након раскола унутар ССС-а око одбијања улоге трансмисије, изјаснили за највише партнерски, уговорни однос са политичким странкама у циљу борбе за опште друштвене промене, онда је разумљиво што су заобишли приступање опозиционој коалицији „Заједно“ 1996. године. То су исто учинили и 1992. године у случају коалиције ДЕПОС. Јасан је каузални низ догађаја. Међутим, ако је АСНС, након издвајања из овог синдиката и приступања коалицији „Заједно“, постулирала модел блиске сарадње са политичким партијама онда не чуде потоњи аранжмани овог синдиката са странкама коалиције ДОС 2000. године или коалиције „Преокрет“ 2012. године. И више од тога, чланови овог синдиката постали су тако део законодавне и извршне власти чиме је, фигуративно речено, забашурена граница на релацији држава-цивилно друштво (јер су синдикати саставни део цивилног друштва). Важно је обратити пажњу и на колизију у изјавама синдикалних

функционера и накнадних активности синдиката што осликава њихов политички идентитет. Недоследност рефлектује опортунистичко идентитетско језгро које маневри синдикалног руководства не могу да забашуре. Опредељење „циљ оправдава средство“ не сме представљати оправдање за нарушавање аутономије синдиката.

Завршетак процеса настанка једног синдиката по формули „претходећи услови-криза-преломни тренуци-настанак синдиката“, као свој епилог имао је специфично наслеђе које је представљало претходеће услове за настанак следећег синдиката. Специфичну окосницу претходећих услова настанка синдиката и синдикалног плурализма уопште чинили су дакле и елементи наслеђа из претходног периода око којих су се поларизовали делови синдикалног руководства. Наиме, самоуправно наслеђе је представљало идеолошку матрицу на коју се лако ослонила читава конструкција ССС-а јер се у суштинском смислу радило о истом синдикату који је само у међувремену 1990. године променио назив. Такав синдикат, који је у многим аспектима свог деловања подсећао на праксу неких прошлих времена, представљао је наслеђе почетка постсоцијалистичке трансформације. Врло брзо, кључна тема око које су се фигуративно ломила копља унутар ССС-а је била: наставити са старом праксом трансмисије, која је сада била вешто скривена, а споља одржавати привид аутономије, или кренути новим путем чије су координате већ исцртали западноевропски синдикати. Где нема медијације интереса и консензуса разлаз је дакако једино решење. То је био почетак плурализације синдикализма у Србији. Политизација УГС „Независност“ у смислу креирања њиховог опозиционог политичког деловања представљала је наслеђен образац који је, са стране механизма утицаја на политику, средином 1990-их година и уз посредовање странака опозиције, био подвргнут преиспитивању од стране дела чланства овог синдиката.

ССС је током 1990-их година, као и некадашњи комунистички синдикат из времена СФРЈ, одржавао блиске везе са владајућом партијом у држави. То се лако могло уочити током неких кључних момената попут периода уочи избора и током грађанских или социјалних немира или етничких криза (Арандаренко, 2001: 172). На тај начин је ССС више представљао фактор стабилизације и учвршћивања политичког поретка, него његове трансформације. У више наврата су челници овог

синдиката својим јавним иступима пружали подршку активностима државног руководства.

Фаза репродукције синдикалних идентитета уследила је након демократских промена 2000. године и одвијала се у контексту који је делимично погодовао развоју синдикалног плурализма. Инерција и стабилност кључних атрибута наслеђа је завршни продукт целокупног развоја синдикалног плурализма који се елаборира.

Како је синдикална сцена Србије дочекала крај XX века, а уочи политичких промена 2000. године? Михаил Арандаренко пише о томе како се синдикална сцена могла поделити на два блока. Један је чинио официјелни синдикат, а на другој страни је био различит сет нових независних синдикалних конфедерација и синдикати у предузећима, (2001: 171). Према његовим речима, односи ова два блока су чешће били конфронтацијски него кооперативни, а сукоби су били чешћи међу новим синдикатима (*ibid*).

Ауторски двојац Палибрк-Илић поентира да су претпоставке за успешно синдикално деловање биле негативне и као аргументацију за такав став укратко скицира стање које је карактерисао 1) висок степен међусобне нетолеранције, сталне поделе и сукоби; 2) суревњивост и лидерске амбиције; 3) сумњиви односи са владајућом и опозиционим политичким партијама; 4) стални притисци и субверзивно деловање режима; 5) недовољно изграђена свест радника; 6) рестриктивно законодавство; 7) изразито неповољна ситуација у свим сегментима друштва (2000: 58).

Попис ових, рекло би се више него негативних аспеката синдикалне сцене Србије крајем 1990-их година, као нека врста прецизне дијагнозе није могла чинити мирним никог коме је искрено стало до тога да радници имају јаке синдикате који би се заузели за њихове интересе. Изузетно неповољни трендови по синдикални покрет Србије наставиће се, после кратког узлета и надања изазваних највише политичким променама 2000. године, и почетком новог века. Енергија и ентузијазам, како

радника тако и осталих грађана Србије брзо ће бити потрошени. Истини за вољу, радници нису могли очекивати ништа добро од нових власти које су прокламовале залагање за флексибилизацију радног односа. Приватизација је куцала на врата ...

2.4.4. КОНТЕКСТ РЕПРОДУКЦИЈЕ ИДЕНТИТЕТА (2001-2012)

Политичке промене до којих је дошло у октобру 2000. године поставиле су нову сцену на којој је на неки начин требало редизајнирати узајамни однос синдиката и света политике. Макар су таква била очекивања радништва. Да ли се у томе и успело? Може бити илустративан наслов једног чланка Дарка Маринковића из 2002. године који гласи „*Свет рада пред изазовима једне недовршене револуције*“. Славиша Орловић каже да је демократска транзиција и консолидација у Србији разапета између процеса изградње државе и разградње државне регулације у економији (2008: 262). Наравно, овде се ради о разградњи нечега што се зове политички капитализам. Преокупираност политичких елита овим и сличним темама последично је ставила раднике и синдикате на маргину друштвено-политичких збивања. Предност су имале теме изразито политичког карактера попут опстанка Црне Горе у заједници са Србијом, статус Косова и Метохије, сарадња са Хашким трибуналом. Власт је за теме из социјално-економског миљеа остала незаинтересована јер социјални дијалог, као механизам стратешког и дугорочног, на консензусу заснованог договора о смеру и цени системских и неодложних реформи, није заживео, већ је коришћена куповина социјалног мира, као краткорочно, тактичко средство амортизације потенцијалних социјалних немира.

Који су то спољашњи, а посебно унутрашњи друштвено-политички процеси у Србији претходили и на неки начин припремили политички преврат 2000. године?

Привреда Србије је 1990-их година услед ратова, санкција и блокиране транзиције била девастирана, забележен је континуирани пад друштвеног производа што се одразило на материјални положај великог дела становништва. Куповином

социјалног мира режим је могао неко време да у привидној лојалности држи делове радништва, али не и средње слојеве становништва који су свој политички отпор демонстрирали током грађанских протеста 1996/1997. године. Опозиција је била слаба и разједињена. Младен Лазих каже да је у периоду 1996-2000. године довршена такозвана „првобитна акумулација капитала“ која је извршена конверзијом ресурса од стране припадника номенклатуре, али и „ратних предузетника“, као и успон дела нове економске елите из средњих слојева (2011: 65). На овом месту је посебно занимљиво указати на разлике у ставу међународне заједнице према Милошевићевом режиму средином и крајем 1990-их година. Наиме, након потписивања Дејтонског споразума 1995. године и окончања грађанских ратова у СФРЈ, међународна заједница је хтела да консолидује своје добитке у Средњој и Источној Европи тако да је антимилошевићевска опозиција проглашена националистичком и ускраћена јој је помоћ (*op. cit.*, 66). Након бомбардовања СРЈ 1999. године промењен је став према режиму и сада је подржана опозиција која је морала да се уједини и дисциплинује (*ibid*).

Славиша Орловић издваја пет заједничких карактеристика демократске транзиције у балканским земљама: *прво*, концепт слабе државе је стратешко опредељење и понашање елита које су солидарне на сталном пројекту отимања од државе; *друго*, у процесу трансформације друштва јавна и нарочито политичка сцена доживљава се као место неодговарајуће, неправичне и неправне прерасподеле и личног богаћења, а не као место бриге и обезбеђивање јавног добра; *треће*, иако је повика на неолиберале, они никада нису управљали балканским државама; *четврто*, у Србији никада није постигнут завидан степен дуготрајног политичког консензуса везаног за темељну економску трансформацију, приватизацију и тржишну привреду и интеграцију у Европску унију, већ су ова питања више бивала повод за поларизацију друштва; *пето*, иако су готово све владе и током 1990-их и након 2000. године водиле рачуна о онима које реформе највише погађају, неминован исход ипак је подела на добитнике и губитнике (2008: 264-265). Свака од наведених карактеристика поприлично верно осликава стање политике, привреде и друштва у Србији почетком новог века. Одсуство искрене бриге од стране оних који су

преузели полуге власти након 2000. године за јавно добро или постизање политичког консензуса о изузетно важним питањима политичко-економског развоја Србије у многоме су умањиле и шансу синдиката да изборе значајније место на јавној сцени. Канали могућег утицаја на креирање јавних политика (социјални дијалог или сарадња са релевантним политичким партијама), као и 1990-их година, били су неразвијени.

Драгољуб Мићуновић у оцени досадашњих домета транзиције разликује вредносну од институционалне транзиције (2011: 20). Ову потоњу анализира кроз њених пет задатака: 1) плурализацију „јединствене власти“; 2) осамостављивање и уравнотежење трију елемената власти (парламент, влада, судство); 3) ослобађање штампе и електронских гласила; 4) изградњу цивилног друштва; 5) стварање тржишне привреде кроз приватизацију државне имовине (*ibid*). Изградња цивилног друштва је остварена оснивањем великог броја невладиних организација, удружења грађана и фондација, али је синдикално организовање још хаотично и рудиментарно (*ibid*). Мићуновић највећим проблемом државе и друштва сматра низак степен владавине права и масовно игнорисање закона као вредности тесно повезане са правдом док је истовремено већину режима у историји Србије карактерисала склоност ка личној власти и волунтаризам уместо владавине права (*op. cit.*, 21). Управо је тај волунтаризам, према мом мишљењу, кључан за разумевање хроничног недостатка „политичке воље“ домаће политичке елите да коначно покрене и садржајно испуни институцију социјалног дијалога.

Економску транзицију у Србији нису блокирали ратови и економске санкције већ „транзициона елита“ која је једнострано спроводила интеграцију српске економије кроз увоз и која није спремна за реиндустријализацију земље из сопствених извора (Ehrke, 2011: 160). Србији остаје „средњоевропски пут“ - реиндустријализација и модернизација на основу страних директних инвестиција (*ibid*). Због тога се вероватно и српски политичари напросто утркују у обећањима о довођењу страних инвестиција.

Општа јавна оцена транзиције (запослени, синдикални активисти, грађани) је таква да је требала бити пажљивије припремљена 1) финансијски, кроз фонд за

запошљавање из приватизације; 2) организационо; 3) политички кроз стварање реалне слике о тешкоћама и стварању визије развоја привреде и државе (Стајић, 2008: 596).

Весна Пешић је на округлом столу „*Идеолошки и политички конфликт (осврт на културу дијалога)*“ одржаном 2011. године у Београду истакла да Србија није поставила инфраструктуру капитализма и приватизације у чијој основи мора бити владавина права.

Владавина права је основа поштовања закона и функционисања демократских институција и темељ на коме се гради читава конструкција демократског поретка. Уколико нема владавине права узалудна је и борба самих синдиката да утичу на политички процес, политички систем и законе којима он као свој *output* уређује остале друштвене подсистеме. Ко ће санкционисати послодавца који не поштује своје обавезе проистекле из закона о раду или колективног уговора уколико је инспекција рада, као државни орган склона корупцији? Владавина права све актере друштвено-политичког живота нагони да поштују правила игре у чијој су изради директно или посредно учествовали.

Вукашин Павловић (2004: 260-261) издваја чак десет индикатора тешке економске позиције у којој се нашла политичка елита у Србији након 2000. године: *прво*, технолошка застарелост привредних капацитета; *друго*, уништеност читавих привредних грана због необављеног преласка на ратну привреду ради финансирања ратних активности током 1990-их; *треће*, вишегодишња изложеност санкцијама међународне заједнице и скоро потпуна изолација привреде даље су умањили економски капитал земље; *четврто*, распад привредног система са мање или више отвореном пљачком друштвене својине на свим нивоима и прелазак великог дела економских активности у сиву или мрачну зону дивљег и кримогеног пословања претвориле су Србију у велику бувљу пијацу; *пето*, разарајуће дејство НАТО бомбардовања имало је тешке економске последице; *шесто*, нагомилани дугови иностраним повериоцима у висини око 12 милијарди долара; *седмо*, невероватно висока стопа стварне незапослености која представља збир оних који траже посао као и оних који имају мање или више фиктивну запосленост; *осмо*, страховито

осиромашење урбаних средњих слојева, велики пораст издржаваних лица (пензионера и инвалида) и оштра поларизација на мали број све богатијих и велики број све сиромашнијих грађана; *девето*, велики број придошлих избеглица; *десето*, одсуство поверења грађана у банке и економске институције, као и одсуство поверења да се новчани капитал инвестира у дугорочне производне програме и пројекте.

Политички идентитети синдиката који су формирано током 1990-их година остао је отпоран и у промењеним околностима одблокиране транзиције. Привреда Србије је током овог периода, вероватно следећи глобалне трендове у свету, доживела преображај. Циљ свих Влада Србије након 2000. године био је да се земља, након периода изолације током 1990-их година, укључи у међународна привредна кретања што је за последицу имало укључивање многих интернационалних финансијских институција попут Међународног монетраног фонда (ММФ) и Светске банке у домаћа политичко-економска збивања. Креирање и усвајање републичког буџета или неких од синдикатима важних закона (о пензијско-инвалидском осигурању, рецимо) одвија се уз консултације са овим институцијама. Што се саме структуре привреде тиче, она је од 2001. године почела да се трансформише и то у правцу да уместо на пољопривреди и индустрији све више почиње да се заснива на услугама (Павловић и Антонић, 2007). Илустрације ради, у 2006. години бруто друштвени производ се стварао 13 посто у пољопривреди, 24,6 посто у индустрији, а 62,3 у услугама (*ibid*).

2.4.4.1. ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ И ДРУШТВЕНЕ РЕФОРМЕ

Процеси друштвеног структурирања након 2000. године, целовито сагледани, обликовани су према општим обрасцима карактеристичним и за друге постсоцијалистичке земље (Лазих, 2011: 63). Божо Драшковић истиче да је неолиберални концепт економског система креиран крајем 2000. године и да се

заснива се на свеопштој економској либерализацији, дерегулацији и приватизацији уз монетарну стабилност, обуздавање инфлације и жртвовање запослености (2010: 3).

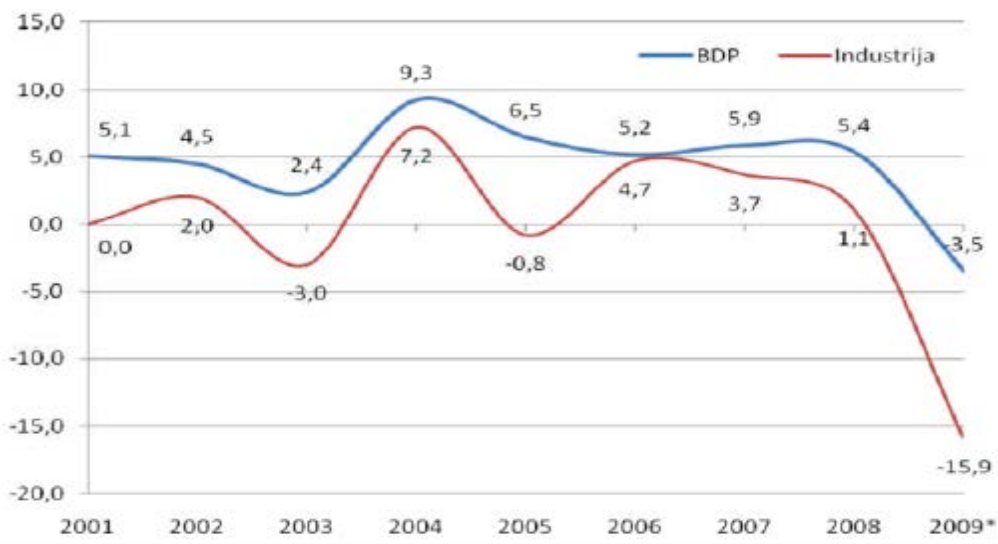
Табела бр. 21: Стопе раста БДП и Индустрије у Србији период 2001-2009, сталне цене из 2002. године

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
BDP	5,1	4,5	2,4	9,3	6,5	5,2	5,9	5,4	-3,5
Industrija	0,0	2,0	-3,0	7,2	-0,8	4,7	3,7	1,1	-15,9

*извор: (Драшковић, 2010: 31)

Политика је у Србији и након 2000. године имала суверену превласт над осталим друштвеним подсистемима. Међутим, у политичком животу све чешће почиње да се користи еуфемизам „недостатак политичке воље“ са намером да се прикрије недостатак политичких, стручних и моралних капацитета нових власти да ефикасније и по социјално прихватљивијој цени остварују неопходне социјалне и економске реформе (Стојиљковић, 2011).

Графикон бр. 8: Раст БДП и кретање индустријске производње 2001-2009.

*извор: (Драшковић, 2010: 31)

Влада Србије изабрана почетком 2001. године кренула је у озбиљније реформе у области либерализације цена, укидања контроле спољне трговине, приватизације друштвених предузећа, свеобухватне фискалне реформе, унапређења наплате пореза и консолидације буџета, чврсте монетарне политике, реформе банкарског и финансијског система (Павловић и Антонић, 2007: 141). Србија је целу једну деценију била изолована у односу на међународна привредна кретања. Након политичког преварата 2000. године нове власти су зацртале као један од важних политичких циљева повратак у ове међународне токове. Искуства других постсоцијалистичких земаља могла су да послуже као пример. Истина, Србија је целу једну деценију каснила у процесу демократске транзиције и темељне реконструкције државе и друштва у правцу аутентичне тржишне економије са свим пратећим институцијама. Ту се мисли на приватизацију државно-друштвене имовине. Укључење Србије, попут других постсоцијалистичких земаља, у светску капиталистичку привреду изведено је на принципима „*Вашиingtonског консензуса*“ који је подразумевао процесе стабилизације, приватизације, реструктурирања и отварања према светском тржишту (Лазих, 2011: 64). Смер реструктурирања се најбоље видео у сектору финансија где је дошло до ликвидације великих банака и приватизације осталих, а доминацију у банкарском сектору на тржишту су преузеле филијале страних банака (*ibid*). Отварање привреде омогућило је и прилив страног капитала. Услед монетарне и финансијске стабилизације дошло је до индустријских инвестиција у смислу да су мултинационалне корпорације приватизовале велике фирме које су биле профитабилне (цемент, металургија, дуван, телекомуникације нафта) (Лазих, *ibid*).

И поред тога, привреда Србије је у првој деценији новог века патила од неколико акутних проблема са којима Влада Србије од 2001. године није могла да изађе на крај, а то су ниво и структура јавне потрошње, друштвена предузећа која не могу да се продају, али не иду ни у стечај, одуговлачење са реструктурирањем великих јавних предузећа, висок дефицит на текућем и спољнотрговачком рачуну и стално пратећа инфлација (Павловић и Антонић, 2007: 142). Павловић и Антонић

указују на постојање парадокса парцијалних реформи који је притом, како указују поједина истраживања која они наводе (Hellman, 1998), био примећен код многих бивших комунистичких земаља које су почев од 1990. године спроводиле економске и политичке реформе. Исти аутори пишу и о феномену „заробљене државе“ (*captured state*) као последици опструкције реформи и постојања монопола у привреди што значи да постоји један део привредног система који држава жели, а не може да реформише (*op. cit.*, 140). Карактеристика заробљене државе огледа се у неспособности владе да самостално формулише и спроводи сопствену политику због слабог институционалног капацитета државе (Павловић, 2006: 78). Који је друштвени слој био кочничар реформи? Лаичко резонување упућује на такозване „транзиционе губитнике“ који су требали да плате највећу цену реформи, али заправо није било тако. Напротив. Највећи отпор реформама дошао је од стране добитника почетног отварања привреде (њих чине политичари привредници, припадници старе елите) који су стекли највеће богатство током овог периода (Павловић и Антонић, 2007: 145-146).

Досадашњи ток транзиционих процеса у Србији донео је неке позитивне помаке посебно у погледу макроекономске стабилности, али и неке лоше ствари попут ниског раста, високе стопе незапослености, ниске стопе инвестиција, ниску конкурентност, високи спољнотрговински дефицит, спори раст привредног сектора, низак ниво страних инвестиција итд. (СЕС, 2011: 85). Михаил Арандаренко износи став да су креатори тржишних реформи и припадници политичке елите који су водили земљу после 2000. године најодговорнији за поразни биланс и суморне перспективе тржишта рада (2010: 2). Одговорност је већа, сматра он, јер имајући у виду ефекте, у средишту стратегије нису били јавни интерес и привредни раст већ прерасподела и групни интереси (*ibid*). Када се преломи кроз дешавања на тржишту рада и расподелу дохотка, Пети октобар се разоткрива као циновски инструмент редистрибуције, а не као историјска вододелница од које ће кренути пут Србије ка модерној тржишној привреди (*ibid*). Политички капитализам наставио је да функционише само су механизми управљања и расподеле промењени. Дубравка Стајић тако говори о видљивом и прикривеном повезивању предузећа са врховима

политичких странака што представља облик „*партијског капитализма*“ који је израстао из социјалистичке повезаности политике и привреде (2008: 596). Према овој ауторки, оваква спрега је непродуктивна посебно у погледу економског развоја, као и стварања и развоја демократских институција, али је реално наметнута још 1990-их година (*ibid*). Истовремено, на делу је и својеврсни партијски клијентелизам који се састоји у томе да грађани и привреда (предузетници/предузећа) чине услуге странкама, а заузврат добијају различите повластице (*op. cit.*, 597). Све је то разумљиво уколико се актуелна српска друштвено-политичка збиља сагледа кроз призму *партократије* о чему ће бити речи у посебном делу овог рада.

На самом почетку одблокиране транзиције, Мирољуб Хаџић је виспрено приметио одсуство било какве јасне и свеобухватне стратегије транзиције код представника извршне власти (2002: 16). Овакво запажање показало се тачним и по српске прилике погубним с обзиром на дешавања у каснијим годинама. У периоду 2001-2008. године, од почетка реформи до избијања светске економске кризе, реформе су биле успешније када је реч о повећању потрошње, а мање када је реч о обезбеђивању предуслова за одрживи раст иако је просечна годишња стопа раста БДП-а износила 5,4 посто, а највећа је била 2004. године и износила је 8,3 посто (Арандаренко, 2010: 11). Раст БДП-а је био подстакнут развојем услужног сектора нарочито у сегменту финансијских и комерцијалних услуга где је забележена двоцифрена стопа раста (*ibid*). Економска транзиција у Србији је довела до деиндустријализације (Драшковић, 2010: 30). У периоду од 1989. до 2001. године дошло је до пада учешћа индустрије у стварању БДП-а и то са 44,8 посто у 1988. години на 29 посто у 2001. години (*ibid*). На пад учешћа индустрије су посебан утицај имали увођење санкција СРЈ и ратови. Након 2000. године дошло је до погоршања стања у индустрији Србије у смислу пада њеног учешћа у БДП-у са 29 посто у 2001. години на 20,2 посто у 2007. години. Пад индустријске производње, током овог периода, одразио се и на стопу незапослености. Број запослених лица је пао са милион у 1990. години на 400 хиљада у 2009. години (Драшковић, 2010: 32).

Овакви трендови у развоју српске привреде лако се могу разумети јер је након 2000. године дошло до њеног отварања ка свету и укључивања у међународне

привредне токове који, макар у развијеним земљама, иду у правцу експанзије терцијарног сектора, а на рачун индустрије. О овим глобалним трендовима, као и пратећим изазовима ревитализацији савремених синдиката има доста референтних радова о чему сам посебно писао у првом поглављу ово рада (Ebbinghaus, 2002, Frege & Kelly, 2003).

Макроекономски билтен прве две Владе Србије након 2000. године показује да је влада премијера Ђинђића (2001-2003) упоредо са радикалним нормативним протржишним реформама задржала релативно високу јавну потрошњу и буџетски дефицит док је прва влада премијера Војислава Коштунице (2004-2007) приступила успоравању приватизације, задржавању релативно високе субвенције привреди и одлагању примене Закона о стечају (Стојиљковић, 2011: 381). Интерес актера политике гравитира око настојања да се очувају претходно стечене позиције власти. Владе Србије након 2000. године, водиле су рачуна о политички изузетно важном фактору очувања социјалног мира те је и пратећа економска и социјална политика била у функцији његовог очувања и амортизације потенцијалних социјалних немира. Подсећања ради, у основи одлагања реформи током 1990-их година стајали су, између осталог, социјални и политички ризици који би довели у питање основе дугорочне стабилности власти (Ђукић, 1999). Економска политика за време Слободана Милошевића имала је утицаја и на период након његовог одласка са власти, а прве постмилошевићевске владе су водиле такву економску и социјалну политику које су имале за циљ ублажавање положаја у коме су се нашли краткорочни губитници економских реформи (Павловић и Антонић, 2007: 149). Ове владе су користиле различита средства за њихову реализацију. Кључна политичка полуга смањивања социјалног незадовољства у време Владе Зорана Ђинђића, која је иначе водила политику градуалних реформи, била је споро смањивање јавне потрошње и пратећи буџетски дефицит чиме је хтела да на неки начин компензује оне социјалне слојеве које су реформе највише погодиле (*op. cit.*, 150). Наредна влада Србије је задржала исти политички курс контролисања социјалног мира, с тим што је посегла за неким новим средствима његове реализације. влада Војислава Коштунице спроводила је политику економских реформи са „хуманим лицем“ која је имала

четири упоришне тачке: 1) најави 80 ревизија приватизационих продаја; 2) промене Закона о раду; 3) непримењивање Закона о стечају из 2005. године; 4) опстанак јавног сектора (*ibid*).

Укупни пресек макроекономских показатеља у мандату Владе Мирка Цветковића (2008-2012) није био сјајан, а велике потешкоће је ова Влада имала и због чињенице да је у години њеног формирања избила велика светска економска криза. У те четири године дошло је до повећања стопе незапослености за читавих 10 посто (са 14,4 посто на 24,4 посто), дошло је до увећања јавног дуга са 8,8 на 14,4 милијарде евра, а просечна зарада је пала са 404 на 333 евра.

Време мандата ове Владе било је обележено 1) светском економском кризом; 2) даљим погоршањем положаја и стандарда запослених; 3) немогућношћу договора синдикалних конфедерација око организације штрајкова већих размера; 4) међусобном компетицијом синдиката око репрезентативности; 5) континуираним падом поверења запослених у синдикате.

Измена Закона о пензијско-инвалидском осигурању током 2010. године показала је: 1) изостанак процеса усаглашавања законског предлога са социјалним партнерима путем социјалног дијалога; 2) значајан утицај међународних финансијских организација. Влада Србије је у јуну те године припремила предлог овог закона који је, и поред противљења синдиката, требало да крајем октобра уђу у скупштинску процедуру. Интервенисали су из Самосталног синдиката Србије на, у међувремену уприличеном, састанку са председницом парламента проф. др Славицом Ђукић Дејановић где су скренули пажњу на то да се о овом законском предлогу није дискутовало на Социјално-економском савету. Она је *„Њихова основна замерка је изостанак дијалога на социјално-економском савету. И ја сматрам да је кључ разумевања управо у дијалогу. Зато би требало учинити додатни напор како би се у новим разговорима можда исправиле грешке на којима синдикати инсистирају“* (Решење без дијалога и на мишиће, лист Данас - Форум социјални дијалог, октобар 2010).

Божо Драшковић сумира да се скоро двадесетогодишња друштвена и економска транзиција показала економски и социјално неефикасном док је једини

ниво ефикасности забележила у прерасподели богатства са његовом дугорочно неодрживом концентрацијом (2010: 39). Овај аутор своју аргументацију кристалише у три комплементарна сегмента која се тичу: економске, социјалне и транзиционе неефикасности: 1) последице економске неефикасности су: деиндустријализација, раст спољне задужености, неодрживост структуре и извора раста БДП-а, неодрживост структуре извоза и увоза, неравномеран регионални развој, неодрживост курса националне валуте и ниски укупни приходи од приватизације; 2) последице социјалне неефикасности су: раст и одржавање високог нивоа незапослености реално од близу милион радно способног становништва, повећање степена социјалне несигурности, раст сиромаштва и неодрживост и неодрживост на постојећој привредној структури пензија, социјалних права и здравствене заштите; 3) последице транзиционе ефикасности прерасподеле богатства: концентрација доходака и богатства у рукама мањине, економска неефикасност концентрисаног богатства са становишта економског развоја Србије (*ibid*).

Социолошка анализа показује да је процес друштвено-привредне трансформације у Србији након 2000. године креирао на друштвеном плану две велике групације: такозване *добитнике* и *губитнике транзиције*. У „добитнике“ транзиције убрајају се олигарси из Милошевићевог и транзиционог доба, нова политичка елита, а у „бенефицијаре“ (кориснике) спадају радници у новом приватном сектору, менаџмент и запослени у јавним предузећима, цивилно друштво и страна предузећа (Стојиљковић, 2010: 88-89). На другој страни, у губитнике транзиције се убрајају нискообразовани, дугорочно незапослени, пензионери и запослени у традиционалним индустријама (*op. cit.*, 90). Поларизација односа ових групација може представљати потенцијални извор социјалних конфликта.

2.4.4.2. ПАРТИЈСКИ СИСТЕМ ПОЛАРИЗОВАНОГ И УМЕРЕНОГ ПЛУРАЛИЗМА

Укупне прилике на политичкој сцени Србије које су итекако имале утицаја и на деловање синдиката најбоље се могу сагледати кроз кључне карактеристике партијског система, доминантне политичке сукобе и сам начин функционисања законодавне, а посебно извршне власти.

Кренимо најпре са партијским системом. Користећи критеријуме и типолошку матрицу партијских система италијанског политиколога Ђованија Сарторија, Славиша Орловић поентира да је партијски систем Србије између 2000. и 2006. године имао обележја поларизованог плурализма, а од 2006. до 2010. године умереног плурализма (2010: 53-55). Чак је осам кључних карактеристика партијског система поларизованог плурализма које Орловић дијагностификује када је реч о партијском систему Србије у периоду 2000-2006. године. *Прво*, тада су постојале „антисистемске странке“ попут СПС-а и СРС-а које нису делиле вредности политичког поретка успостављеног након 5. октобра 2000. године. СПС је статус антисистемске партије изгубила подршком мањинској Влади (2004-2007), а СРС приликом усвајања новог Устава Србије новембра 2006. године. *Друго*, карактеристично је било и постојање „билатералне опозиција“ где су опозиционе странке ближе власти него једна другој: ДС-а и СРС-а (2004-2007), СРС-а и ЛДП-а (2007-2008). *Треће*, ова период је обележио и настојање одређених партија да се позиционирају на центру политичког спектра: ДСС (2003-2008) и ДС (2008-2010). *Четврто*, поларизација партијске сцене настаје услед претходног критеријума. *Пето*, постојање центрифугалних сила које слабе центар. Такву улогу су у међувремену играле СРС и ЛДП (2003-2007), ДСС и ЛДП (од 2008. године па надаље). *Шесто*, идеолошки образац говори о томе да међу странака не постоји сагласност не само о политикама већ и о „начелима и темељима“ што значи и одсуство базичног консензуса о суштинским питањима. *Седмо*, неодговорна опозиција. *Осмо*, политику карактеришу претерана понуда и превелика обећања. Након 2006. године партијски систем Србије улази у нову фазу развоја коју

карактерише умерени плурализам иако је задржана једна карактеристика из претходног периода, а ради се о билатерлној опозицији, а кључна карактеристика умереног плурализма је коалициона влада (Орловић, *op. cit.*, 54).

Какве су последице перформансе партијског система имале по функционисање синдикалног покрета у Србији? Након периода 1990-их година који је обележио партијски систем са доминантном странком, динамика партијских борби је ушла у нову фазу развоја поново остављајући на маргини питања из делокруга рада синдиката. Највише што је политички контекст одблокирање транзиције могао да понуди запосленима и синдикатима јесте пука инструментализација њиховог све лошијег материјалног положаја и друштвене улоге, а у сврху социјалног популизма. Аутентични синдикати често као један од својих генералних захтева, који упућују представницима власти, истичу склапање социјалног пакта. Оваква врста аранжмана је неопходна у временима друштвене трансформације при чему итекако треба имати у виду и њен демократски карактер који је више него очигледан. Међутим, одсуство базичног друштвеног консензуса умањује шансе за његову реализацију јер релевантне политичке снаге имају дивергентне стратегије друштвеног развоја, или је немају што је још гора опција. Политичка сцена се тако поларизује, поново приморавајући синдикате да се опредељују за неку од страна или заузму позицију еквилибриста што у случају Србије нажалост значи да будете на маргини острашћених друштвено-политичких превирања. Борба за власт и моћ последично претеже над интересима уређења друштва и консолидације демократских институција. На губитку су синдикати и цивилно друштво, а политичка елита наставља стазом креираном још у зору вишестраначја.

Прве три године демократске транзиције обележила је власт коалиције ДОС коју је чинило чак 18 странака. Најтеже је било одредити идејно усмерење ове коалиције која је притом била несложна те самим тим није била у могућности да артикулише правац развоја (Голубовић, 2002: 76). Годину дана након убедљиве победе на парламентарним изборима у децембру 2000. године, нова власт није уобличио препознатљиви политички курс. Она је показивала тешкоће у формулисању дугорочне стратегије демократске трансформације друштва које су

произилазиле из конфузије различитих опредељења које су се кретале од националистичких тенденција преко клерикализма до могућег повратка монархије (*ibid*).

Прве године одблокиране транзиције и рада прве демократске Владе Србије након 2000. године, обележио је сукоб две стожерне партије ДОС-а, Демократске странке (ДС) и Демократске странке Србије (ДСС). Сукоб се одвијао на неколико паралелних равни. Прва је била око удела у републичкој власти. Наиме, иако су обе партије имале једнак број народних посланика у парламенту (45) тај се однос снага није ваљано рефлектовао и у извршној власти јер је ДС добила место председника Владе Србије, а председници других мањих партија чланица ДОС-а места потпредседника и министара, а ДСС је на другој страни добила само два члана Владе (потпредседник и министар здравља) који су од почетка у њеном раду играли секундарну улогу (Гоати, 2006: 226). Влада Србије је била тако структурирана да је са једне стране била ДСС која је имала широку подршку бирача, али мали утицај у власти, а са друге више мањих, такозваних „патуљастих“ странака које нису имале велики ослонац у бирачком телу, али су зато имале несразмерно већи удео у републичком парламенту и извршној власти (*ibid*). Друга раван сукоба била је програмског карактера и тичала се статуса Војводине (ДС је била за аутономију ове покрајине, а ДСС критички настројена према концепту аутономије јер у себи садржи елементе државности) и става према екстрадицији оптужених Хашком трибуналу (ДС је била за пуну сарадњу са Хашким трибуналом, а ДСС је исказивала неповерење и резервисаност према овом суду) (*op. cit.*, 228). Коначно, трећа раван је гравитирала око самих личности председника ових партија. Зоран Ђинђић (ДС) и Војислав Коштуница (ДСС) су првих година демократске транзиције обављали најодговорније функције – Ђинђић је био председник Владе Србије (од 2001. до 2003. године), а Коштуница председник СРЈ (од 2000. до 2002. године). Њих двојица су имали различиту перцепцију дешавања у Србији након 5. октобра 2000. године, као и планове демократске трансформације – Ђинђић је био склон легитимистичком приступу и коренитој промени старог режима, а Коштуница легалистичком приступу и поштовању прописа као да се 5. октобра 2000. године десила рутинска смена на

власти (*ibid*). Владимир Гоати истовремено износи оцену да је већини партија чланица некадашње ДОС коалиције био ближи Ћинђићев легитимистички приступ, али је зарад „мира у кући“ предност добио Коштуничин легалистички приступ што је бацило и данас баца тамну сенку на политичка збивања у Србији (*ibid*).

Нестабилност политичких прилика може се регистровати и у великој флукуацији подршке бирача странкама што само потврђује тезу оних аутора који говоре о слабој утемељености политичких партија посткомунистичких земаља у социјалну структуру друштва. Као изузетно добра илустрација може нам послужити пример Демократске странке Србије која је у распону од 12 година (2000-2012.) прешла пут од партије стожера некадашње коалиције ДОС, преко странке са континуираном растућом подршком током 2002. и 2003. године, кормилара Владе Србије (2004-2007.) до странке која је завршила врло близу цензуса (6,99 посто) након парламентарних избора 2012. године²⁷.

За политички живот Србије од важности је био и начин функционисања извршне власти, која је у случају Србије бикефална. Притом мислим на стабилност коалиционих влада и однос Владе Србије и Председника Србије. Начин на који је пала влада ДОС-а иступањем једне од мањих странака (СДП-а) из владавинског аранжмана умногоме ће обележити и наредне владе у смислу грчевите борбе да се владајућа коалиција одржи на власти по сваку цену и применом различитих техника владања. Једино је прва Влада Војислава Коштунице (2004-2007), током овог периода, била мањинска, али је и свака следећа итекако зависила од стабилности коалиционих односа у Влади. У жижу расправа долази и такозвани „коалициони потенцијал“ појединих странака, а самим тим и њихов уцењивачки потенцијал када се Влада формира. Једино је Влада Мирка Цветковића (2008-2012) у наведеном периоду, уз једну реконструкцију, имала цео мандат.

Метод рада Владе Србије којом је руководио ДСС (2004-2007) ослањао се на то да су важне одлуке аутономно доносили поједини министри, а не Влада као кабинет што се објашњава њеном програмско-политичком хетерогеношћу (Гоати, 2006: 247). На тај начин, предност је дата стабилности кабинета на рачун принципа

²⁷ Пад испод цензуса десио се након парламентарних избора 2014. године.

колективног одлучивања (*ibid*). Нешто слично се може запазити и у раду свих наредних Влада Србије.

* * *

На програмском плану, код политичких партија након 2000. године, а посебно код оних са левог спектра, вероватно посредовањем мучног транзиционог оквира, евидентна је била разрада социо-економских тема посебно разрађених у изборним кампањама.

Треба истаћи да је, рецимо, Демократска странка пред парламентарне изборе 2007. године припремила програм под називом „*За бољи живот*“ који је ову партију јасније позиционирао на социјалдемократском политичком курсу (видети: Милосављевић, 2010). У овом изборном програму се о односу са синдикатима каже: „*Синдикати су важан темељ цивилног друштва. Равноправно учешће државе, послодаваца и синдиката у социјалном дијалогу је услов успешнијег решавања нагомиланих проблема у свету рада и запослености. Демократска странка води активан дијалог са синдикатима и залаже се за њихово јачање и развијеност у свим гранама привреде*“ (Програм „*За бољи живот*“, 2007, стр. 38). Социјалистичка партија Србије је социо-економским темама посветила значајан део изборне кампање 2012. године, а о синдикатима у Програму из 2010. године се каже: „*Држава као један од социјалних партнера треба да се посебно одговорно односи према интересима запослених које представљају синдикати, јер су реално слабија страна у социјалном дијалогу. Синдикати увек могу рачунати на снажну подршку социјалиста на свим нивоима колективног преговарања као и у законодавним активностима државе*“ (Програм СПС, 2010, стр. 28).

* * *

Оно што је невоља за Србију јесте чињеница да демократски блок партија, због својих програмских колизија и личних анимозитета лидера, ни почетком 1990-

их, а ни након политичког преврата 2000. године није имао јединствену визију демократске транзиције, конкретније пута и начина уласка Србије у друштво демократски развијених држава са кредибилни институцијама и одговорном политичко елитом. У таквој констелацији би сигурно и синдикати, и поред својих унутрашњих ограничења, имали адекватног саговорника.

2.4.4.3. КЉУЧНЕ ИЗБОРНЕ ТЕМЕ (2003-2012)

У периоду након пада владе ДОС-а (9. новембра 2003. године) па до 2012. године одржано је укупно четири циклуса парламентарних избора и три циклуса председничких. Влада ДОС-а формирана је почетком 2001. године, а након парламентарних избора 2000. године. Представљала је истовремено једну од најнестабилнијих Влада у смислу великих унутрашњих потреса које су обележили најпре иступање ДСС-а из њеног чланства августа 2001. године, трагична смрт премијера Зорана Ђинђића марта 2003. године, бројне афере њених чланова, коначно иступање СДП-а из чланства што је довело до њеног пада.

Први парламентарни избори након политичких промена 2000. године одржани су 27. децембра 2003. године. Општа карактеристика ове кампање је жестока критика оборене Владе и опредељење свих учесника избора за социјална питања као тематску окосницу својих кампања (Славујевић, 2007: 145). Велики штрајкови синдиката, а посебно они из октобра 2003. године које је организовао ССС у којима је дошло и до сукоба са полицијом, представљали су кризну друштвену увертуру избора. Вербална препуцавања на релацији републичког премијера Зорана Живковића и председника ССС-а Миленка Смиљанића само су употпунила ову слику. ДСС се у кампањи фокусирао на критику владе ДОС-а, а посебно ДС-а чему је допринео низ нерешених стратешких питања идентитета ове странке, као и ситуација са осипањем чланова (Славујевић, *op. cit.*, 146). Тематску окосницу новоформиране партије Г17 плус представљао је економски развој Србије са програмском преоријентацијом са

либералног на социјалдемократски концепт реформи у друштву, ослоњен на критику претходне Владе (*ibid*). Више фактора је допринело програмском репозиционирању ове партије, али свакако је деловало доста неуверљиво да некадашњи јаки заговорници такозване транзиционе „шок терапије“ доживе катарзу и окрену се политици „реформи са хуманим ликом“ што више говори о опортунизму зарад доласка на власт, а мање о некаквој програмско-идеолошкој доследности. Између осталог, радило се на неки начин и о истим људима јер је Млађан Динкић својевремено био гувернер Народне банке Србије (НБС). ДС је у овој кампањи била предмет напада осталих странака што и не чуди имајући у виду да је након иступања ДСС-а из Владе ДОС-а ова странка остала стожер до њеног пада и адреса за све критике. Иако остаје доследна темељним политичким ставовима (што брже укључивање у ЕУ, убрзана приватизација), ДС је ипак променила приоритете у корист социјалних питања (запошљавање пола милиона људи, опремање школа и болница, повећање куповне моћи грађана за 50 посто) (Славујевић, *op. cit.*, 148). Тиме се на неки начин ова партија приклонила основном тематском курсу ове изборне кампање.

Кампања за парламентарне изборе 2007. године повезивала је две кампање, ону за промену Устава Србије и парламентарне изборе (*op. cit.*, 149). Кренимо најпре са анализом партија из владавинског аранжмана. Кампања коалиције ДСС-НС је представљала наставак ДСС-ове референдумске кампање, а циљ је био представити ову партију као „државотворну“, а у самом средишту кампање је био лидер странке Војислав Коштуница који се једини ликом појављивао на свом пропагандном изборном материјалу (*op. cit.*, 151). Кампања Г17 плус била је, услед њеног прагматизма, избегавања „великих тема“ тј. опредељења да државна и национална питања стави у други план политичких приоритета, усмерена на појачавање неких елемената имиџа ове странке попут стручности, одлучности, брзине, поштења, као и афирмацији лидера странке Млађана Динкића (*op. cit.*, 150). ДС је ове изборе дочекала као опозициона партија чији је тадашњи председник Борис Тадић вршио дужност Председника Србије. За изборе је пласирала програм под називом „*За бољи живот*“. Кључне теме тичале су се, између осталог, смањења незапослености и

повећања животног стандарда, а као један од националних интереса ДС наглашава економски развој и укључивање у економске интеграције, социјалну сигурност и достојанствен живот (Програм ДС „*За бољи живот*“, 2007, стр. 12).

Неколико је ствари које су према Срећку Михаиловићу разликовале кампању за парламентарне изборе 2008. године од претходних: *прво*, жестока борба за власт; *друго*, прљава предизборна кампања; *треће*, три идеолошка феномена која су се нашла у фокусу кампање и која су имала одлучујућу улогу у изборном опредељењу грађана – „косовски патриотизам“, однос према добу владавине Слободана Милошевића, проевропске вредности; *четврто*, левица је поново завладала политичком сценом Србије; *пето*, политичке партије су поново задобиле одлучујућу улогу у формирању владајућих коалиција (2008: 7). Милан Јовановић каже да је предизборна кампања била базирана на супротстављеним ставовима кључних политичких актера који су довели до пада Владе и расписивања превремених парламентарних избора, а теме које су доминирале у обраћању партија бирачима стварајући притом референдумску атмосферу и око којих су се кристализовале и поларизовале политичке позиције биле су: Споразум о стабилизацији и придруживању ЕУ, нафтно-гасни споразум са Русијом, Уговор о концесионој изградњи ауто-пута Хоргош-Пожега, Косово и Метохија (2008: 72). Кампања коалиције „*За европску Србију*“ (предводила ДС) била је персонализована и сведена на наступе Бориса Тадића и у њој је доминирао наглашени евроентузијазам представљен као предуслов за прилив страних инвестиција и приступ европским финансијским фондовима (*op. cit.*, 73). Коалиција ДСС-НС је у својој изборној кампањи потенцирала исте теме, али са другачијим предзнаком (*op. cit.*, 74). Коалиција СПС-ПУПС-ЈС је своју изборну платформу базирала на три елемента: одбрана државних и националних интереса, обезбеђивање системских услова за социјалну правду и државно подстицање развојих пројеката (*op. cit.*, 76). Упадљив је био заокрет социјалиста ка социјалној тематици, заштити радничких права, остваривању солидарности и оштријој критици процеса приватизације (ова коалиција се залагала за већу интервенцију државе у покретању инвестиционог циклуса и обећавала је повећање пензија до нивоа 70 процената просечне зараде, индексацију

пензија према кретању зарада, бесплатно школовање, заштиту права запослених кроз обавезне колективне уговоре послодаваца, запослених и синдиката, бесплатно здравствено осигурање итд (*ibid*). Парламентарни избори 2008. године, као и потоњи догађаји значајни су и због тога што су донели извесне промене на десном спектру политичких странака. Наиме, након ових избора у потпуности је маргинализован утицај ДСС-а на политички живот Србије што је посебно занимљиво јер је ова партија до 2008. године итекао била значајна што као најјача опозициона партија након иступања из Владе ДС-а 2001. године, али и као чланица две Владе Србије у периоду 2003-2008. године. У СРС-у је у јесен 2008. године дошло до унутрашњих подела чији је епилог био настанак СНС-а. Ова партија ће почев од 2012. године бити једна од најмоћнијих партија у Србији.

Након истека мандата Владе премијера Мирка Цветковића (2008-2012) следећи парламентарни избори одржани су маја 2012. године. Зоран Стојиљковић је анализирајући изборне платформе учесника ових избора издвојио три кључне теме које су доминирале кампањом: *прво*, борба против сиромаштва, социјална политика, мере за повећање запослености; *друго*, спољна и регионална политика; *треће*, борба против корупције и криинала (2012: 21). Стојиљковић закључује да политичке партије нису понудиле довољно дистинктивне или довољно прецизне програме (осим у случају спољне, а нарочито регионалне политике) како би се разликовале једна од друге (*ibid*). Овом кампањом није доминирало питање европеизам-суверенизам, све политичке странке (изузев коалиције СПС-ПУПС-ЈС и „Преокрет“) су у погледу дилеме редистрибуција-тржишна алокација заузеле позицију центра, а читав низ тема је био непоправдано запостављен попут права мањина, безбедносне политике, цивилне контроле војске, приватизације, социјалног предузетништва, социјалне кохезије, родне равноправности, квалитета живота, екологије и одрживог развоја (*op. cit.*, 21-22). ДС је своју изборну кампању фокусира на теме које се тичу очувања радних места, афирмације малих и средњих предузећа, нове инвестиције и нова радна места, смањење јавне потрошње. Од оних тема које се тичу рада синдиката, ова партија се залагала за измене Закона о раду, као и одговарајућу пореску политику која би подстакла запошљавање. СНС се у кампањи превасходно фокусира на оне

теме које су јој омогућиле лакшу критику претходне владе и тичале су се борбе против корупције и организованог криминала, државних субвенција и јавних набавки, преиспитивање спорних приватизација, смањење броја агенција итд. Што се оних тема које би биле интересантне за активности синдиката тиче њих није нарочито било у кампањи јер су доминирале теме инвестиција, отварања нових радних места и решавања питања сиве економије. Очигледно је да је ова партија решавање питања незапослености, попут осталих партија, углавном видела у отварању нових радних места путем инвестиција, али остаје отворено питање услова рада и могућности оснивања синдиката посебно у оним фирмама са страним власништвом. Међутим, СНС итекако није пропустила да себе представи као странку која се, између осталог, залаже и за социјалну правду, а то нарочито долази до изражаја у њеној социјалној политици. Коалиција странака СПС-ПУПС-ЈС се у својој кампањи залагала за државни интервенционизам, реиндустријализацију, већу потрошњу наспрам штедње, залагање да држава поправи проблеме настале лошом приватизацијом, раст стандарда пензионера, решавање проблема незапослености (Стојиљковић, *op. cit.*, 19). СПС је у намери да се дистанцира од у том тренутку највећих партија (ДС и СНС) настојала да изгради профилисану и дистинктивну идеолошку позицију користећи се притом комунистичком иконографијом и подсећањем на Титов режим и комбинујући антиглобалистичку политику са елементима државног интервенционизма (Спасојевић, 2012: 55). Истовремено, кампања ове коалиције у смислу изборних порука из економске сфере дотиче неке од кључних неуралгичних тачака домаће привреде и рада синдиката попут социјалног дијалога, колективног преговарања и позиције државе у односу на запослене. Тако рецимо, СПС сматра да се држава, као један од социјалних партнера, мора посебно одговорно односити према интересима запослених јер су реално слабија страна страна у социјалном дијалогу који, пак, виде као инструмент за постизање компромиса о динамици и трошковима економских и друштвених реформи (Спасојевић, *op. cit.*, 60).

2.4.4.4. ПАРТОКРАТИЈА

Појава која од почетка одблокиране транзиције па до сада недвосмислено доминира политичким и јавним животом Србије, деформише и успорава развој њених демократских институција јесте - партократија.

Овом темом су се бавили бројни домаћи аутори (Михаиловић, 2006, Лутовац, 2006, Пешић, 2007, Орловић, 2008). Партократија значи урушавање јавног интереса на чије место ступа онај партијски. Истовремено, успоставља се клијентелистички однос на релацији партије-грађани. Славиша Орловић наводи да се партократија у Србији може пратити у институционалној равни (устав, закон, изборни систем), у политичкој култури и традицији, али и у разумевању политике више као задовољавање парцијалних и личних интереса, а мање као обликовање јавног добра (2008: 548).

Весна Пешић је једном приликом лепо објаснила: *„Политички живот је преко партијске државе потпуно приватизовао јавни живот и претворио га у приватну бизнис сферу па сад видимо да се странке не суочавају и саме за себе кажу да су предузећа“*²⁸. Зоран Стојиљковић је на трибини *„Синдикати и криза“* одржаном 2009. године у Београду изјавио да би Србија свакако запала у кризу и да није било светске кризе јер је држава дезинтегрисана, заробљена у мреже монопола, јер је још *партијска* (курзив мој), а не правна држава чија се влада бави менаџментом одржавања на власти.

Управо тај *„менаџмент одржавања на власти“* објашњава сужени хоризонт српских политичких елита којима је већ деценијама било једноставније да купују социјални мир уместо да до њега дођу институционалним средствима односно социјалним дијалогом.

Добра илустрација партократског система може се наћи у функционисању државне администрације и управљању државним предузећима. Славиша Орловић указује на то да је, услед свепрожимајуће улоге странака у јавном животу,

²⁸ Излагање на округлом столу *„Идеолошки и политички конфликти (осврт на културу дијалога)“* одржаном 2011. године у Београду у организацији Демократског политичког форума.

ономогућено стварање стручне државне администрације (2008: 562). Исти аутор додаје да су људи у јавним службама изложени шоковима сваки пут када се мења влада док се напредовању и шефовским местима могу надати само чланови политичких странака или се чак на та места директно доводе партијски кадрови (*ibid*). Божо Драшковић запажа да су у последње две деценије у Србији државна предузећа слободна ловишта политичких партија и награда виђенијим члановима да њима управљају током периода вршења политичке власти (2010: 19). Чланови управних одбора, према њему, нису морали имати никакав ниво знања из области корпоративног управљања, финансија или делатности којом се предузеће бави, а били су именовани чак на позиције председника управних одбора (*ibid*). Неефикасност ових предузећа, према Драшковићу, објашњава се погрешно постављеном политиком њиховог управљања од стране политичких партија и њихових влада у последњих двадесет година (*ibid*).

Партократија фигурира као фактор деформације демократског поретка, а самим тим и релације синдикат-политички систем. Она продубљује разлику у унутрашњој логици функционисања синдиката и политичких партија.

Истовремено, политички систем је познат и по ендемски раширеној корупцијом. Укратко, корупцију можемо означити као *различите (политичке и системске) видове злоупотребе јавних овлашћења у сврху стицања нелегалне добити, на једној, и синекура и ренти, на другој страни, у процесима попут доношења нормативне регулативе, приватизацији или систему јавних набавки* (Стојиљковић, 2011: 305). Како запажа Зоран Стојиљковић, посебно су извршна политичка власт, али и носиоци кључних управних функција изложени изазовима, али и оптужбама за корупцију и лишени довољног кредибилитета и поверења јавности (*ibid*).

С тим у вези, као једну од такође битних улога синдиката, поред борбе против системске и ендемске корупције, Зоран Стојиљковић види и ограничење партократске владавине у Србији (Трибина „Синдикати и криза“, 2009).

2.4.4.5. НАСЛЕЂЕ КОНТЕКСТА 1990-их

Политичке промене до којих је дошло октобра 2000. године обећавале су, на основу политичке снаге нових власти рефлектоване кроз број посланика у српском парламенту након парламентарних избора децембра исте године (176/250), институционалне реформе и пресудан заокрет у технологији владања у односу на претходну деценију. Свака следећа Влада (до 2014. године) имала је проблема са одржавањем скупштинске већине у смислу уцењивачког потенцијала мањих партија. Истини за вољу, осим Демократске странке (ДС) и Демократске странке Србије (ДСС) као стожерних партија коалиције ДОС, чак 17 мањих странака чинило је ову хетерогену групацију. Загорка Голубовић је у првим годинама након политичког преврата констатовала присуство наслеђа прошлости у друштвеном и политичком систему Србије која се састојала у следећем: задржавању централизације система владавине и одлагању децентрализације; доношењу одлука у једном политичком телу које нема легитимитет (Председништво ДОС-а); маргинализацији Парламента и његовом подређењу извршној власти; одсуству економске и политичке партиципације грађана; непостојању механизма за контролу власти; малом утицају јавног мњења на политику владајуће коалиције; страначком регрутовању кадрова за све важне државне и политичке функције; нетранспарентности одлука власти (2002: 72).

Наслеђе 1990-их најбоље се регистровало на примеру рада појединих политичких институција попут парламента (Голубовић, 2002; Антонић, 2004; Павловић и Антонић, 2007). Очекивања да ће српски парламентаризам, у односу на претходни период, бити ревитализован, била су узалудна јер су у Скупштини још неколико година, након 2000. године, владале прилике као у доба Милошевића (Павловић и Антонић, 2007: 92). Нова демократска власт није искористила комотну скупштинску већину да евентуално коригује потенцијалне недостатке постојећег Закона о избору народних посланика. На снази је остао стари закон. Било која криза или неспоразум на релацији посланик-странка омогућавала је страначкој олигархији да дисциплинује или казни „непослушног“ посланика. У Влади ДОС-а (2001-2003)

оваква пракса примењивана је на Демократској странци Србије (ДСС). Ова партија је 17. августа 2001. године напустила Владу ДОС-а. Затим је 29. јула 2002. године Скупштина одузела посланичке мандате ДСС-а који су 4. новембра исте године враћени.

Када је у питању законодавни поступак, Влада је и након Милошевића наставила да посматра скупштину као пуко средство обезбеђења законских оквира за њену управу (Антонић, 2004: 216). Бројке говоре да је током 2001. године Влада била предлагач 85 посто закона, 2002. године 96 посто закона, 2003. године 92 посто, а скупштински одбори уопште нису предлагали док 80 посто закона које су предлагали посланици није ни било на дневном реду скупштине (Павловић и Антонић, 2007: 93). Усвајање закона по хитном поступку (2001. године – 23 посто; 2002. године – 40 посто; 2003. – 56 посто) била је још једна карактеристика српског парламентаризма. Том приликом, закони су усвајани по скраћеном поступку и са ограниченом расправом. Посланици ДОС-а су се, у првом сазиву парламента након промена 2000. године понашали доста ноншалантно и неодговорно јер нису редовно долазили на седнице услед чега је доста успорена процедура усвајања закона због изостанка кворума (Голубовић, 2002: 76).

Да ли су прве деценије новог века донеле нешто ново и на синдикалној сцени у погледу узајамне сарадње синдиката и њихове сарадње са политичким партијама? Настављена је прича о политизацији синдиката која је у међувремену добила нове појавне облике. Можемо говорити о такозваном наслеђу контекста 1990-их година.

Као својеврсно наслеђе контекста 1990-их издвојио бих 1) разједињеност синдиката и 2) њихову политизацију. Сваком од ових феномена посветио бих у наставку посебну пажњу. Оно што их обједињује јесу непомирљиви политички идентитети синдиката. Треба имати у виду да и сам политичко-институционални контекст првих деценија XXI века није давао посебног избора неким синдикатима него ли да се директно усмере на политичку арену и директно конфронтирају са тада владајућим политичким естаблишментом. Сукоба је било, али у таласима зависно од планова власти у вези са радничком легислативом. Политичке партије, на другој

страни, као и током 1990-их година настојале су да инструментализују синдикате зарад својих политичких калкулација.

Кренимо најпре од разједињености. Може се чак хронолошки пратити развој сукоба на релацији три највеће синдикалне конфедерације у Србији. Велики сукоби међу синдикатима настајали су посебно почетком 2000-их у вези штрајкачке активности. ССС и УГС „Независност“ конфронтирајући се са новим властима због законских решења (Закон о раду, Закон о приватизацији) која нису ишла на руку запосленима и синдикатима стално су претили штрајковима који су у неколико наврата и реализовани. На другој страни, АСНС је све време била уз власт нападајући ове синдикате. Током овог периода односи између ССС и УГС „Независност“ такође нису увек били хармонични. Узајмна размена увреда и оптужби, као и спорења око репрезентативности смењивали су се у таласима.

Што се пак тиче политизације синдиката ту пре свега треба, као и током 1990-их година издвојити оне синдикалне захтеве који немају директну везу са радничким и социјалним темама. На пример, када руководство неке синдикалне конфедерације тражи оставку владе и расписивање превремених парламентарних избора јасно је да се ради о доказу да је овај синдикат политизован, односно да је његов јавни наступ политизован. Посебно би требало потом истражити да ли иза таквих захтева стоји можда нека политичка партија која синдикат, као током 1990-их година, зарад својих интереса користи као своју трансмисију. Присуство представника опозиционих партија на митингу ССС-а октобра 2003. године имплицира његову политичку димензију посебно уколико се има у виду да је, према речима организатора, говорница била отворена за све народне посланике! Још једна тачка укрштања политике и синдикалних акција.

Посебно је занимљив синдикални ангажман који за крајњи циљ има политички циљ. Тако је рецимо, некадашњи председник СССС-а Миленко Смиљанић, средином маја 2001. године дао рок Влади Србије да до 20. маја прихвати равноправни социјали дијалог или синдикати објављују „прави синдикални рат“ до смене Владе (Павловић и Марковић, 2013: 360). Смена владе, као политички чин није нешто што се налази у редовном репертоару синдикалних захтева. Након паузе током

2002. године, велики талас штрајкова од средине 2003. године најавио је нове окршаје Владе са синдикатима. Миленко Смиљанић је у неколико наврата најављивао и очекивао смену Владе. Једном приликом је чак и демантовао да је СССС имао такав захтев. То се десило након састанка са премијером Зораном Живковићем јула 2003. године. Том приликом Смиљанић изјављује да основни захтев протеста које је недавно организовао његов синдикат није била смена Владе Србије (*Бета*, 09.07.2003.). Недуго затим став је промењен. Отворено писмо Влади Србије упутио је 27. августа 2003. године у коме је такође тражио њену смену. Коначно, на великим демонстрацијама СССС 29. октобра 2003. године које ће бити запамћене по великом окршају са полицијом, као кључни захтеви демонстраната истакнути су оставка Владе, мораторијум на приватизацију и расписивање ванредних парламентарних избора. Када је Влада Зорана Живковића стварно пала 13. новембра Миленко Смиљанић је оценио да је ту синдикални протест одиграо своју улогу (Павловић и Марковић, 2013: 372). Изјаве синдикалних функционера са јаком политичком димензијом такође могу послужити као аргумент њихове политизације. Милорад Мијатовић, некадашњи председник већа ССС Војводине изјавио је 2009. године да ће синдикати правити партију састављену од „људи од имена и угледа“ (Павловић и Марковић, 2013: 365). Очигледни опортунизам провејава кроз изјаве ових синдикалних функционера и само још једном потврђује тезу о политизацији српских синдиката. Оваквим изјавама одлично се надовезују јавни наступи председника СССС-а Љубисава Орбовића у вези тога да ће овај синдикат основати своју партију. О томе сам писао у одељку посвећеном практичној димензији синдикалног идентитета.

Попут ССС-а током 1990-их, АСНС се на неки начин ставила у службу нових власти. Илустрација може бити најаву митинга подршке приликом усвајања Закона о раду новембра 2001. године баш у време када остали релевантни синдикати протестују због предложеног закона. Нешто раније, октобра исте године, ова синдикална конфедерација осудила је протесте друге две конфедерације. АСНС је такође основала своју партију, Лабуристичку странку која је доживела неуспех на парламентарним изборима децембра 2003. године.

2.5. ЗАВРШНО РАЗМАТРАЊЕ: СИНДИКАЛНИ ПЛУРАЛИЗАМ У СРБИЈИ ИЗМЕЂУ СТВАРНОСТИ И ЖЕЉА - ОД ПОЛИТИЗАЦИЈЕ СИНДИКАТА ДО СИНДИКАЛИЗАЦИЈЕ ПОЛИТИКЕ

У раду сам широку област односа синдиката и политике представио као рефлексију нововековне дихотомије цивилно друштво-држава. Политиколошки приступ синдикатима као институцијама (субјекту) политичког система омогућен је анализом њихове политичке функције.

На теоријском плану, савремена плуралистичка теорија политике је показала да сфера политичких процеса није никаква трансцедентна реалност вештачки одвојена од друштва. Перцепција друштвених темеља политике омогућава солидну аргументацијску матрицу за тематизирање политичке функције синдиката као превасходно интересних организација цивилног друштва. Одређење смисла и садржаја ове политичке функције зависи од конкретног политичко-институционалног аранжмана неке земље. На тај начин, оне школе мишљења које истичу да синдикати не би требало да на било који начин партиципирају у политичком процесу или представљају одраз некаквог општег подозрења према политици, који је, пак, инспирисан лошим искуством са њом, или кратковидост у сагледавању суштине савременог појма политике, као и мултидимензионалног идентитета савремених синдиката који су и политички актер.

Примењивост теоријско-методолошког приступа историјског институционализма у проучавању синдиката двоструко је омогућена: 1) дефинисањем синдиката као политичко-економског актера; 2) увиђањем значаја историје у обликовању њихове тренутне позиције, као и начина остваривања политичког утицаја. Шаренолику конфигурацију политичког синдикализма у Европи тешко је разумети без увида у његову историјску генезу. То нам само говори да је зарад објашњења неких актуелних феномена потребно кренути у анализу чији

крајеви допиру до формативног периода синдикалног плурализма. Такав приступ сам применио у анализи синдиката у Србији.

Механизми остваривања политичке функције синдиката у директној су вези са наслеђем њиховог историјског развоја које корелира са институционалном архитектуром политичког система и индустријских односа у одређеној земљи. Држава је била и остала главна мета политичке акције синдиката. Да би сваки од механизма политичког утицаја, без изузетка, могао бити коришћен на одговарајући начин, синдикати морају поседовати (или изградити) аутономну позицију у односу на државу, њене институције и политичке партије као главне протагонисте политичког живота. У противном, долази до правог обесмишљавања како политичке функције синдиката тако и смисла њиховог постојања јер тако прерастају у инструмент власти. Из нама блиске историје бивших источноевропских комунистичких држава може се научити колико је штетно уколико синдикат постане само оруђе монополистичке партијске номенклатуре и на сцену посткомунистичке демократске транзиције ступи без икаквог искуства деценијских синдикалних борби, сензибилитета за плурализам и изнова промишљену солидарност, неопходних капацитета за прогресивно деловање у интересу својих чланова.

Процес опадања моћи синдиката у свету има своју посебну политички димензију и упоредо тече са настојањима да се они модернизују. Флексибилизација радног процеса са пратећом дисперзијом облика радног односа ставила је пред синдикате задатак окупљања и регрутације нових чланова. Притисци глобализације, екологазма и мултикултурализма, као и захтеви за модернизацијом, намећу потребу редефинисања како сопствене агенде тако и перцепције савременог радништва. Кључни протагонисти процеса ревитализације моћи синдиката су представници академске јавности, али и сама синдикална руководства. Мало бољи увид у актуелна кретања у синдикалном покрету показује да опадање њихове моћи, услед дејства структуралних фактора, није једнообразан процес већ су његови ефекти, као и у случају механизма политичког утицаја, посредовани перформансама политичког система и индустријских односа. Благодаревши доброј позицији унутар институција (Гент систем), поједини синдикати су успели да колико-толико очувају своје

чланство. Глобални процес реструктурирања привреде на штету производних грана индустрије, а у корист сектора услуга смањује број чланова синдиката које покушавају да се регрутују применом одговарајућих нових стратегија.

Традиционална политичка сарадња са партијама социјалдемократске оријентације умногоме је отежана сопственим лутањима савремене социјалдемократије која покушава да редефинише сопствени идентитет. И поред тога, деценијски канали комуникације нису нарушени до степена да не могу бити обновљени и поново стављени у функцију. Ово важи за западноевропске, али не и за источноевропске земље. Све зависи, наравно, и од тога да ли ће одређени делови политичке и академске елите са левог центра наставити са праксом кокетирања са елементима неолибералне парадигме. Уверење о неопходности тржишта нико не доводи у питање, али свака даља полемика на ову тему залази у област бескрајних идеолошко-вредносних спорења.

* * *

Синдикати Србије историјски гравитирају ка источноевропским синдикалним системима захваљујући првенствено заједничком социјалистичком наслеђу и општим слабостима испољеним у време демократске трансформације друштва. Навике и обрасци понашања из претходног периода генерално нису могли бити превазиђени тако брзо иако се на синдикалном хоризонту већ на самом почетку транзиције показала алтернатива. Време отпочињања демократске транзиције налагало је превазилажење прошлости и окретање аутономном раду синдиката. Већина некадашњих земаља која се некада налазила иза такозване „гвоздене завесе“ данас су чланице Европске уније, а Србија није. Међутим, то не значи да су синдикални покрети у тим земљама доживели некакву ренесансу и општи процват. Напротив, време скорашње глобалне економске кризе у правом светлу је показало њихову стварну немоћ (видети рецимо радове: Clauweart & Schömann, 2011; Guardiancich, 2012; Lang, Schömann, Clauweart, 2013; Schömann, 2014). Такав развој догађаја није никакав посебан алиби за домаће синдикате иако указује на специфични глобални

тренд опадања моћи синдиката. Компаративни осврт ту је свакако да покаже сличности и разлике које, са своје стране, детерминише дивергентни контекст сваке од земаља. Када се синдикални плурализам у Србији сагледа у ширем спектру других посткомунистичких земаља, уочљиве су неке заједничке карактеристике попут генералне друштвене немоћи, осипања чланства услед неумитних процеса својинске трансформације и деиндустријализације, затим слабог приступа новоотвореним или приватизованим предузећима, политичке маргинализације итд. Оваква и друга врста генералних оцена, још једном понављам ради саме прецизности аргументације, захтева посебно контекстуално нијансирање. Поједини компаративни радови које сам помињао у овом раду (Станојевић, 2003; Грдешић, 2006, 2008) упућују на то.

Политиколошки приступ синдикатима, као што смо видели у првом поглављу рада, фокусира се на анализу њиховог односа са политичким системом, као и партиципације у политичком процесу. Настанак и развој синдикалног плурализма у Србији (попут осталих посткомунистичких земаља), као и његова унутрашња динамика, били су у директној корелацији са кључним друштвено-политичким збивањима од почетка 1990-их година. Конкретније речено, били су специфичан одраз истих у смислу да је превласт политике над друштвом детерминишуће деловала на генезу синдикалног плурализма и посредовала директно или индиректно у динамичким сукобима унутар синдикалног покрета.

Уочена политичка немоћ синдиката у Србији евидентна је у њиховим релацијама са политичким системом из простог разлога што су до сада, а почев од 1990-их година, неки најважнији друштвено-политичких процеса протикали мимо неопходне партиципације синдиката. Није се ту, наравно, радило о њиховој жељи да заобиђу одговорност своје историјске мисије заштите интереса радника, већ напротив о томе да су им одговарајуће политичке околности ускратиле ту могућност. Показао сам да се у протекле две деценије на више комплементарних поља (односи синдиката са државом, радно законодавство, приватизација, социјални дијалог и колективно преговарање) одразила немоћ синдиката.

Дихотомију држава-синдикати, од самог почетка политичког плурализма трајно обележава асиметрија моћи на штету потоњих. Држава (владајућа политичка

елита) као најјачи актер укупних друштвено-политичких збивања истовремено је и најодговорнија за креирање неопходних услова за несметани рад синдиката и функционисање синдикалног плурализма. По тој логици, део одговорности свакако носе и сами синдикати. Периодична ескалација социјалног конфликта у форми различитих штрајкова није до данас донела неке значајне резултате радницима нити је посебно уздрмала темеље различитих политичких власти. Ту би евентуално изузетак могао да представља штрајк радника „*Колубаре*“ 2000. године који је истовремено био и симболична најава будућих политичких промена. И већи део претходних и потоњих штрајкова имао је и политичку димензију фино елаборирану у штрајкачким захтевима који су превазилазили оквире предузећа или гране индустрије (металци и текстилци) и попримали системски карактер.

Радно законодавство је, протекле две деценије, представљало најтранспарентнији део свеукупног институционалног контекста који је директно обликовао рад синдиката и истовремено био одраз жеље владајућих структура да евентуално унапреде или опструишу развој синдикалног плурализма. Периодично рестриктиван карактер радног законодавства доводио је до дисфункционисања синдикалног плурализма. Волунтаризам у примени закона, који је једним делом проистигао из самог његовог текста, још једном је показивао превласт политике. Проблема је одувек било. Или је то 1990-их година представљала ситуација у којој је један синдикат имао статус повлашћеног или су то после 2000. године били флексибилизација радног односа и занемаривање важности колективних уговора од стране представника политичког естаблишмента. Дуго натезање државе са потписивањем Општег колективног уговора илуструје мањак политичке воље да се препознају интересе синдиката и генерално света рада.

Реструктурирање привреде у склопу опсежних транзиционих реформи посебно се рефлектује у процесу својинске трансформације (приватизација). Превођење друштвене и државне имовине у приватну, видели смо, политичко је питање које такође оставља своје последице и на синдикате. Парадоксално звучи, али управо су преко потребне институције тржишне економије (од којих је приватна својина неприкосновена) које омогућавају и само постојање синдикалног

плурализма, фигурирале као реметилачки фактор пуном развоју синдикализма. Посебно је забрињавајућа чињеница што је сам процес приватизације текао мимо утицаја синдиката који су морали да трпе његове последице. Синдикати и радници су мање били партнер различитих власти у трансформацији друштва, а више реципијент њених последица. Приватизација није довела до оживљавања привредне активности већ је раднике, уколико их није оставила на улици, сместила у фабрике са новим власницима који нису показивали превелико интересовање за услове рада.

Дејвид Ост (David Ost) о трипартизму у источноевропским земљама говори као о “илузорном корпоративизму“. Слична оцена итекако може бити формулисана и када је реч о ситуацији у Србији. Њена суштина се напосто састоји у томе да само постојање институција социјалног дијалога није гаранција њиховог функционисања. Докле год синдикати, као легитимни представници света рада и истовремено социјални партнер (поред државе и послодаваца) буду били заобилажени у законодавном поступку не може бити озбиљних оцена да у Србији постоји социјални дијалог. Утолико више, овакав став може бити и појачан уколико се сагледа у светлу консолидације демократских установа. Парламентарна демократија, са периодичним одржавањем избора, суштински мора бити допуњена институционалним аранжманима који омогућавају консултацију и прибављање мишљења оних друштвених групација на које се односи примена неких законских решења. Пракса српске политике је показала да је превише наивно мишљење да ће интересе света рада, у партократском систему, одговорно заступати посланици у Парламенту. Истини за вољу, неколико синдикалаца су до сада заиста и били посланици, али је њихов допринос укупној ревитализацији синдикалног покрета и стандарда запослених остао скроман.

Релација синдиката и политичких партија у протеклом периоду била је оптерећена супротним логикама њиховог функционисања. Иако се на неки начин ради о интересним организацијама, синдикатима није циљ освајање власти већ периодичан утицај на њу. Политичке партије су углавном склоне да у подухвату освајања полуга власти имају прагматичан приступ тематизирању социо-економских тема и садржаја. Након 2000. године социјални популизам је постао

музика за уши транзиционих губитника. Синдикати Србије су нажалост били принуђени да се, протеклих година транзиционих превирања, незахвално опредељују за неку од страна политичког сукоба или да своју аутономију скупо плате друштвеном маргинализацијом. Јавни политички дискурс није у правој мери препознао важност питања да ли ће неко и у каквим фабрикама радити у будућности, у каквим условима и да ли ће се уопште наћи неко да заштити интересе тих радника. Недовољна социјална профилисаност партија које истовремено мање-више желе да имају епитет „свеобухватних“, нужно утиче на дисперзију њихових политичких агенди. Отуд покушаји синдиката да пактирају са њима наилазе на одговарајуће препреке. Истовремено, нема никаквих гаранција да ће, уколико се ради о изборном савезу по формули „глаови за подршку“, политичке партије и испоштовати договор. Досадашња пракса је показала да партије нису поштовале договоре са синдикатима. Због тога и не чуди подозрење неких синдиката када је реч о упуштању у авантуру сарадње са политичким партијама.

Анализа тематских окосница и кључних порука кампања за парламентарне изборе у периоду 1990-2012. године показала је превласт такозваних „великих тема“ са наглашеном политичком димензијом док су оне из социо-економског арсенала углавном биле на маргинама. Међутим, и када су биле у фокусу изборне кампање, (као 2003. и 2007. године) углавном су експлоатисане у сврху чистог демагошко-популистичког завођења бирача. Тако је јер би у противном свака следећа новоформирана Влада до сада коначно покренула функционисање неопходног социјалног дијалога измештајући ову институцију из зоне пуког задовољавања законске форме. Све досадашње изборне кампање показују и колико је српска политичка сцена поларизована и периодично изузетно конфликтна. Али не због питања радничких права.

Ослањајући се на истраживања других релевантних аутора, приметио сам да се феномен политичке фрагментације синдикалног плурализма појављује као реметилачки чинилац потенцијалном обједињавању синдикалних снага. Размишљање о превазилажењу немоћи синдиката њиховим удруживањем намеће се као једна од свакако логичних опција која им стоји на располагању онда када њихове засебне

акције ка центрима политичког одлучивања остају осујећене. Удружени синдикати који су, сваки за себе, препознали сва преимућства стратешког опредељења да сарадњу временски ороче на дужи период уз истовремену размену информација, искуства и знања, могу потенцијално представљати озбиљног протагонисту политичког процеса. Истичем реч „потенцијално“ јер унапред нема никаквих гаранција већ се увек ради о простој теоријској могућности коју тек пракса потврди или оповргне. Тешкоће у заузимању колико-толико заједничке позиције наступа пред светом политике препознају се у различитом поимању односа синдиката и политике управо од стране синдикалних руководства. Уколико оваква опредељења имају трајнији карактер онда се може говорити о политичком идентитету синдиката. Желим да нагласим да се овде углавном ради о преовлађујућим карактеристикама које ће бити испољене не у свакој ситуацији већ у највећем броју њих. Оног ко анализира активности неког синдиката, и то у дужем временском периоду, не смеју да збуне његови повремени маневри усмерени против власти уколико се има у виду претходна колаборација са њом. Кључна оса подела српских синдиката, још од 1990-их година, је опортунизам-прогресивизам. Конкретније, опортунизам се појављује као некаква чудна химера чије се многобројне манифестације могу уочити, а чије је заједничко својство жртвовање аутономне позиције синдиката, као актера цивилног друштва, ради евентуалних краткорочних добити. Превише близак однос и трговина са светом политике никада нису имали добре последице по синдикате јер су њихов основни идентитет доводили у питање. Њихова инструментализација од стране политике лебдећа је опасност. Лоша искуства неких синдиката са политичким партијама их нису спречила да у неком наредном периоду исту сарадњу наставе. До тога је дошло јер је посебан политички идентитет конкретног синдиката диктирао такав, а не неки другачији развој догађаја. Овакво гледиште сам демонстрирао на примеру Асоцијације слободних и независних синдиката (АСНС). Изградња аутономне позиције синдиката подразумева освешћење његовог цивилнодруштвеног идентитета који намеће потребу суштинског диференцирања у односу на актере политике са којима повремено може ступити у уговорне односе сарадње који ће притом бити тачно дефинисани. И никада на штету аутономије синдиката. Уочљиве

перформансе политичког идентитета синдиката, посебно онда када се упореде нормативна и практична димензија, показују колико неке уопштене програмске формулације губе смисао и инспиративну драж суочене са свим изазовима политичко-институционалног контекста. Али зар се у сусрету прокламоване програмске идеје и начина њене реализације не формира прави идентитет неког синдиката? Уколико бисмо се руководили само оним што пише у њиховим програмима, не бисмо уопште могли да проникнемо у суштину проблема заизимања различитих позиција синдиката када је у питању политика и политички процес. Овде се некада ради о непремостивим разликама лако уочљивим сваком посматрачу. Зато је неопходна варијабла политичког идентитета да, на пример, објасни зашто неки синдикати лако склапају политичке савезе са партијама, а други одбијају такву опцију. У раду сам анализирао Савез самосталних синдиката Србије (СССС), УГС „Независност“ и Асоцијацију слободних и независних синдиката (АСНС). Код прве синдикалне конфедерације уочио сам постојање опортунистичког, код друге прогресивног и, коначно, код треће такође опортунистичког политичког идентитета. Применом методолошке апаратуре историјског институционализма објаснио сам њихову резистентност и генезу.

Настанак овде анализираних синдикалних конфедерација, њихових политичких идентитета и синдикалног плурализма уопште, временски је лоциран у последњој деценији прошлог века. Најбољи доказ постојања путне зависности (path dependency) представља чињеница да су кључне и међусобно дивергентне карактеристике политичких идентитета ових синдиката опстале и после 2000. године када су основни елементи контекста који су и довели до њиховог настанка нестали. Притом имам у виду процес њихове политизације. Уколико бисмо овом питању приступили посве искрено уочили бисмо да је политизација синдиката нормалан процес у мери у којој многа питања из делокруга њиховог рада имају наглашену политичку димензију. На тај начин, можда није реч о политизацији већ напротив о рефлексiji основне суштине синдикалног идентитета на коју су свеојевремено пажњу академске јавности скренули институционални економисти, а то је да су синдикати истовремено економски и политички актер. Ја сам, подсетићу, овакву

аргументацију искористио у прибављању оправданости бављења питањем односа синдиката и политике. Међутим, о политизацији синдиката може бити речи када се синдикална агенда прошири темама ширег значаја за друштво и политички систем које затим бивају преведене у конкретне захтеве (демократизација политичког система, оставка Владе или појединих министара, ванредни парламентарни избори итд.). Овако перципирана, политизација може утицати на синдикате у позитивном смислу њихове трансформације у прогресивне носиоце идеја трансформације друштва. Ипак, најгори сценарио по њих је уколико је она конципирана по формули „политизација = инструментализација“. Оба сценарија су до сада била заступљена у функционисању синдикалног плурализма у Србији. Сумарно речено, политизација, у каквом год степену била изражена и какви год били њени притисци на синдикате, разоткрива њихово суштинско опредељење „за“ или „против“ аутономије у односу на актере политичког система. Када синдикалиста постане министар или посланик, губи своју аутономију у смислу да постаје „део политичког система“. То није исто као када наступа као члан одбора или других консултативних тела законодавне и извршне власти јер тада остаје оно што је и пре био – синдикалиста са аутономијом у раду. Али уколико је учинак партиципације у поменутих радним телима мршав поставља се питање шта онда? Ставови који генерално иду у правцу потребе већег ангажмана синдиката у политици, која се оправдава незаинтересованошћу власти за решавање бројних питања запослених, само су јасна потврда тријумфа политике над синдикатима. Експериментална идеја о прерастању синдиката у политичку партију или, пак, оснивању исте, доживела је крах у лабораторији транзиционе Србије (случај Лабуристичке странке коју је основала АСНС).

Рекапитулацијом и компарацијом резултата емпиријских истраживања указано је на континуитет неповерења грађана и запослених у синдикате. Истовремено, наглашена је и потреба за њиховом аутономијом у односу на свет политике. Низак степен поверења је сасвим довољан мотив за промишљену анализу његових узрока. Има ли бољег путоказа за синдикате од ставова оних чије интересе заступају?

Контекст настанка синдикалног плурализма (1990-е) је у великој мери политизовао деловање синдиката детерминишући правце њиховог прегруписавања. Код независних се радило и проактивној политизацији, а код официјелног синдиката је она имала негативни предзнак опортунизма. Проактивна стратегија је додатно поларизирана на прогресивну (УГС „Независност“) и опортунистичку (АСНС) димензију. Притом, синергијски утицај унутрашњих политичких (политички капитализам) и економских фактора (девастирајућа криза), као и спољних (ратови и санкције) био је неповољан по синдикални плурализам. Ефекти су били евиденти на плану социјалне динамике чији кључни протагонисти нису били радници осим у случају периодичних штрајкова који, поред системских захтева, нису имали значајнији утицај на поправљање положаја запослених. Политичке промене 2000. године синдикати су дочекали у атмосфери међусобне конфронтације.

Контекст репродукције политичких идентитета синдиката у Србији у периоду после 2000. године на самом почетку је обележио сукоб нових власти са делом синдикалног покрета генерисан углавном притиском транзиционих реформи (приватизација, измене радног законодавства итд.) и одбијањем власти да започне социјални дијалог. Суштински се ништа није променило за синдикате и свет рада у односу на неки претходни период осим декларативног става нових власти да признају постојање синдикалног плурализма. Као некада, власт је и овај пут имала на својој страни неки од синдиката који је проналазио аргументе за оправдање њених различитих одлука. Периоди сарадње синдиката (углавном подстакнути неприликама што је свакао дефанзивни, а не офанзивни акт!), представљали су, у односу на пређашњи период, нешто ново иако су их врло брзо смењивале фазе нових оштрих конфронтација. И поред у неким аспектима измењеног контекста, неки реликти прошлости су опстали. Истини за вољу, не треба ни пренебрегнути значај који су, у овом периоду, имале међународне финансијске организације када је у питању усвајање буџета и доношење многих системских закона. То ни у ком смислу не треба да представља изговор за све досадашње политичке номенклатуре које су својим одлукама одређивале правац у коме се кретала Србија и њено друштво. Политичке партије неретко, а посебно у време изборних кампања као један од такозваних

изборних „адута“ истичу привлачење (најчешће и углавном страних) инвестиција у којима виде једно од могућих решења хроничне незапослености. Међутим, последично се пренебрегавају питања стандарда и услова рада у новоотвореним фабрикама, као и могућности оснивања синдиката. Положај запослених у таквим фирмама није нимало повољан (случај радника „Јуре“).

Уколико постоји колизија у фундаменталној перцепцији места и улоге синдиката у политичком процесу не може бити речи о некој перспективи њихове дугорочне сарадње када је реч о политичком утицају. Уколико се има у виду све што је презентовано у овом раду онда се у погледу будуће сарадње синдиката једино може условно говорити о повременим здруженим акцијама којих је истина било и у прошлости. Не треба притом занемарити важан фактор међусиндикалне конкуренције око регрутације нових чланова који итекако може имати лимитирајући ефекат на уобличавање заједничке стратегија политичког деловања. Ништа мањи није ни значај оног аргумента који указује на проблем поделе имовине некадашњег комунистичког синдиката. Око овог питања синдикати не могу постићи консензус. Поред различитих перцепција политичке функције (политички идентитет) и конкуренције око нових чланова, синдикати се додатно сукобљавају и око поделе имовине некадашњег синдиката што, сложићемо се, није мала ствар јер директно утиче на њихов укупан ресурсни потенцијал. Сваки покушај акционог обједињавања требало би свакако да води рачуна о овој чињеници. Безконфликтно друштво је нешто што не постоји. Где има било каквог плурализма има и конкуренције интереса и конфронтације. Синдикални плурализам ту није изузетак. Међутим, препознавање заједничког интереса синдиката у Србији састоји се у освешћењу позиције неког ко протеклих деценија посматра и коментарише политичке процесе који, пракса је то добро показала, имају углавном негативно дејство по њихов рад. Претходна појединачна слабост, додатно је појачања искључењем могућности стратешког удруживања капацитета на дуже стазе. Нема притом никакве сумње да специфично језгро политичког идентитета сваког синдиката пружа његовом руководству довољно аргумената у прилог оправданости до сада предузетих подухвата. То је и највећа препрека на путу усвајања логике стратешке сарадње.

* * *

Видели смо да је прошлост још јака и утицајна када је реч о актуелном тренутку синдикалног покрета у Србији остављајући притом будућност у магловитим даљинама неизвесности. Прошлост пружа своју дугачку сенку која се протеже до данашњих дана. Јасан увид свих њених нијанси можда пружа објашњење неких актуелних дешавања у синдикалном покрету. Иако је веома тешко тачно прогнозировать његову будућу динамику, дводеценијско искуство нам говори да је тешко напустити уходану стазу. Потребна је светлост да растера сенке прошлости на досадашњем пређеном путу и створи солидне услове за неки нови почетак уколико је он уопште могућ. Та светлост је једноставна спознаја одговарајућих делова синдикалне елите да синдикални плурализам не значи само конфронтацију (која је периодично неизбежна!) већ напротив прогресивну сарадњу на бази солидарности коју генерише жеља за преваладавањем маргиналног друштвеног положаја синдиката у који су дошли, између осталог, захваљајући одбијању да стратешки сарађују.

ЛИТЕРАТУРА:

- *Анализа ефеката приватизације у Србији*, Агенција за приватизацију Републике Србије, Београд, 2006
- Андрић Чеданка (приређивач): *Глобални одговор на економску кризу – Стандарди Међународне организације рада*, Социјално-економски савет Републике Србије – Swiss Labour Assistance, Београд, 2009
- Андрић Чеданка (приредила): *Социјално-економски савет Републике Србије*, Социјално-економски савет Републике Србије - Swiss Labour Assistance, Београд, 2010
- Avdagic Sabina: „Loyalty and Power in Union - Party Alliances“, Max Planck Institute (Discussion Paper 04/7), 2004
- Антонић Слободан: „Синдикат и политичке партије“, у зборнику: *Синдикат и друштво у транзицији* (приредио Дарко Маринковић), Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 287-289
- Антонић Слободан: „Странке и синдикати у Србији 1990-1998“, у зборнику: *Улога синдиката у транзицији – случај Југославије* (приредио Зоран Стојиљковић), Центар за проучавање алтернатива – УГС „Независност“, Београд, 1999, стр. 355-385
- Антонић Слободан: „Парламентаризам у Србији после 2000. године“, Социолошки преглед, vol. XXXVII (2003), no. 3-4, Београд, 2004, стр. 209-224
- Антонић Слободан: *Милошевић – још није готово*, Вукотић Медиа, Београд, 2015
- Арандаренко Михаил: „Serbia in the Nineties: Previous Accumulation or Political Capitalism?“, *Serbian Political Thought*, 1-2/1996, стр. 7-20
- Арандаренко Михаил: „Колективно преговарање и трипартизам“, у зборнику: *Улога синдиката у транзицији – случај Југославије* (приредио Зоран

Стојиљковић), Центар за проучавање алтернатива – УГС „Независност“, Београд, 1999, стр. 115-143

- Арандаренко Михаил: „Waiting for the Workers: Explaining Labour Quiescence in Serbia“, In: *Workers after Worker's States: Labour and Politics in Postcommunist Eastern Europe* (ed. David Ost & Stephen Crowley), Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2001, стр. 159-179
- Арандаренко Михаил, Нојковић Александра: *Преглед тржишта рада у Србији*, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe-Center for Peace and Democracy development-Novosadski humanitarni centar, 2007
- Арандаренко Михаил: „Политичка економија незапослености“, <http://www.poslodavci-apps.org/?p=258>, (постављено: 12.10.2010)
- Арандаренко Михаил: *Помоћне стратегије за опоравак од кризе у Југоисточној Европи*, International Labour Organization, 2011
- Asbjørn Wahl: „Европско радништво – идеолошко наслеђе друштвеног уговора“, 2011
<http://www.slobodnifilozofski.com/2011/05/asbjrn-wahl-europsko-radnistvo.html>
(приступ 06.05.2015.)
- Багић Драган: *Сустав индустријских односа у Републици Хрватској: хрватски синдикати између друштвене интеграције и тржишних сукоба* (докторска дисертација), Свеучилиште у Загребу, Филозофски факултет, 2010
- Berman Sheri: „Rediscovering Social Democracy“, *Dissent*, 2000, стр. 66-72
- Berman Sheri: „Unheralded Battle: Capitalism, the Left, Social Democracy, and Democratic Socialism“, *Dissent*, 2009,
- Bonner Christine, Spooner Dave: „Organizing in the Informal Economy: A Challenge for Trade Unions“, *IPG*, 2/2011, стр. 87-105
- Вуковић Данило: *Како настају закони у савременој Србији: Улога друштвених интереса и институција у законодавном процесу*, Se-ConS – Група за развојну иницијативу - Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 2013

- Вратуша Вера: „Where Does The „Third Way“ Lead“, Социолошки преглед, vol. XLIV, br. 1, Београд, 2010, стр. 119-137
- Careja Romana: „Are trade unions effective accounting actors“, South-East Europe Review for Labour and Social Affairs, 2007, стр. 83-106
- Clauwert Stefan, Schömann Isabelle: *The crisis and national labour law reform: a mapping exercise*, European Trade Union Institute, Working Paper 2012.04, Brussels, 2012
- Collier Ruth Berins, Collier David: *Shaping Political Arena: Critical Junctures, Labour Movements and Regime Dynamics in Latin America – (Introduction)*, Princeton University Press, 1991
- Crowley Stephen: „Explaining Labour Quiescence in Post-Communist Europe: Historical Legacies and Comparative Perspective“, Center for European Studies Central and Eastern Europe Working Paper No. 55, 2002, <http://aei.pitt.edu/9277/1/crowley.pdf> (07.05.2014)
- Дворник Срђан: *Actors without Society – The role of civil actors in the postcommunist transformation*, Heinrich Böll Stiftung, Volume 15, 2009
- Драшковић Божо: „Крај приватизације и последице по развој“, у зборнику: *Крај приватизације и последице по економски развој и незапосленост у Србији* (приредио Божо Драшковић), Институт економских наука – Београдска банкарска академија – Савез самосталних синдиката Србије, Београд, 2010, стр. 3-40
- Драшковић Божо: „Утицај негативних економских токова на погоршање положаја радничке класе и улога синдиката“, у зборнику: *Синдикати и цивилно друштво* (приредио Срећко Михаиловић), Дан Граф – Центар за развој синдикализма, Београд, 2014, стр. 143-160
- Diamond Larry: *Developing Democracy – Toward Consolidation*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999
- Dimitrova Dimitrina, Vilroix Jacques (editors): *Trade Unions Strategies in Central and Eastern Europe: Toward a Dissent Work*, International Labour Organization, 2005

- Drakopoulos Stavros A., Katselidis Ioannis: „The Development of Trade Union theory and Mainstream Economic Methodology”, MPRA Paper No. 39239, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/39239/1/MPRA_paper_39239.pdf (10/04/2015)
- Dribuš H, Birk P: *Синдикати у Савезној Републици Немачкој: организација, оквирни услови, изазови*, (Форум социјалне демократије-Визије и опције за ЈИЕ), Friedrich Ebert Stiftung, 2012
- Ђукић Петар: „Економски и социјални оквир: лимитирајући чинилац деловања синдиката“, у зборнику: *Улога синдиката у транзицији – случај Југославије* (приредио Зоран Стојиљковић), Центар за проучавање алтернатива – УГС „Независност“, Београд, 1999, стр. 21-62
- Ђурић Драган: *Social Dialogue, Tripartism and Social Partnership Development in the South East European Countries, Including Recommendations for Serbia and Montenegro*, Central European University (Center for Policy Studies) – Open Society Institute, 2003
- *Ефекти приватизације у Србији*, Стално радно тело Социјално-економског савета за економска питања, Социјално-економски савет Републике Србије – Swiss Labour Assistance, Београд, 2011
- Ebbinghaus Bernhard: „The Siamese Twins: Citizenship, Cleavage formation, and Party-Union Relations in Western Europe“, *International Review of Social History* 40, Supplement 3, 1995, стр. 51-89
- Ebbinghaus Bernhard: „Trade unions' changing role: membership erosion, organisational reform, and social partnership in Europe“, *Industrial Relations Journal* 33:5, 2002, стр. 465-483
- Ebbinghaus Bernhard: „Ever larger unions: organizational restructuring and its impact on union confederations“, *Industrial Relations Journal* 34:5, 2003, стр. 446-460
- *Енциклопедија политичке културе* (уредник Милан Матић), Савремена администрација, Београд, 1993
- Frege Carola M., Kelly John: „Union Revitalization Strategies in Comparative Perspective“, *European Journal of Industrial Relations*, Volume 9, Number 1, 2003, стр.

- Gallin Dan: *Trade Unions and NGOs: A Necessary Partnership for Social Development*, United Nations Research Institute for Social Development, 2000
- Granados J. Francisco, Knoke David: „Organized Interest Groups and Policy Networks“, in: *Handbook of Political Sociology: states, civil societies and globalization* (editors Thomas Janoski, Robert Alford, Alexander Hicks, Mildred A. Schwartz), Cambridge University Press, 2005, стр. 287-309
- Guardiancich Igor (editor): *Recovering from the crisis through social dialogue in the new EU Member States: the case of Bulgaria, the Czech Republic, Poland and Slovenia*, International Labour Organisation, 2012
- Грдешкић Марко: „Транзиција, синдикати и политичке елите у Словенији и Хрватској“, Политичка мисао, Vol. XLVIII, бр. 4, Загреб, 2006, стр. 121-141
- Грдешкић Марко: „Mapping the Paths of Yugoslav Model: Labour Strength and Weakness in Slovenia, Croatia and Serbia“, *European Journal of Industrial Relations*, Volume 14, Number 2, 2008, стр. 133-151
- Голубовић Загорка: „Карактер друштвених промена у Србији 2001.“, у зборнику: *Посткомунизам и демократске промене* (приредили Вучина Васовић и Вукашин Павловић), Југословенско удружење за политичке науке – Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 72-79
- Гоати Владимир: *Партијске борбе у Србији у постоктобарском раздобљу*, Институт друштвених наука - Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2006
- Жупанов Јосип: „Транзиција и политички капитализам“, лист *Република*, број 224-225, Београд, 1999
- Hantke Frank: *Синдикати у XXI веку: приручник за дискусију о синдикатима у земљама у транзицији*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2008
- Хауард Марк: *Слабости цивилног друштва у посткомунистичкој Европи*, Грађанске иницијативе, Београд, 2008
- Хацић Миролуб: „Rethinking privatization in Serbia“, *Eastern European Economics*, vol. 40, no.6, 2002, стр. 6-23
- Heery Edmund: „Union organizing in comparative perspective“, *WSI-Mitteilungen* 09/2003, vol. 56, 2003, стр. 522-527

- Hyman Richard: *Understanding European Trade Unionism: Between Market, Class and Society*, Sage Publication, London, 2001
- Hyman Richard: „The future of unions“, *Just Labour*, vol.1 (2002), стр. 7-15
- Hyman Richard, Gumbrell-McCormick Rebecca: „Trade unions, politics and parties: is a new configuration possible?“, *Transfer: European Review of Labour and Research*, 16(3), 2010, стр. 315-331
- Huber Evelyne, Reuschmeyer Dietrich, Stephens John D: „The Impact of Economic Development on Democracy“, *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 7, No. 3, 1993, стр. 71-86
- Иванић Градимир: „Синдикати у кризи – криза у синдикатима“, у зборнику: *Синдикати данас – шта и како даље*, Удружење синдиката пензионера Србије, Београд, 2014, стр. 38-65
- Или Цеф: *Ковање демократије: историја левице у Европи 1850-2000*, Фабрика књига – едиција Реч, Београд, 2007
- Јовановић Милан: „Српски бирачи између суверениста и евроинтегрита“, у зборнику: *Око избора - Парламентарни избори у Републици Србији 11. мај 2008 године* (приредио Срећко Михаиловић), Центар за слободне изборе и демократију, Београд, 2008, стр. 59-91
- Kaufman Bruce E: „The Early Institutionalists on Industrial Democracy and Union Democracy“, *Journal of Labour Research*, Volume XXI, Number 2, 2000, стр. 189-209
- Кркобабић Војо: *Неисказана моћ синдиката*, Савез самосталних синдиката Србије, 2003
- Кол Џорџ Д. Х.: *Историја покрета британске радничке класе*, Рад, Београд, 1955
- Kohl Heribert: *Where do trade unions stand in Eastern Europe today? Stock-taking after EU enlargement*, IPG, 2008
- Kohl Heribert: *Слобода удруживања, права запослених и социјални дијалог у средњеисточној Европи и на Западном Балкану*, Friedrich Ebert Stiftung, Берлин, 2009

- Косановић Рајко, Пауновић Сања, Вујасиновић Дучић Дивна: *Пристојан рад*, Савез самосталних синдиката Србије – Swiss Labour Assistance, Београд, 2008
- Косановић Рајко: *Синдикалне теме*, Радничка штампа, Београд, 2009
- Косановић Рајко: *Синдикални лексикон*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2010
- Косановић Рајко, Пауновић Сања: *Колективно преговарање*, Friedrich Ebert Stiftung Београд, 2010
- Кулић Живко, Радуловић Славиша: *Колективним уговором до достојанственог рада*, Савез самосталних синдиката Србије, Београд, 2013
- Лазић Младен: *Чекајући капитализам: настанак нових класних односа у Србији*, Службени гласник, Београд, 2011
- Lipset Martin Seymour: *Political man: the social basis of politics*, Anchor Books, New York, 1963
- Линц Хуан, Степан Алфред: *Демократска транзиција и консолидација*, Филип Вишњић, Београд, 1998
- Луковић Славољуб: „Синдикална сцена у СР Југославији и Србији“, у зборнику: *Улога синдиката у транзицији – случај Југославије* (приредио Зоран Стојиљковић), Центар за проучавање алтернатива – УГС „Независност“, Београд, 1999, стр. 247- 270
- Љубиновић-Андрејић Бојана: „Синдикална права и слободе и радно законодавство у Србији“, у зборнику: *Улога синдиката у транзицији – случај Југославије* (приредио Зоран Стојиљковић), Центар за проучавање алтернатива – УГС „Независност“, Београд, 1999, стр. 91-112
- Маџар Љубомир: „Развојни потенцијал и социјална цена приватизације – улога синдиката“, у зборнику: *Улога синдиката у транзицији – случај Југославије* (приредио Зоран Стојиљковић), Центар за проучавање алтернатива – УГС „Независност“, Београд, 1999, стр. 63-86
- Марковић Предраг Ј: „Раднички штрајкови у социјалистичком и транзиционом друштву Југославије и Србије“, Токови историје – Часопис Института за новију историју Србије, 1/2014, Београд, стр. 53-74

- Маринковић Дарко: „Синдикални покрет у Србији 1990-1993“, у: *Србија између популизма и демократије: политички процеси у Србији 1990-1993*, Институт за политичке студије, Београд, 1993, стр. 109-152
- Маринковић Дарко: „Штрајкови“, у зборнику: *Синдикат и друштво у транзицији* (приредио Дарко Маринковић), Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 239-256.
- Маринковић Дарко: *Штрајкови у Србији 1991-1996*, Институт за политичке студије, Београд, 1998
- Маринковић Дарко: „Могућности и објективни домети штрајкова у Србији“, у зборнику: *Улога синдиката у транзицији – случај Југославије* (приредио Зоран Стојиљковић), Центар за проучавање алтернатива – УГС „Независност“, Београд, 1999, стр. 179-195
- Маринковић Дарко: „Синдикати пред изазовима глобализације“, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, бр. 1-4/2000/2002, стр. 89-104
- Маринковић Дарко: „Од конфликта до социјалног дијалога у Србији“, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, бр. 1-4/2003, стр. 77-92
- Маринковић Дарко: „Синдикати и политичке странке у транзицији: случај Србија“, Политичка ревија, Институт за политичке студије, Година XXI, vol 20, број 2 / 2009, Београд, стр. 39-60
- Маринковић Дарко, Маринковић Владимир: „Пут Србије ка европском социјалном моделу стање и перспективе“, зборник радова са саветовања „Остваривање и заштита социјалних права“ одржаног на Златибору 6-9.10.2010., Удружење за радно право и социјално осигурање, Београд, стр. 282-299
- Маринковић Дарко: „Октобар 2000. - свет рада пред изазовима једне недовршене револуције“, Политичка ревија, Институт за политичке студије, Година (XXIII) X, vol = 28, бр. 2/2011, стр. 109-124
- Маринковић Дарко: „Синдикати између сциле и харибде политике“, у зборнику: *Синдикати и политика* (приредили Срећко Михаиловић и Зоран Стојиљковић), Службени гласник – Центар за развој синдикализма, Београд, 2012, стр. 147-163

- Миливојевић Зденка: *Цивилно друштво Србије – потиснуто током 1990-их – у потрази за легитимитетом, препознатљивом улогом и признатим утицајем током 2000-их*, Истраживачки и аналитички центар АРГУМЕНТ – Центар за развој непрофитног сектора, Београд, 2006
- Милосављевић Александар: *Савремена социјалдемократија и социјалдемократске партије земаља бивше Југославије*, Народни универзитет, Врање, 2010
- Милосављевић Александар: „Социјалдемократија на почетку 21. века“, Српска политичка мисао, број 3/2010, година XVII, свеска 29, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 251-270
- Милосављевић Александар: „Нови програм Социјалистичке партије Србије и (ре)дефинисање идеолошке матрице“, Политичка ревија, Година (XXIII) X, vol=29, бр. 3/2011, стр. 179-200
- Милосављевић Александар: „Ревитализација савремених односа европских социјалдемократских партија и синдиката“, у зборнику: *Левица у посткризном контексту* (приредио Зоран Стојиљковић), Friedrich Ebert Stiftung - Факултет политичких наука – Центар за демократију, Београд, 2013, стр. 61-69.
- Михаиловић Срећко: „Фрагментација синдикалне сцене и могућности синергетске акције“ у зборнику: *Синдикати Србије од сукоба ка сарадњи* (приредио Срећко Михаиловић), Центар за социјалне и демократске студије - Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2001, стр. 6-10
- Михаиловић Срећко: „Радници на путу од социјализма и национализма ка себи“, лист Република, број 270-271, Београд, 2001
- Михаиловић Срећко, Стојиљковић Зоран, Иванић Градимир: *Синдикат у променама, промене у синдикатима – Синдикални барометар 3, истраживање јавног мњења запослених*, УГС „Независност – Центар за образовање и истраживање УГС „Независност“, Београд, 2004
- Михаиловић Срећко: „Дуго путовање у капитализам“, у зборнику: *Пет година транзиције у Србији II* (приредио Срећко Михаиловић), Социјалдемократски клуб - Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2006, стр. 43-66

- Михаиловић Срећко: „Старе и нове линије идеолошко-вредносног расцепа“, у зборнику: *Око избора - Парламентарни избори у Републици Србији 11. мај 2008. године* (приредио Срећко Михаиловић), Центар за слободне изборе и демократију, Београд, 2008, стр. 7-20
- Михаиловић Срећко (уредник): *Како грађани Србије виде транзицију: истраживање јавног мњења транзиције*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2010
- Михаиловић Срећко: „Синдикати ће пропасти уколико се заједно не одупру“, у зборнику: *Синдикати данас – шта и како даље*, Удружење синдиката пензионера Србије, Београд, 2014, стр. 18-24
- Митровић Љубиша: „Односи рада и капитала и улога синдиката у постсоцијалистичким друштвима у транзицији“, ТМ, Година XXVI, број 4, Ниш, 2002, стр. 597-614
- Myant Martin: *Trade Unions in Czech Republic*, European Trade Unions Institute, 2010
- Murray Smith: „Европски раднички покрет – опасност и изазови“, 2011
<http://www.slobodnifilozofski.com/2011/07/murray-smith-europski-radnicki-pokret.html> (приступ 05.05.2014)
- Надаждин Мирослава: „Синдикат и држава“, у зборнику: *Синдикат и друштво у транзицији* (приредио Дарко Маринковић), Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 257-270
- Новаковић Нада: „Карактеристике радног законодавства у „постсоцијалистичкој“ Југославији“, Социолошки преглед, vol. XXXV, no. 1-2, Београд, 2001, стр. 55-73
- Новаковић Нада: „Штрајкови у Србији од 2000. до 2005. године“, Социолошки преглед, vol. XXXIX, no. 3, Београд, 2005, стр. 309-325
- Новаковић Нада: „Политичке елите, синдикати и радници Србије на крају транзиције“, у зборнику: *Синдикати и политика* (приредили Срећко Михаиловић и Зоран Стојиљковић), Службени гласник - Центар за развој синдикализма, Београд, 2012, стр. 33-47
- *Нови пламен: часопис демократске левице за политичка, друштвена и културна питања*, Година VI, број 17, Демократска мисао, Загреб, 2011

- Хоџић Алија: „Флексибилизација радног процеса?“, Социологија села, Институт за друштвена истраживања, 43 (2005), 196 (3), Загреб, 2005, стр. 563-577
- Обрадовић Данијела: *Корпоративни политички системи: компаративни приступ*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1992
- Омороц Б: „Синдикати се морају реформисати“, у зборнику: *Синдикати данас – ишта и како даље*, Удружење синдиката пензионера Србије, Београд, 2014, стр. 80-82
- Офе Клаус: *Модерност и држава*, Филип Вишњић, Београд, 1999
- Ost David, Crowley Stephen (editors): *Workers after Worker's States: Labour and Politics in Postcommunist Eastern Europe*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2001
- Ost David: „Illusory Corporatism in Eastern Europe: Neoliberal Tripartism and Postcommunist Class Identities“, *Politics and Society* 28:4, 2000, стр. 503-530
- Ost David: „The End of Postcommunism: Trade Unions in Eastern Europe's Future“, *East European Politics and Societies*, Volume 23, Number 1, 2009, стр. 13-33
- Орловић Славиша: *Политички систем Србије: између партократије и демократије*, Службени гласник, Београд, 2008
- Орловић Славиша: „Партијски систем Србије“ у зборнику: *Партије и избори у Србији – 20 година* (приредио Славиша Орловић), Friedrich Ebert Stiftung – Факултет политичких наука – Центар за демократију, Београд, 2010, стр. 11-70
- Орловић Славиша: „Синдикати, политика и политичке странке“, у зборнику: *Синдикати и политика* (приредили Срећко Михаиловић и Зоран Стојиљковић), Службени гласник-Центар за развој синдикализма, Београд, 2012, стр. 47-59
- Павловић Вукашин: *Синдикат и политички систем*, Радничка штампа, Београд, 1974
- Павловић Вукашин: *Цивилно друштво и демократија*, Удружење за политичке науке Србије и Црне Горе – Грађанске иницијативе – Факултет политичких наука - Чигоја штампа, Београд, 2004.

- Павловић Вукашин: „О дефициту институционалних капацитета у Србији“, у зборнику *Пет година транзиције у Србији II* (приредио Срећко Михаиловић), Социјалдемократски клуб - Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2006, стр. 67-76
- Павловић Вукашин: „Квалитет политичких институција“, у зборнику: Квалитет политичких институција (приредио Вукашин Павловић), Факултет политичких наука – Центар за демократију, Београд, 2010, стр. 9-32
- Павловић Вукашин: „Држава и демократија“, у зборнику: *Савремена држава – структура и социјалне функције* (ур. Вукашин Павловић, Зоран Стојиљковић), Konrad Adenauer Stiftung - Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 11-48
- Павловић Вукашин: „Програмски идентитет политичких партија“, у зборнику: *Партије и избори у Србији – 20 година* (приредио Славиша Орловић), Friedrich Ebert Stiftung – Факултет политичких наука – Центар за демократију, Београд, 2010, стр. 137-152
- Павловић Вукашин: „Цивилно друштво, партије и избори“, у зборнику: *Избори и формирање Владе у Србији 2012. године* (приредио Славиша Орловић), Факултет политичких наука - Центар за демократију, Београд, 2012, стр. 11-22
- Павловић Душан: „Србија за време и након Милошевића“, Социолошки преглед, vol. XXXIX no. 2, Београд, 2005, стр. 183-196
- Павловић Душан: „Социјална цена транзиције“, Социолошки преглед, vol. XXXX, no. 2, Београд, 2006, стр. 263-281
- Павловић Душан, Антонић, Слободан: *Консолидација демократских установа у Србији после 2000 године*, Службени гласник, Београд, 2007
- Павловић Душан: „Рационалност и политика: један могући начин извођења концепта политике“, Политичке перспективе, Факултет политичких наука Универзитета у Београду – Факултет политичких знаности Универзитета у Загребу – Удружење за политичке науке Србије, Београд, 2011, бр. 2, стр. 63-89.

- Павловић Момчило, Марковић Ј. Предраг: *Од радничког савеза до Савеза самосталних синдиката Србије*, Савез самосталних синдиката Србије - Институт за савремену историју, Београд, 2013
- Пантић Данијел (приређивач): *Према стабилности и просперитету - социјални дијалог у Србији и Бугарској: компаративна искуства две земље у Југоисточној Европи*, Европски покрет у Србији-Center for Economic Development, Београд, 2002
- *Приватизација у Србији 2001. - 2006. године: досадашњи ефекти приватизације (резултати истраживања)*, Центар за образовање, истраживања и приватизацију УГС „Независност“-Progetto Sviluppo, Београд, 2006
- Page Scott: „Path Dependence“, *Quarterly Journal of Political Science*, 2006
- Pierson Paul: *Politics in Time*, Princeton Universty Press, 2004
- Палибрк Љиљана, Илић Владимир: *Радници и синдикати у Србији*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2000
- Полошки-Вокић Нина, Обадић Алка: „Ревитализација синдиката у савременом друштву“, *Економски преглед*, 61(3-4), Загреб, 2010, стр. 187-214
- Поповић Даница, Влајић, Ђорђе: *Приручник са појмовником за новинаре - Економика транзиције – белешке*, Европска агенција за реконструкцију, Београд, 2005
- Прокопијевић Мирослав: „Улога синдиката после пропасти комунизма“, *Социолошки преглед*, Vol. XXXI, no. 3, Београд, 1997, стр. 305-322
- *Синдикати и социјални дијалог у време кризе: случај Србија*, Међународна организација рада, Женева, 2010
- *Синдикати и криза – округли сто*, Демократски политички форум-Friedrich Ebert Stiftung, 22. април 2009., Београд (стенограмске белешке са округлог стола)
- Славујевић Зоран: *Изборне кампање: поход на бираче – случај Србије од 1990. до 2007. године*, Институт друштвених наука – ФПН - Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2007
- Спасојевић Душан: „Социо-економске теме у изборној кампањи 2012.“, у зборнику: *Јавне политике у изборној понуди – избори и формирање власти у Србији*

2012. године (приредили Зоран Стојиљковић и Гордана Пилиповић), Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2012, стр. 51-72

- Стајић Дубравка: „Модернизација синдиката“, Политичка ревија, Година II, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 307-316
- Стајић Дубравка: „Предлог стратегије деловања синдиката „Независност“ у области индустријске демократије и легислативе за 2004. годину“, Политичка ревија, Година III, број 1/2004, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 191-196
- Стајић Дубравка: „Уставни карактер колективних уговора: теоријске расправе и практичне иницијативе“, Политичка ревија, Година III, број 1/2004, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 277-284
- Стајић Дубравка: „Еволуција процеса модернизације синдиката (1): оцене синдикалних руководилаца“, Политичка ревија, Година XI, број 2/2004, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 223-232
- Стајић Дубравка: „Модернизација синдиката у периоду глобализације: стратегија синдиката у Великој Британији“, Политичка ревија, Година XVI, vol 6, број 1/2005, Институт за политичке студије, Београд, 2005, стр. 247-256
- Стајић Дубравка: „Економски оквир приватизације: да ли је приватизација модернизација“, Политичка ревија, Година XVI, vol 8, број 3/2005, Институт за политичке студије, Београд, 2005, стр. 857-870
- Стајић Дубравка: „Приватизација у Србији и стратегија деловања синдиката: модернизација или маргинализација?“, Политичка ревија, Година XVI, vol 9, број 4/2005, Институт за политичке студије, Београд, 2005, стр. 1161-1174
- Стајић Дубравка: „Еволуција модернизације синдиката: емпиријско истраживање ставова руководилаца синдиката“, Политичка ревија, Година XVIII, vol 10, број 1-2/2006, Институт за политичке студије, Београд, 2005, Београд, стр. 251-262
- Стајић Дубравка: „Устав Републике Србије 2006: изостанак колективног уговора и заштите природних ресурса“, Политичка ревија, Година XVIII, vol 12, број 4/2006, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 955-960

- Стајић Дубравка: „Непостојање социјалног дијалога: преиспитивање демократских институција на крају приватизације“, Политичка ревија, Година (XX) VII, vol = 16, број 2/2008, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 589-608
- Степановић, Р: „Шта да ради синдикат“, у зборнику: *Синдикати данас – шта и како даље*, Удружење синдиката пензионера Србије, Београд, 2014, стр.
- Стојановић Божо: „Тржиште рада у Србији 1990-2005.“, Социолошки преглед, vol. XXXX, no. 1, стр. 3-31
- Стојиљковић Зоран: „Друштвена улога и развој синдиката“ у зборнику: *Синдикат и друштво у транзицији* (приредио Дарко Маринковић), Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 17-43
- Стојиљковић Зоран: „Синдикати у постсоцијалистичким друштвима“ у зборнику: *Синдикат и друштво у транзицији* (приредио Дарко Маринковић), Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 63-85
- Стојиљковић Зоран: *Моћ и немоћ синдиката – синдикати у Србији и СР Југославији*, УГС „Независност“, Београд, 1999
- Стојиљковић Зоран: „Зашто је потребан ефективан социјални дијалог“, у зборнику: *Посткомунизам и демократске промене* (приредили Вучина Васовић и Вукашин Павловић), Југословенско удружење за политичке науке – Факултет политичких наука, Београд, 2002, стр. 263-270
- Стојиљковић Зоран, „Синдикати и политика“, у зборнику: *Синдикати Србије – од сукоба ка сарадњи* (приредио Срећко Михаиловић), Центар за социјалне и демократске студије -Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2001, стр. 11-22
- Стојиљковић Зоран: „Социјалдемократија и политичке странке Србије“, у зборнику: *Идеологија и политичке странке у Србији* (приредио Зоран Лутовац), Институт друштвених наука – ФПН - Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2007, стр. 113-154
- Стојиљковић Зоран: „Синдикати и запослени у раљама транзиције и кризе“, у зборнику: *Како грађани Србије виде транзицију: истраживање јавног мњења транзиције* (приредио Срећко Михаиловић), Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2010, стр.

- Стојиљковић Зоран, Михаиловић Срећко: *Стање социјалног дијалога у Србији после двадесет година транзиције*, Swiss Labor Assistance, Београд, 2010
- Стојиљковић Зоран: „Социјални расцепи и поље политике“, у зборнику: *Партије и избори у Србији – 20 година* (приредио Славиша Орловић), Friedrich Ebert Stiftung – Факултет политичких наука – Центар за демократију, Београд, 2010, стр. 71-104
- Стојиљковић Зоран: „Има ли светла на крају транзиционог тунела“, у зборнику: *Србија у лавиринтима транзиције* (приредио Зоран Стојиљковић), Friedrich Ebert Stiftung – Факултет политичких наука – Центар за демократију, Београд, 2011, стр. 239-256
- Стојиљковић Зоран: *Србија у лавиринтима транзиције*, Службени гласник, Београд, 2011
- Стојиљковић Зоран: „Алиса у земљи чуда или синдикати у минском пољу политике“, у зборнику: *Синдикати и политика* (приредили Срећко Михаиловић и Зоран Стојиљковић), Службени гласник - Центар за развој синдикализма, Београд, 2012, стр. 89-109
- Стојиљковић Зоран: „Партнерством до демократских промена – или осам питања о изгледима за конструисање моћи запослених и синдиката“, у зборнику: *Синдикати у медијима* (приредио Срећко Михаиловић), Центар за развој синдикализма – Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2012, стр. 127-150
- Стојиљковић Зоран: „Изборна обећања и постизборна реалност: јавне политике у изборној понуди у Србији“, у зборнику: *Јавне политике у изборној понуди – избори и формирање власти у Србији 2012. године* (приредили Зоран Стојиљковић и Гордана Пилиповић), Konrad Adenauer Stiftung, Београд, 2012, стр. 9-49
- Стојиљковић Зоран: „Од фрагментиране до (од)умируће синдикалне сцене до модерног синдикалног покрета“, у зборнику: *Синдикати данас – шта и како даље*, Удружење синдиката пензионера Србије, Београд, 2014, стр. 76-79

- Schömann Isabelle: *Collective labour law under attack: how anti-crisis measures dismantle worker's collective rights*, European Trade Union Institute, European Economic, Employment and Social Policy, N°2/2014, Brussels, 2014
- Schulze Michaela: „Trade Union Federations as Political Actors: Their Changing Role in Welfare State Retrenchment“, 2010, http://static.sdu.dk/mediafiles/E/9/5/%7BE9595432-1AFD-4D41-B275-2CDB25CE673B%7DPaper_Schulze.pdf (приступљено 06.05.2014.)
- Streeck Wolfgang, Hasell Anke: „Trade Unions as Political Actor“, in: *International Handbook of Trade Unions* (editors John T. Addison, Claus Shnabel), Edward Elgar Publishing, 2003, стр. 335-365
- Streeck Wolfgang: „The Sociology of Labour Markets and Trade Unions“, in: *The Handbook of Economic Sociology* (editors Neil J. Smelser, Richard Swedberg), Princeton University Press, New York, 2005, стр. 254-283
- Streeck Wolfgang, Kenworthy Lane: „Theories and Practices of Neocorporatism“, in: *Handbook of Political Sociology: states, civil societies and globalization* (editors Thomas Janoski, Robert Alford, Alexander Hicks, Mildred A. Schwartz), Cambridge University Press, 2005, стр. 441-460
- Streeck Wolfgang: „The crises of democratic capitalism“, *New Left Review* 71, 2011
- Шредер Волфганг, Калас Викторија: *Социјалдемократија и синдикати у Средњој и Источној Европи*, (Форум социјалне демократије – Визије и опције за ЈИЕ), Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2009
- Theelen Kathleene, Steinmo Sven: „Historical institutionalism in comparative politics“, in: *Structuring politics: historical institutionalism in comparative politics* (editors Kathleene Theelen, Sven Steinmo, Frank Longstreth), Cambridge University Press, 1992, стр. 1-32
- Theelen Kathleene: „The Explanatory Power of Historical Institutionalism“, in: *Akteure-Mechanismen-Modelle: Zur Theoriefähigkeit makro-sozialer Analysen* (editor Reante Mayntz), Campus Verlag, 2002
- *Trade union membership 2003-2008*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, (извештај)

<https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/trade-union-membership-2003-2008> (приступљено 05.05.2014.)

- Увалић Милица: „Labour Movement in Serbia: Seeking Representation, Struggling for Acceptance“, in: Trade Unions Strategies in Central and Eastern Europe: Toward a Dissent Work (editors Dimitrina Dimitrova & Jacques Vilroxx), International Labour Organization, 2005, стр. 152-200
- Upchurch Martin: „State, labour and market in post-revolution Serbia“, Capital & Class # 89, 2006, стр. 1-30
- Upchurch Martin: „Strategic dilemmas for trade unions in transformation: the experience of Serbia“, South-East Europe Review, 4/2006, стр. 43-64
- Upchurch Martin, Taylor Graham, Mathers Andrew: *The Crisis of Social democratic Trade Unionism in Western Europe: the search for alternatives*, Ashgate Publishing Limited, Farnham, 2009
- Vandaele Kurt: *Sustaining or Abandoning 'social peace'? – Strike developments and trends in Europe since the 1990s*, European Trade Union Institute, Working Paper 2011.05, Brussels, 2011
- Valenzuela Samuel: „Labour movements and political systems: a conceptual and typological analysis“, Working Paper ≈167, The Hellen Kellogg Institute for International Studies, 1991, стр. 1-43
- Visser Jelle: *Union Membership Statistics in 24 Countries*, Monthly Labour Review, 2006
http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/key_workplace (приступљено 05.05.2014.)
- Waddington Jeremy, Hoffmann Reiner: „Trade Unions in Europe: Reform, Organisation and Restructuring“, in: Trade Unions in Europe. Facing Challenges and Searching for Solutions (editors Jeremy Waddington and Reiner Hoffmann), ETUI, 2000, стр. 27-79
- Wessel Bernhard: *Is There Any Truth in the Thesis of the End of Social Democracy?*, Friedrich Ebert Stiftung / International Policy Analysis, 2010

Текстови из штампе:

- *Смутње и подвале*, НИН, број 2399, (аутор Љ. Гојгић), 20.12.1996.
- *Интервју Бранислава Чанка листу „Наша Борба“*, (аутор Г. Ђукић), 01.02.1997
- *Сваком раднику његов синдикат*, „Наша Борба“, (аутор Г. Ђукић), 21.06.1997.
- *На цени су полутке*, НИН, број 2623, (аутор Б. Степановић), 05.04.2001.
- *Класна борба за чланство*, Време, број 551, (аутор З. Мајдин), 26.07.2001.
- *Врућу јесен за усијане главе*, Време, број 557, (аутор М. Бркић), 06.09.2001.
- *Ситна цревца*, НИН, број 2652, (аутор Б. Степановић), 25.10.2001.
- *Борба за богастију Србију*, Ибарске Новости, (аутор Б. Рајић), Краљево, 23.05.2003.
- *Живковић најавио редовне месечне састанке са синдикатима*, Бета, 09.07.2003.
- *Десет мера у најкраћем року код СССС*, Танјуг, 19.09.2003.
- *Шта оста од ДОС-а*, Време, број 815, (аутори М. Керановић, Ј. Диковић, С. Костић, М. Мијатовић, координатор истраживања: Александар Ћирић), 17.08.2006.
- *Тадић подржава раднике, али не би да митингује*, Глас јавности, (аутор О. Теодосин) 01.04.2008.
- *Лоша сарадња са политичким партијама*, Политика (аутор Г. Новаковић), 30.04.2011.
- *И Самостални синдикат у предизборној трци*, Политика, (аутор Б. Баковић), 07.06.2011.
- *Имају ли синдикати пролаз у политику*, Политика (аутор И. Анојчић), 18.07.2011.
- *Синдикални лидери „меркају“ парламент*, Политика, (аутор Ј. Церовина) 10.10.2011.
- *ЛДП предложио партнерство СССС*, Бета, 18.10.2011.
- *Орбовић: синдикат разматра наступ са странкама*, Танјуг, 31.10.2011.
- *Састанак СССС и ДС о наставку сарадње*, Танјуг, 09.02.2012.
- *СПС и синдикати природни савезници*, Танјуг, 10.02.2012.
- *Коалиција ЛДП, СПО и АСНС*, Радио Телевизија Србије, 11.03.2012.

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1060760/koalicija-ldp-spo-i-asns.html>

- *АСНС подржава Тадића у другом кругу*, Блиц, 15.05.2012.
- *Синдикати у Србији обележавају 110 година постојања*, Вечерње новости, 30.04.2013.
- *Разговор с поводом: Похлепа шпекуланата (интервју проф. др Божа Драшковића)*, Вести, број 3342, (аутор Д. Цвијовић), Ужице, 05.07.2013.
- *Приватизација само повећава сиромаштво*, Политика, (аутор А. Телесковић) 30.03.2016.
- *Зоран Стојиљковић: Независност би могла да учествује на локалним изборима*, Данас, (аутор Л. Валтнер), 30.11.2016.
- *Стојиљковић: Синдикати можда на локалним изборима*, Блиц, 03.12.2016.
- *(Не)моћ синдикалних изборних листа*, Политика, (аутор Н. Белић), 13.12.2016.

БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

Александар С. Милосављевић је рођен 27. априла 1983. године у Врању. Дипломирао је на Факултету политичких наука у Београду 2007. године на смеру за новинарство и комуникологију, а 2009. године је на истом факултету завршио мастер студије на смеру за политичку аналитику и менаџмент.

Милосављевић је до сада у више наврата био учесник научних трибина, конференција и семинара и аутор научних радова који су за тему имали област социјалдемократије и синдикалног деловања. Био је, између осталог, гостујући предавач на трибинама и семинарима које су приредиле организације цивилног друштва („Универзитет социјалдемократије“ 2011. године који је организован на Филозофском факултету Универзитета Нишу и „Недеља социјалдемократије“ 2011. године која је реализована у Бољевцима). Више пута је објављивао радове у домаћим научним часописима и зборницима и то: 1) „Социјалдемократија на почетку 21. века“, *Српска политичка мисао*, број 3/2010, година XVII, свеска 29, Институт за политичке студије, Београд, 2010., стр. 251-270; 2) „Нови програм Социјалистичке партије Србије и (ре)дефинисање идеолошке матрице“, *Политичка ревија*, број 3/2011 Год. (XXIII) X vol 29, Институт за политичке студије, Београд, 2011., стр. 179-200; 3) „Ревитализација савремених односа европских социјалдемократских партија и синдиката“, у зборнику: *Левница у посткризном контексту* (уредник Зоран Стојиљковић), Friedrich Ebert Stiftung – Факултет политичких наука – Центар за демократију, Београд, 2013., стр. 61-69; 4) „Могући правци сарадње синдиката и организација цивилног друштва у Србији“ у зборнику: *Синдикати и цивилно друштво* (уредио Срећко Михаиловић), Дан Граф-Центар за развој синдикализма, Београд, 2014, стр. 119-129.

Аутор је књиге *Савремена социјалдемократија и социјалдемократске партије земаља бивше Југославије* (2010) коју је издао Народни универзитет у Врању, која представља монографију – разрађену мастер тезу *Социјалдемократске партије земаља бивше Југославије*.